

Interjú Barta Évára

Készült: 1994.

Készítette: Kozák Gyula

Az Oral History Archívum számára

V.: Legelőször a Lacinak¹ mondtam, de én nem is emlékeztem rá. És azt mondta, hogy neki van egy hat-nyolc évvel ezelőtti felvétele velem. Pár alkalommal beszélgettünk a háborúról. Ha érdekel, azt is előkotorhatom.

K.: Nagyon jó, köszönöm szépen.

V.: Szóval csak a háborús évek és a háborúval foglalkozó dolgok, de már nem emlékszem rá.

K.: Én viszont ebből természetesen a leírás után egyet adok.

V.: A te hangod hogy van ebben benne?

K.: Elegendő. Ahhoz elegendő, hogy meglegyen. Rajta van, látom.

V.: Te mennyi időre kontenplálsz egy ilyen beszélgetést? Egy óra, két óra, öt óra?

K.: Egy alkalommal a fáradtsághatárig. Tovább nem. Rengeteg időnk van, örökké élünk. Előbb egy picikét szeretnék a családról valamit hallani.

V.: Az én családomról?

K.: Igen.

V.: Ez már elvileg kronológia, de szívesen. Abszolút középosztálybeli mind a kétoldali családom. Az egyik kifejezetten értelmiségi, az apám, aholis az apámnak volt vagy tizenkét testvére. Felvidékiek voltak. Az összes fiú mérnök lett egy kivételével, szóval minden fiú mérnök lett, nagyjából.

K.: Tizenketten.

V.: A tizenkettőből azt hiszem öt fiú volt. Annak az összes fiai 90 százalékban mérnökök lettek.

K.: És mi volt a család eredeti neve?

V.: Fux. És az apám azért magyarosított Bartára, hogy az anyám monogramjai, ami mindenhol be lett hímezve, meg az evőeszköz, az a Benedek – tehát B – az jó legyen. Ezért lettünk mi Barták. A többi testvérei azok Forbát, meg Forró.

K.: Tehát megtartották az F betűt.

V.: F betűt megtartották, de az apám ezért B betűs nevet választott. Ez logikus.

K.: S ez a Felvidék ez mit jelent?

¹ Fekete László, Barta Éva fia

V.: Vágújhely.

K.: Azt nem tudom, hol van.

V.: Vágújhely...

K.: Valahol a Vág mellett, azt gondolom.

V.: Valahol Érsekújvár és környéke - én se tudom pontosan. Kis hely. A nagyapám nagyon jómódú lehetett, és fakereskedő volt. Hogy milyen nagyságrendben azt nem tudom, fakereskedő volt, úgy hívták, hogy Fux Manó. Nagyon sok bécsi és pozsonyi rokonság volt és mindenféle legendák szerint az a pozsonyi zsidó előljáró, aki rabbi, vagy nem rabbi, ezt nem tudom, aki vitt valamilyen császárnak libát, az közsímert dolog, hogy valamelyik Habsburg császárnak a pozsonyi zsidók vittek libát, azt az én valamelyik ősöm vitte, ameddig tehetette.

K.: Akkor ez úgy tűnik, hogy ez a Fux család ez valamikortól a nagyon távoli múlttól ott azon a környéken lakott.

V.: Igen, Felvidék egyrészt, másrészt Pozsony, harmadrészt Bécs. Ez egy szokott látkép.

K.: Igen, én ezt a Julikától ismerem, hát ők Nyitra, Pozsony, Bécs. Moziba már Bécsbe jártak hévvel.

V.: Na most az anyám családjá inkább ilyen kereskedő réteg, annak ellenére, hogy amikor az egyik nagybátyám elkezdett kutatni, hogy az őseink erről az oldalról honnan jöttek, akkor kiderült, hogy valahol a nyugati, tehát Szombathely és környékén voltak parasztok, és úgy hívták őket, hogy Benedek. Igaz nem igaz, hogyan hogy nem, nem tudom. De már állítólag ez nem egy fölvetett név, vagy nem magyarosított név. Igaz nem igaz, nem tudom. És ott voltak földművelő parasztok, valamilyen dunántúli faluban.

K.: Ez csak azért érdekes, mert a Tisza felső vidékén nagyon sok zsidó paraszt volt. De hát miért ne lettek volna a Dunán is?

K.: Igen. Ez egy még gazdagabb család volt tulajdonképpen, mint az apám családja. Ővük volt, amikor már én kislány voltam meg tudtam róluk, ővük volt a Grill Károly könyvkiadó vállalat. Nem a Grill könyvüzlet, hanem a Grill könyvkiadó vállalat, ami az összes magyar jogi könyvek egyedüli kiadója volt.

K.: Ez már a húszas években volt?

V.: Ez a húszas években volt. A nagybátyámnak a húszas években már volt ilyen nagy kocsija, mint innen a... Erre nem emlékszem. Nyolc-kilencszobás lakása volt, a lipótvárosi kaszinó tagja, kártyások. Ez a nagyanyám és testvérei kora, ez a Grill Károly. Nagyanyámnak is volt nyolc testvére. A különböző nagyanyám, meg nem is tudom milyen rokonság az Bécsben, nem is tudtak magyarul. Az ükanyám az bécsi volt. A nagyanyám testvérei közül kettő Bécsből házasodott, hozott feleséget ide, úgy is, mint a Matild nénit például, aki egy elmondhatatlanul ronda és kellemetlen högy volt. Ezzel szemben az összes, ezeknek az összes gyerekei, kivéve a bátyámat meg engem, tehát a harmadik generáció, már teljesen hülyék. Nem értelmiségi, még csak közel se az értelmiségi szinten. Kártyás, nőző,

lőversenyező, gazdag úri fiúk csapata volt a különböző unokatestvéreim közül a legtöbb. Kivéve a bátyámat meg engem, akik lettünk valamik többé-kevésbé.

K.: Nem arról van itt szó, hogy bejön az a modell, amit én szoktam... Ott hagytuk abba, hogy a harmadik generáció.

V.: A következő generáció nem ért semmit. Így, úgy, amúgy munkaszolgálatban és egyéb lehetséges körülmények közt pusztultak el.

K.: Sokan?

V.: Ez az anyám családjára vonatkozik, de az apám családjára is az én unokatestvéreim közül. Én vagyok a legfiatalabb az unokatestvérek közül, mert az apám a második legfiatalabb volt a tizenkét testvére közül. úgyhogy az első... Most nem tudom, hogy érdemes-e arról hosszabban beszélni, a nagyanyám az a tizenkettedik gyereke szülése alkalmából sikerült neki meghalni. Ott maradt a tizenkét gyerek, és a már felnőtt nagylányok, és azok nevelték az egész társulatot. Utálták egymást, kezdettől fogva végig, mióta élek, azóta csak veszekedésről hallottam.

K.: A gyerekek egymást.

V.: Én nem emlékszem olyan nagybátyámra, vagy nagynénémre, egy kivételével talán, akit én szerettem, egy volt, akit szerettem, az az érsekújvári rabbiné lett. A többit ki nem állhattam, nem szerettem őket. Az anyám családját se szerettem, mert attól lettem én kommunista. Az biztos. Tizenhárom-tizennégy éves koromban a Poldi bácsi, aki a Grill Károly volt tulajdonképpen, azt mondta, hogy ad nekem két pengő negyven fillér zsebpénzt. De hetenként, minden héten fel kellett érte mennem.

K.: Hova, a lakására kellett felmenni?

V.: Nem, az irodába, a Grill irodába. És ott megismertem közelebbről egyrészt a két unokabátyámat, másrészt az egész rokonságot, meg az egész wirtschafatot, ami ott volt. òriási módon utáltam. Főiskolás voltam már, amikor a főiskola meghirdetett egy olasz utat, amiért 160 pengőt kellett volna fizetni, és nekem csak azt hiszem 60 pengőm volt, vagy 100 pengőm, nem tudom, a valamelyik része hiányzott. S fölmentem a Poldi bácsihoz és kértem tőle, hogy fizesse ki egybe azt a két pengő negyven filléres zsebpénzt, hogy összejöjjön nekem az a pénz. Erre azt felelte, hogy "Fiam, nem muszáj neked még Olaszországba menni, majd fogsz te menni", mondta Poldi bácsi. Nem is adott. Adott az anyámnak egy bátyja, aki egy link, csaló, sikkasztó, nagyon kedves, jóhumorú nagybátyám volt, az egyetlen tulajdonképpen, akit nagyon szerettem. Abszolút. Váltót hamisított, és amit így lehetett csinálni, ilyen volt, de adott. Nekem adott.

K.: Ebből a nagy családból mára a gyerekek, tehát a Laci, Mihály generációjára mi maradt?

V.: Tulajdonképpen az utolsók a bátyám meg én voltunk, és a bátyám meg én gyerekei, tehát a Mihály meg a Laci, és a bátyámnak a két lánya. Több nincs, se jobbról, se balról nincs senki.

K.: Hiába rengeteg gyerek mindkét ágon.

V.: Senki, senki.

K.: Teljesen eltűntek. Vagy meghaltak, vagy eltűntek.

V.: Hát egyrészt a nagyanyámnak a nyolc testvére közül már senkinek nem volt nyolc gyereke természetesen, hanem csak egy-kettő, és ezeknek meg pláne. Ezek már az én unokanagybátyáim vagy nagynénéim voltak, ezeknek már egy-két gyerekük volt, akik így vagy úgy eltűntek. Ugyanez történt az apám részéről is a családból, úgyhogy de facto mi vagyunk a négy utolsó, az én fiaim, meg a bátyám két lánya. Mondjuk jellemző az apám családja és az anyám családja közti differenciára, hogy amikor a bátyám érettségizett, akkor már volt a numerus clausus természetesen, itt nem vették föl az egyetemre. Mi nagyon szegények voltunk, ez egy külön szám, majd biztos később fogok róla beszélni, hogy miért és hogyan voltunk nagyon szegények. Az apám elkezdte összekoldulni a Pista külföldre, szóval hogy a bátyám mehessen külföldre tanulni. Az apám testvérei, akik gazdagok voltak és mind mérnök, azok többnyire adtak valami kis pénzt, az anyám családja, akik gyakorlatilag gazdagabbak voltak, azt mondták, hogy a bátyám menjen az egyik unokabátyám cipőüzletébe kiszolgálni, nagyon ügyes, jó kiszolgáló lesz belőle. Ez volt a differencia.

K.: Ez hányban volt?

V.: Ez '28-ban volt, akkor érettségizett a bátyám. Tízben született. Hát akkor már jól benne voltunk a numerus claususban. Ez egy külön regény, először Bécsbe került, ahol nem vették föl nem tudom miért, azt nem tudom. Nem vették föl elektromérnöknek, vagy valami ilyesminek, ami lenni akart, hanem építészmérnöknek. Amit a bátyám utált, és az első félév után írt egy levelet az apámnak, hogy ő jön haza, mert ezt ő nem... Akkor az apám elutazott Bécsbe, fogta a fiát és elvitte Brünnbbe, és ott fölvevették elektromérnöknek. Aztán Brünnből került Karlsruhe-ba, ahova a Backhaus, az egyik a muzsikás Backhaus, ennek volt a testvére a bátyám professzora a Karlsruhe-i egyetemen. Ott nagyon jól tanult, vizsgázott, doktorált. Akkor kezdődött a hitlerei, és akkor hazajött.

K.: Itt megint bejön az a modell, hogy a gazdag zsidók gyerekei Zürichbe mentek a műegyetemre, a szegényebbek Brünnbbe mentek a műegyetemre, mert ott volt németnyelvű oktatás. Gyönyörűen bejön. Mit csinált akkor a papája épp?

V.: Az én apám úgynevezett kultúrmérnök volt, ami azt jelenti, hogy híd, út, vasút, ilyen mérnök.

K.: Állami alkalmazottként?

V.: Soha nem volt állása. Ő az első világháborúban azt hiszem főhadnagyságig vitte és negyvenöt, vagy hatvanöt, vagy ilyen százalékos hadirokkant lett. A gyomrával volt valami baj, meg az idegeivel. És azonkívül, mint az egész családja, az apám is abszolút összeférhetetlen volt. Nekem volt egy elméletem, hogy elment állásba az apám, állami állásba soha, nem emlékszem rá, de már úgy ment oda, hogy abból egy pört lehessen majd csinálni két hónap múlva. Tehát hogy összejön az a jó kis pör, amit majd ő megnyer. Végrehajtó végrehajtó hátán tolongott nálunk mindig, amit az anyám képtelen volt megszokni. Pedig meg lehetett volna szokni, hát folyton jöttek a végrehajtók. Hozzá tartozik az a rémes állapotokhoz, hogy ez egy ilyen összeszeszenolt házasság volt.

K.: Ilyen matchmaker által...

V.: Abszolút rossz házasság. Én, ellentétben általában a gyerekekkel, akik azt szeretnék, hogy a papa meg a mama ne váljon el, én már olyan hét-nyolc éves koromban szorgalmasan imádkoztam minden este az Istenkéhez, hogy váljanak el.

K.: Ha már itt az imádkozás szóba került, meg ez a matchmakerség, hogy melyik volt visszamenőleg az utolsó vallásos generáció? A nagyszülők vallásosak voltak még?

V.: A nagyapám, a vágújhelyi nagyapám igen. Az biztos.

K.: És ő még ortodox volt?

V.: Nem. Nem volt ortodox, én legalábbis nem tudok róla. Lehet, hogy ez az érsekújvári nagynéném, aki az érsekújvári rabbiné lett, ez föltehetően. Nem tudom, hogy egy rabbi köteles-e ortodox lenni?

K.: Nem. Mióta engedélyezik...

V.: Én nem hiszem, hogy ortodox lett volna. Nagyon jóhumorú néni volt, őt szerettem egyedül a rokonságból.

K.: És a szülők generációjában a zsidó vallásnak volt...?

V.: Az volt a jelentősége, nem is jelentőség, dochjemand kommt. Nem tudom, mennyire ismerek ezt a izét, ha dochjemand kommt, a hosszúnapot megtartjuk meg koplalunk. Jól megvacsorázunk. A bátyám meg én gyerekkorunkban mindig elmentünk sétálni. Sétálni szoktak a zsidók mindig akkor, és szép idő volt, a hold járása ami az ünnephez volt igazítva. Mindig szép idő volt, és akkor emlékszem, mindig bementünk valami büfébe a bátyámmal, és akkor mindig jól bezabáltunk. De aztán hazamentünk, s volt a jó vacsora a hosszúnap után. Olyasmi, mint gyertyagyújtás, ilyesmi, nálunk soha az életben nem volt. Nagyanyámnak az egyik húga, illetve annak a férje ők vallásosak voltak, én, mint a legfiatalabb, engem hívtak el mindig széder estére mondani ezt a Mani stanu halejlu hazse. Most is tudom. Az tudod mit jelent? Nem tudod.

K.: Nem.

V.: Miben különbözik ez az éjszaka a többi éjszakától - ez egy ismert...

K.: Igen, ezzel kezdődik, és utána jön a magyarázat.

V.: Igen, és akkor miben különbözik ez az éjszaka a többi éjszakától, engem borzasztóan mulattatott az, hogy a prófétának is meg volt terítve az asztalnál, meg nyitva kellett hagyni, hogy majd a próféta bejön és megeszi a vacsoráját. Sose jött be, és nem evett semmit, de hát ennyiben mondjuk ők vallásosak voltak, és óriási módon cionisták. Erről beszélt az a nagybátyám, illetőleg a nagynénémnek a férje, és ez lehetett huszonhat körül. Ami akkor még elég korai dolog volt.

K.: Fiatal volt a cionizmus akkor. Gyakorlatilag a századdal egyidős.

V.: A kezdete, nem?

K.: Ez az évszázad az első...

V.: Akkor volt az a nagy, a neveket nem tudom, de voltak ilyen nagy cionista alapítók.

K.: Hát a Herzl Tivadar maga, aki nem...

V.: Hát erről a Herzl Tivadarról mesélt nekem a nagybátyám tízéves koromban.

K.: Neki ez a generációtársa volt.

V.: Igen.

K.: De gondolom, ez csak egy elméleti cionizmus? Szóval olyan szinten ők nem akartak Palesztinát felszabadítani...

V.: Ők innen?

K.: Igen.

V.: Nem, nagyon szegény volt. A nagybátyám ügyvéd volt, és nagyon rosszul ment neki mindig, nem hiszem, hogy ki akart volna menni Palesztinába. Ezzel szemben volt nekem a nagyanyámnak az unokahúga, az én nagy nagynéném, anyámnak az unokahúga, aki feleségül ment a Makkai Ernő bácsihoz, aki a Belvárosi Takarékpénztár vezérigazgatója volt. Borzasztó magas stallum természetesen. Az Apponyi téren, ott, ahol most van az a nagy IBUSZ, ott volt a bank, abban a házban volt a lakásuk is. Borzasztó gazdag, előkelő, gyönyörű szép nagy lakás. És aztán engem óriási módon meglepett, hogy ez a Makkai Ernő bácsinak az öccse volt a Makkai Ödön, aki a József Attila..., a többit tudod. Ilyen az élet. No most akire a József Jolán, vagy nagyon panaszkodik a Makkai Ödön anyja, hát én nagyon jól ismertem, többször nyaraltam náluk Zebegényben, az egy borzasztó kedves, igazi, jó, kedves nagymama volt nekünk akkor. Hogy aztán milyen lehetett a József Jolánhoz, azt nem tudom már.

K.: Ő felnőtt volt már, a József Jolán. És hol laktatok, merrefelé a városban?

V.: Én?

K.: Igen. Az első tizenhat évemet a Villányi út 13. szám alatt töltöttem, a Feneketlen tó közvetlen közelében, a Fadrusz utcával szemben, ahol a tenispálya van, télen korcsolyapálya. Ott korcsolyáztunk, ahol most a 61-es jár a Villányi úton. Az egy ilyen nagy, szabad füves sár volt, ott játszottunk reggeltől estig az utcán nagyon sokan. Olimpiát rendeztünk, minden. Ebből a szempontból nagyon jó, kellemes gyerekkorom volt.

K.: Ez egy stabil középosztálybeli helyzet.

V.: Hát stabil középosztály olyan értelemben, hogy mi abból éltünk, az apámnak nem volt se állása, se pénze, soha semmi, csak veszekedés volt és asztal körüli székkal való üldözés. Ki üldözött kit, azt már nem tudom, csak mentek körbe-körbe, rohantak egymás után kiabálva. Az anyám, bridzs szalonja lett a mamámnak, azért, mert ez az anyám családja gazdag volt, a Grillék...

K.: Jól értettem, bridzsszalón, kártyaszalón.

V.: Kártyaszalón, bridzsszalón a Belvárosi Kávéházban, ami nagyon előkelő dolog természetesen, meg nyáron a Szigeten, ott is valami előkelő helyen.

K.: Ez mi is volt tulajdonképpen?

V.: Szóval az anyámnak volt a nagy, gazdag családja, akik közül mindenki bridzselt. A nagybátyáim is, meg a nagynénéim is. Olyan borzasztó előkelő tagok voltak itt, mint a Goldbergerék. A Stefán Goldberger, meg a másik Goldberger, meg a Stern Samu, aki a budapesti hitközségi elnök volt. Szóval

ilyen abszolút jó társaság. És a bridzs szalon az abból állt, hogy a tulajdonos szolgáltatta a kártyát meg a helyet természetesen, a Belvárosi Kávéházzal a helyiséget nem tudom hogy intézték el. És ennek fejében adtak a vendégek öt pengő kártyapénzt. Hát ez összejött a mamámnak, és ebből éltünk kvázi. Meg kiadtuk a szobákat. Úgyhogy például amikor a mamám beteg volt, akkor én jártam tizenkét éves korom körül a bridzs szalonba, kivinni a kártyákat az asztalokhoz és egyéb ilyen funkcióim voltak.

K.: És ebből meg kellett vásárolni persze az új paklikat is, amikor elhasználódtak.

V.: Hát természetesen. Azt nem tudom, hogy mennyi volt egy pakli kártya, ilyesmiket nem tudok. De sokat helyettesítettem a mamámat, mert sokat volt beteg.

K.: Ebben az úri társaságban...

V.: Abszolút úri társaság volt. A krémje.

K.: Az akkori budapesti elit volt. Az egyikfajta elit, talán így helyes mondani, mert volt a másikfajta elit, amelyik az úri kaszinóba járt...

V.: No jó, ezek mind zsidók voltak.

K.: Azért mondom, hogy volt a másik, az úri kaszinó.

V.: Itten a Grill Károlyékon kívül azt hiszem senki sem foglalkozott kultúrával. Én abban az időben, mikor már nagylány voltam persze, de nagyon büszke voltam arra, hogy a Grill Károlyék adták ki a Proustnak az első három kötetét.

K.: Amiből azóta se jelent meg több.

V.: De, megjelent, most már majdnem végig. Valakivel épp beszélgettem, majdnem végig megjelent már. A Zádor Anna mondta.

K.: De hiányzik azért még.

V.: Az utolsó két-három kötet hiányzik, de az első hármat azt a Grillék adták ki, és én erre borzasztó büszke voltam. Mert én nem tudom, hogy te ismerős vagy-e az akkori könyvkiadók...

K.: Hogyne.

V.: Volt egy Nova. Hát a Nova az tönkre ment, annak a tulajdonosa az akkora volt körülbelül, mint én, szóval vékony, kis elkeseredett férfi volt, az valami módon bekerült a Grillékhez és ott volt. Tudtam, hogy ő a Nova. Nem tudok róla többet. Hát így vacakolódtunk a gyerekkoromban.

K.: Iskola?

V.: Nekem soha semmi bajom nem volt az iskolával. A Veres Pálnéba jártam, már második gimnazista voltam, nem, harmadik gimnazista voltam, amikor tanítottam. Később egész rendszeresen tanítottam.

K.: Tehát tizenhárom éves.

V.: Igen, főleg matematikát tanítottam, mert jó matematikus voltam, mint apám családjához illett. A bátyám a Markó utcai reálba járt, annak se volt soha semmi baja az iskolával, ezért volt nekem nagyon meglepő, hogy amikor az én gyerekeim iskolába kerültek, az egy kinszenvedés volt. Az egy borzalom volt.

K.: És miért kellett átjárni a Veres Pálnéba?

V.: A Villányi útról?

K.: Igen.

V.: Hát ott nem volt más gimnázium, mint a Szent Margit gimnázium.

K.: Az ma a Kaffka?

V.: Szóval nem volt más iskola, és az volt a legközelebbi iskola. És az nem volt egy tíz szakasznyi.

K.: Igen, csak át kellett jönni a hídon.

V.: Át kellett jönni a Horthy Miklós úton² és a hídon. De nagyon sokszor gyalog mentünk. Ez is egy nagyon érdekes időszak volt, mert például az Eötvös Kollégium az sem az Eötvös Kollégium. Annak az igazgatója volt a Bartonek. Nem hallottál róla?

K.: Ami egy utcával följebb volt.

V.: Igen. Annak a lánya tanított, akivel mindig fél kilenckor együtt jártunk az autóbuszban az iskolába. Első óránk volt vele. Ő is fél kilenckor jött, meg én is. De ez csak olyan kedvesség volt. No most éppen sokat hallani a Szeleczy Zitáról. Szeleczy Zita egy fél följebb járt mint én. Arrafelé lakott, amerre én, és sokat jártunk együtt haza. Akkor még nem volt nyilas.

K.: Most mennyibe menesztik éppen.

V.: Mindegy, egy nagyon helyes kislány volt, minden ünnepélyen ő szavalt természetesen. No most az iskolai hazamenetek tulajdonképpen nagyon sokat jelentettek nekem, mert különböző osztálytársakkal jártam, akikkel jóban voltam és akik között volt például a Supka Manna. Nem tudom, tudod-e a Supka...

K.: Gézának a lánya?

V.: A lánya, fia. Gézának volt felesége. Aztán a Heinlein Erzsike, akinek apja-anyja egyetemi tanár volt, aki a nagy Zempléni családból származott. Most nem akarom a Zempléni család különböző történeteit elmondani, de mindenesetre a Heinlein Erzsike volt az, aki nekem, olyan negyedik-ötödik gimnazisták lehettünk, mikor Szabó Dezsővel előjött. És ilyen értelemben nagyon sokat köszönhetek én a nagyon kiváló, nagyon művelt, nagyon okos Heinlein Erzsikének, aki abszolút a legjobb tanuló volt. De úgy volt a legjobb tanuló, hogy soha nem tanult.

K.: A harmincas évek legelejénél tartunk?

V.: Én '34-ben érettségiztem, tehát '30. körül lehetett ez. Messze felül volt az osztály átlagán. Húsz éves korában bekerült a Lipótmezőre, és soha többet nem jött elő. C'est la vie! No most tulajdonképpen - és amivel én akartam kezdeni, hogyha te nem veted be azt, hogy mi van a családdal. Én azzal akartam kezdeni, hogy énnekem a legdöntőbb évem vagy éveim a tizenhattól tizennyolcig...

K.: 1932-34?

V.: 1932-34, amikor is hatodik gimnazista koromban történt az, én tandíjmentes voltam, vagy részben tandíjmentes, mert jó tanuló voltam, s mert szegény voltam, adtak tandíjmentességet. De hatodik

² Bartók Béla út

gimnáziumban beírtak az osztálykönyvbe engem, ettől elvesztettem a tandíjmentességet. Majd elmondom, hogy miért írtak be engem az osztálykönyvbe. Kettést kaptam magatartásból, elvesztettem a tandíjmentességet. Nem tudtuk fizetni, s az apám kivett, mert drága magániskola volt a Veres Pálné. A Váci utcai gimnáziumban lettem magántanuló egyrészt, másrészt fölvételiztem a Képzőművészeti Főiskolára.

K.: Tizenhat évesen?

V.: Igen, a hatodik gimnázium befejezése után. Akkor még volt úgynevezett művészképző, tehát nem kellett az érettségi. Föl is vettek, és amikor íratkozni akartam, akkor derült ki, hogy nem íratkozhatom, mert nem voltam tizenhét éves. Akkor áttettek az iparművészeti iskolába egy évre, úgynevezett szaklátogatónak. Ott nagyon kellemesen ellötyögtem mindenféle módon azt az egy évet, és akkor aztán visszakérültem a Képzőművészeti Főiskolára, mikor már tizenhét éves elmúltam, de még nem volt érettségim.

K.: Tehát Hitlerrel egyidőben...

V.: Ez '33-ban volt.

K.: Igen, igen. No, de valami előzménye csak volt ennek a képzőművészeti főiskolának.

V.: Persze, hogy volt. Hatodikos koromban én már... Olyan tizenkét éves korom körül a papám rájött, hogy én nagyon ügyesen rajzolok, és tanuljak rajzolni. És volt neki egy osztálytársa, egy festőművész, akit úgy hívtak, hogy Kimmerle Pál. Nagyon édes, kedves bácsi volt, nagyon szerettem, aki másoltatott engem. Mindenfélét másoltam, nagyon ügyesen, igazán nagyon ügyesen. Hát másoltam. És aztán, mikor már egy kicsit a magam feje után tudtam menni, azt hiszem ötödikes-hatodikos gimnazista lehettem, akkor hallottam hírét a Szőnyi iskolának. A Baross utcában a Szőnyi Istvánnak volt egy magániskolája, én oda kezdtem járni. S ez már döntő volt az életemben, mert ott ismertem meg nagyon sok későbbi haveromat. Úgy is, mint a Szántó Piroskát, a Berda Ernőt meg többeket. Gál Gyurit, Zartlert. Úgyhogy ez döntő dolog volt. A Szőnyi engem tehetségesnek tartott és szeretett, szerettük egymást. Mindenki, fiúk-lányok, szerelmesek voltunk a Szőnyibe. Egész kiváló volt, és a korrektúrája ott a magániskolájában olyan élmény volt, ami már később a főiskolán nem volt. Akkor egy élmény volt a korrektúra. Mindenféle népeket ismertem akkor meg, akik később részben a barátaim lettek, részben nem. Például a Törzs Évi, a Törzs Jenő lánya, aki akkor hozzánk képest mérhetetlenül gazdag volt, elegáns és gyönyörű, és soha nem szólt egy szót se. Egy bűdös szót nem szólt soha, amitől mindnyájan azt hittük, hogy az Éva olyan okos. Pedig éppen az volt a baja, hogy nem volt az. De ez csak később derült ki. Na, szóval ez meghatározó dolog volt. És föl is vettek a főiskolára, a Szántó Piroskával együtt.

K.: A Piri az rendszeren benne volt akkor az életkorban, ő tizenhármassal születésű.

V.: Tizennégyes, két évvel idősebb. Ő érettségi után került föl Pestre a Pannival, és így került a Szőnyihez ingyen és bérmentve. Énnekem kellett azt hiszem valamit fizetni. De hát egy egész más világ alakult, kezdődött körülöttem, mint ami a gimnázium volt, és nem lehet összehasonlítani. És

tulajdonképpen a legdöntőbb esemény az életemben az volt, hogy engem beírtak az osztálykönyvbe...

K.: És mi volt ez a beírás?

V.: Az történt, hogy volt egy latintanárnőnk, aki a katedrán volt egy asztal, annak volt fiókja, és mindig a fiókban tartotta az ő könyvét, és mindig azt mondta, hogy ne keljen lába a könyvnek. Sztereotípen mondta. S én gondoltam, hogy a könyvnek lába fog kelni, és kivágtam két lábat papírból és beletettem a könyvbe annak jeléül, hogy lába kelt. S ettől úgy feldühödött, hogy beírt az osztálykönyvbe.

K.: Az egy hülye volt.

V.: Egy jóhumorú nő volt különben.

K.: Fantasztikus!

V.: De hát a legjobbat tette velem az életben, amit csak tehetett.

K.: Hát legföljebb előbbrehozta, hát két év múlva...

V.: Nem. Ez döntő volt. Döntő volt Gyuszi, döntő volt. Persze mentem vissza az iskolába néha megnézni a lányokat. Kisbabák voltak hozzám képest! Ne számold a mai tizenhat éves lányokat.

K.: Milyen évszakban történt ez?

V.: Micsoda?

K.: Ez a beírás. Ez a hatodik év végefelé?

V.: Hatodikban történt, nyilván a második félévben, amitől...

K.: A hetedikben már megszűnt volna mindenféle...

V.: ...tandíjmentesség, igen. Ez óriási dolog volt.

K.: Emancipáló.

V.: Mérhetetlen más lehetőségeim lettek, mint amik az osztálytársaimnak maradtak. Én ott egyrészt a Szőnyi iskolába jártam már, ahol a Berda Ernő..., nem tudom, hallottál róla?

K.: Csak a nevét ismerem.

V.: Az a Berda Jóskának volt az unokaöccse és nagyon tehetséges fiú volt, nagyon-nagyon tehetséges. Sclerosis multiplexet kapott később, és aztán elég hamar meghalt. Főiskolás kora után halt meg.

K.: Egész fiatalon?

V.: Fiatalon halt meg, igen. Meg a Berger Pali, meg a Zartler, akik később Gács néven futott, ez mind ott nyüzsgött a Szőnyi szabadiskolában. Ez már nagy dolog volt. És amikor fölvételiztünk, a Piroskával együtt fölvételiztünk, meg az Ernővel, meg az egész banda, és mindenki bekerült.

K.: Ki volt akkor a főiskolán? Vaszary?

V.: Nem, a Vaszaryt az előttem levő évben rúgták ki, meg a Csókot. Csókot meg a Vaszaryt kirúgták, mert egyrészt a *műcsarnokiaknak* nem tetszett, meg a Klebersberg Kunónak nem tetszett az a határtalan művészi szabadosság ugye, amit a Vaszary meg a Csók jelentett. Akkor azt mondták, hogy

azért rúgták ki őket, mert kötelezővé tették a modellekre a fügefalevelet, és ezt a Csók meg a Vaszary nem volt hajlandó.

K.: Akkor volt, pár évvel korábban a Karafiáth főpolgármester Budapesten, aki a Szépművészeti Múzeumban fölrakatta a szobrokra...

V.: Mást mondok neked. Azon a bizonyos olasz főiskolai kiránduláson, amire én próbáltam összekotorni a pénzt, elmentünk a Meyer Tóni bácsival Olaszországba. Kimentünk oda a Fórum Mussolini, vagy nem tudom, hogy hívták azt a stadiont, ami akkor épült nemrég. A Mussolini építtette a stadiont...

K.: Igen, igen, ma is működik.

V.: Működik persze. Szép nagy stadion. Rengeteg akt szoborral. Amikor ott jártunk és megnéztük a stadiont, akkor szerelték rájuk a fügefalevelet. C'est la vie.

K.: Igen, hát a Karafiáth Jenő meg a Klebersberg Kunó se maga találta ki, hanem benne volt az orientációban.

V.: Ez volt a keresztény nemzeti kultúrának egyik szimbóluma, a fügefalevél.

K.: ...világsszellem üzenete, hogy a fiúknak nincs farkuk.

V.: Például. Attól eltekintve, iszonyú dolgok történtek a főiskolán. Például abban az időben...

K.: Ki került a Vaszary és a Csók helyére akkor?

V.: A Kandó például, aki a Kandó Öcsinek volt a nem tudom milyen nagybátyja, a nagy Kandóék közül valamelyik. Borzasztó elegáns, jól szabott öltönyben. Nagyon tehetségtelen festőművész volt.

K.: Ez a Kandó Öcsi, meg Kandó Ata, ezekre majd aztán szeretnék visszatérni, mert ezek...

V.: Igen, itt fognak lakni. Itt.

K.: Itt fognak lakni? Ezek a Kandó Kálmánnal is...?

V.: A nagy Kandó családból való Kandóék ezek. Hogy milyen módon, azt nem tudom.

K.: Mert ez nekem mindig, az elmúlt harminc évben csak úgy beúszott a képbe, de hogy a Kandó Ata, a Kandó Öcsi, és soha nem tudtam, hogy ezek kik tulajdonképpen.

V.: A Kandó Öcsi a legbutább, legtehetségtelenebb fiatal festő volt a bandából, a szentendrei bandánkból. De az Ata meg az Öcsi két szőke északi herceg és hercegnő volt, gyönyörűek voltak!

K.: És az Ata néprajzos lett, vagy fotós?

V.: Fotós. A Beke Margit néni... Indiánok.

K.: Igen, valami... Most azért akarom, hogy összeálljon ez a kép...

V.: Itt fognak lakni, most addig maradok itt, amíg ők nem jönnek. Én hoztam őket ide, az Ata meg a fia jönnek.

K.: Ők hol, Németországban élnek?

V.: Nem, San Francisco mellett.

K.: Igen, hát tulajdonképpen őket is meg kéne hallgatni.

V.: Majd beprotezsállak.

K.: Hát, csak energiával... Ez a szörnyű, hogy...

V.: Hát olyan nagyon sok energia...

K.: Szóval az ő papája volt akkor a főiskolán a Kandó.

V.: Nem a papája, valami nagybácsija. De ebből a családból egy Kandó. Elegáns, jó megjelenésű, magas szép fiú volt.

K.: Tehát egy nem jegyzett festő. Nem létezik, nincs a történelemben.

V.: Nincs, nincs.

K.: Még a harmadik-negyedik osztályban sem?

V.: Nem, nem-nem. Én a Benkhardt-hoz kerültem.

K.: Az se volt egy nagy szám.

V.: De nagyon kedves ember volt.

K.: Olyan volt, mint egy Ék Sándor, aki nem nagy szám, de kedves ember?

V.: Nem. Jobb. Nem tudom milyen volt az Ék Sándor, őt nem ismertem.

K.: Imádták a gyerekek.

V.: A Benkhardt nagyon kedves ember volt. Ez egy külön történet, de tudod, hogy ki lett a Benkhardt?

K.: Nem.

V.: A Mérei Vera mamájának a második férje. No most két év múlva jött a Szőnyi a főiskolára, akkor eszünk nélkül csapatostól átvonultunk a Szőnyihez, de hát az a Szőnyi már nem az a Szőnyi volt. Furcsa módon.

K.: Hogy lehet? A főiskola változtatta meg?

V.: Nyilván az, hogy egy harmincas létszámú, vagy nem tudom hanyas létszámú társulatnak kell korrigálni, és nem tizenkettőnek. Az azért nagy differencia.

K.: Azért még tizenöt évet tanított a főiskolán.

V.: Nem tudom. Én, amikor odakerült a főiskolára, én akkor azt hiszem harmadéves voltam, és még két évig jártam hozzá. Nagyon szerettem, akkor is nagyon szerettem, de az az élményszerű korrektúra már nem volt soha többet. Vagy nem tudom...

K.: És nem volt lehetőség máshova járni, magániskolába is?

V.: Nem is akartam.

K.: Nem?

V.: Hát olyan jó volt a főiskolán még lébecolni. Nem is akartam, meg akkor volt a OMIKE³ menza.

K.: No hát ez az, ez egy kulcs.

V.: Akkor volt az OMIKE menza, én tulajdonképpen haza is járhattam volna ebédelni, mert én sokkal közelebb voltam otthonhoz, akkor már a Ligetben laktunk. És azonkívül volt a MIEFHOE⁴. Ez az Üllői út 9. szám alatt honolt.

³ Országos Magyar Izraelita Kömüvelődési Egyesület

K.: Az OMIKE?

V.: A menza, az OMIKE menzája, és már a Kálvin téren lehetett tudni, hogy mi van ebédre.

K.: Olyan büdös volt?

V.: A szag által. Mondom, én járhattam volna haza is ebédelni, de inkább a főiskoláról, az Andrássy út 74-ből jártam az Üllői útra, mert annyira szerettem. Én nagyon szerettem.

K.: Ki járhatott az OMIKE menzájára?

V.: Hát nem tudod?

K.: Én ezt szeretném hallani.

V.: Ja, bocsáss meg, igazad van.

K.: Én sokat fogok olyat kérdezni, amit tudok.

V.: Én már nem emlékszem pontosan, hogy a Bálint Bandit hol ismertem meg. Amikor szaklátogató lettem az iparművészetin, és ő akkor másodéves grafikus volt, vagy pedig a Szántó Piroska udvarában volt. Azt hiszem, a Szántó Piroska körül volt már a Bandi, őrült szerelmes volt bele.

K.: Nagyon szép volt a Piri?

V.: Nagyon. Nem szép volt, több volt, mint szép.

K.: Mert azt én láttam rajta. Én '63. körül ismertem meg, akkor is egy vonzó nő volt.

V.: Több volt, mint szép. És nagyon sok jót el fogok mondani a Piroskáról, egy kevés rosszat is. Mi a Piroskával tizenhét éves koromtól kilenc éven át, huszonhat éves koromig a legszorosabb, a testi-lelki jó barátunk voltunk. Énnekem nagyon sokat jelentett, állítólag neki is ez a barátság. Aztán az istenek úgy akarták, hogy nagyon elsodródunk egymástól

K.: Ez '44-ben volt az elsodródás?

V.: Negyvennégy után, igen.

K.: Háború után.

V.: A háború után, igen. Gyakorlatilag attól fogva, hogy ő összekerült a Vas Pistával. Mert előtte volt egy barátja, a Csömöri Jóska, nem tudom, ismerted-e?

K.: Nem.

V.: Író, akivel a világ legjobb négyese volt a [Fekete Nagy] Béla meg én, és ők ketten. Rengeteget voltunk együtt, nagyon jól éreztük magunkat, nagyon szerettük egymást. Aztán az istenek mást akartak. Csömöri Jóska elpusztult, meghalt.

K.: Ő is ebből a főiskolás társaságból való?

V.: Nem. Író volt a Jóska, a szocialista művészcsoporthoz tartozott. Ott voltak írók is. Ha műveltebb lennék, akkor még tudnék mondani egy pár író onnan akkortájt, de nem tudok.

K.: De mi az OMIKE-től kanyarodtunk el. Én azt a provokatív kérdést tettem föl, hogy ki járhatott az OMIKE menzájára?

⁴ A MIEFHOE a Magyar Izraelita Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Országos Egyesülete

V.: Az OMIKE-be járt egyrészt, akivel már akkor jóban voltam, szorosan jóba, tehát jóbarátságban voltam, a Bandi és a Bandi barátai, aki akkor az Anna Margiték, meg az Ámos Imre, a Vajda. Akkor még nem is volt a felesége a Julika, azt hiszem.

K.: Nem, nem-nem-nem.

V.: De a Vajda már járt a menzára.

K.: A Vajda '34-ban hazajött Párizsból, és gondolom, hogy akkor kezdett oda járni, mert ingyen lehetett.

V.: Kicsoda?

K.: A Vajda '34-ban jött haza Párizsból.

V.: Igen, körülbelül akkor kezdtem én is járni a menzára. És a Bandi biztos járt a menzára, mert az iparművészeti főiskola meg ott volt egy köpésnyire. Ki volt még? A Piroska meg a Panni, a különböző rabbik, úgy is, mint a Czimer József. Tudod, ki a Czimer József? Dramaturg volt.

K.: A dramaturg?

V.: A dramaturg, az rabbinövendék volt. Eleve. Ez megint egy nagy hosszú másik történet, a Czimer Jóska meg én. Meg ki járt föl? Az én lovagom. Volt nekem egy lovagom, a Singer Gyuri, az orvos volt, azt a menzán ismertem meg. Szóval összealakult az asztal-társaság.

K.: De ide szegénynek kellett lenni?

V.: Nem. Ott voltak különböző anyagi lehetőségű emberek. Volt, aki ingyen járhatott. Például a Szántó Piroska és a Panni ingyen jártak, azt hiszem a Vajda is. Én négy fillért fizettem, vagy hatot, nem tudom.

K.: Azt hiszem, a Julika is ingyen járt.

V.: Erre nem emlékszem, Julika később jött. Nem tudom, én nem emlékszem rögtön a Julikára. De ez nem jelent semmit. Nem emlékszem a Julikára az elejére. Az elején nem emlékszem rá. De mondom, én vagy négy fillért fizettem, vagy hat fillért.

K.: Mekkora volt ez a menza?

V.: Ez egy végeleáthatatlan alagsori helyiség volt, csempével kicsempézve, és a csempékre pedig rá volt írva az, hogy jótévedők.

K.: Akik ezt szponzorálták.

V.: Akik ezt pénzelték, igen. A Weissmann...

K.: Ki volt rakva kerámiából?

V.: Rá volt írva a csempékre, hogy mi módon azt nem tudom, de a "jótévedők" ott álltak, lehetett olvasni, kik a jótévedők. Meg volt egy könyvtárszoba egy tanár úrral a könyvtárban, meg folyt az élet. Nem tudok neked mást mondani, mint olyanok például, akik később az OTP vezérigazgatója lett, az is odajárt velünk, aztán nagyon sok orvos, akiből később ez meg az lett, meg különböző híres ember lett. Énnekem sajnos nagyon rossz névmemóriám van, úgyhogy most kéne sok nevet mondanom... Aztán az a hírhedt egészségügyi miniszter, aki Rákosiék alatt volt, az is oda járt velünk.

K.: Most nekem kéne rávágnom, hogy ki, de nem a Ratkó Annáról van szó? Mert ő...

V.: ...nem volt zsidó. Szóval nagyon sok különböző alakulat járt ott velünk. Mi, én legalábbis remekül mulattam. Nem is beszélve arról, hogy amikor jöttek a zsidó ünnepek, akkor olyan vacsora volt! Liba például. Meg nagyon jól, én nagyon jól mulattam. Az egy kicsit más lehetett, mert nekem nem lett volna muszáj oda járnom, és nem kellett aktatáskába eldugnom még nyolc kenyeret, fekete savanyú kenyeret, hogy legyen mit vacsoráznom. Mert ennél már a bridzs szalon jobban ment.

K.: Én két dolgot szeretnék kérdezni. Az egyik az az, hogy mennyire volt átpolitizálva ez a társaság? A másik pedig az, hogy mennyire kezdődött meg a tehetségesek kisselektálódása? Jobb szót nem tudok.

V.: Ez a tehetséges kisselektálása ez egy rendkívül intellektuálisan megfogalmazott mondat, ne is haragudj. Ezt nem lehet, nem lehet...

K.: Persze. A másik meg visszamenőlegesen értékelendő csak.

V.: Ezt nem lehet.

K.: Én vitatkoznék egy picit...

V.: Az én évfolyamom mondjuk a főiskolán nem volt jelentős. Illetőleg akiből lehetett volna valami, az a Berda Ernő volt, de ő nagyon korán nagyon beteg lett. Mondtam az előbb, hogy Sclerosis multiplexe lett.

K.: Igen.

V.: Olyan 28-30 éves korára kvázi bedilizett ebből kifolyólag és aztán meghalt. Én adtam össze őket, én szereztem össze őket a Berdáné... Nem tudom, hallottál a Berdánéről, aki a minisztériumban élet és halál ura lett Rákosiék alatt.

K.: Valami rémlík, igen.

V.: Hát ő nekem évfolyamtársam volt, a Gizi, akit összesasszenoltam a Berda Ernővel. Ez megint külön történet, hosszú, külön történet. De az én évfolyamomban annak idején a főiskolán nem volt ilyen kimagasló tehetség. Én együtt jártam főiskolára még úgy, hogy én első-másodéves voltam és ők meg voltak negyed-, ötöd-, hatodévesek a Szabó Vladimir, a László Gyula, a Szalay Lajos. Még kit mondjak?

K.: A Trauner.

V.: Trauner az a Vajdáékkal járt, és amikor kirúgták a Vaszaryt, akkor már ő se járt többet. A Trauner az a Vajda évfolyamában volt.

K.: A Vajda mennyit járt a főiskolára?

V.: Azt nem tudom, hogy mennyit járt, de amikor én főiskolára kerültem, akkor a Vajdáék már nem voltak, mint ahogy a Vaszaryék se voltak, és az az egész brancs megszűnt.

K.: Otthagyta a főiskolát azzal, hogy...

V.: Akkor ment ki Vajda is Párizsba.

K.: Harmincban.

V.: Meg a Trauner, meg még egy, nem tudom hogy hívják a harmadik ilyen nevezetes... Tudod?

K.: Igen-igen, hat nevet szoktak mondani, Korniss, Vajda, Kepes, Trauner, Krainicker és még valaki, most nem jut az eszembe ...

V.: De az is ilyen nevezetes.

K.: De az se festőként, és azt hiszem Dél-Amerikába.

V.: Valami, de nagyon nagy fotós vagy...

K.: Nagy karriert futott be.

V.: Igen, igen. Szóval ezek már akkor, amikor én kerültem a főiskolára, nem voltak. Velem volt, mondom, a Szalay, a Szabó Vladimir, aki egy dilis, egy..., meg többen, ilyen nem egészen nagy kaliberek.

K.: Ezek igazi formátumos pasasok voltak.

V.: A Szabó Vladimir egy tiszta örült volt. Mindegy, tök mindegy.

K.: Igen, ott hagytuk abba, hogy kik is voltak ott.

V.: A menza az egy külön élet volt, és külön élet volt aztán a főiskolán azt hiszem '33-ban vagy '34-ben, nem tudom pontosan, mikor vittek engem le először a Szocialista Művész Csoportba. A Konti utcába.

K.: Ami tulajdonképpen, a Szocialista Művész Csoport az a Szociáldemokrata Pártnak a védőburka alatt volt.

V.: Igen, a védőburka alatt, de illegális kommunisták voltak már akkor is, úgy is, mint a Major Máté, Fekete Béla, Bán Béla meg most nem tudok többet. Engem a Berda Ernő vitt le, meg a Pollack Oszkár, akit később Pálosnak, vagy nem tudom minek kereszteltek. Ott ismertem meg Fekete Bélát.

K.: Ez a szocdem székházban volt?

V.: A Konti utcában, igen. És nagyon izgalmas, hát én egy tejfölösszájú kis buta kislány voltam ahhoz képest, nem az osztálytársaimhoz képest, mert ahhoz képest én egy felnőtt voltam már és egy nagy felnőtt. Ezekhez képest egy kis buta lány voltam. Nem tudtam, meg nem is akartam, meg nem is érdekelt engem a marxizmus, úgy is, mint ideológia. Mert adtak nekem mindenféle könyveket, amiket én próbáltam olvasni, de nem sikerült. Úgyhogy erről lemondtam később. De nagyon érdekes dumák voltak. Nagyon-nagyon érdekes dumák voltak. Akkor alakult ki a Szocialista Művész Csoportban az a szituáció, hogy volt egy ilyen konzervatív szocreál része a dolognak, és egy fejlődőképesebb, modernebb része. Végláthatatlan viták a forma és tartalom című tyúk vagy a tojás, mi volt előbb dologgal kapcsolatban. Engem borzasztóan érdekelt.

K.: Hányban vagyunk?

V.: Harminchárom-harmincnégy. Akkor megismertem egy csomó olyan embert, akikkel később közeli jó barátok lettünk, mint például a Sugár Bandit, a Sugár Andort, aki a Dési-Huber Stefikének volt az öccse. Ilyen módon a Dési-Hubert is megismertem, meg a Stefikét. Meg sok-sok...

K.: Kassák hogy viszonyult ehhez?

V.: Én nem ismertem Kassákot. És azt hiszem, hogy abban az időben én nem tudom belehelyezni a történelembe, de hogy akkor a Kassák itt volt? Azt hiszem itt volt.

K.: Én úgy tudom, hogy itt volt.

V.: Nem tudom. Én soha nem voltam... Voltak barátaim, akik a Kassák körében éltek, én nem. De például lejárt a művész csoportba, és nagyon tehetséges volt és kedves volt, és szerettük a Schubert Ernő, a Schubi, aki később olyan mérhetetlenül megrohadt, ami nem egyedüli, sajnos. Na, hát szóval...

K.: És mit nyújtott ez a Szocialista Művész Csoport? Voltak hangadók, erőteljesebb figurák, akik ezt irányították?

V.: Persze. Hát a szocreál szárnyának a három nagy képviselője az a Goldmann Gyuszi, a Háy Kari és a Nagyfalusi - Nagyfalusinak hívták? - Nagyfalusi - nem tudom minek hívták - elvtárs.

K.: Ezt a harmadik nevet nem ismerem.

V.: Munkaszolgálatban nagyon hamar elpusztult. De a Háy Kari, Háy Károly László meg a Goldmann...

K.: Azt igen.

V.: ... aki kiváló szobrász volt különben.

K.: Amúgy.

V.: Ettől eltekintve. És nagyon helyes fiú. Nagyon szerettük a Gyuszit. Véres verekedések és veszekedések voltak.

K.: És akkor ők már komolyan a szovjet típusú szocialista és a német típusú szocreált... Azért mondom a németet, mert ők ugyanezt csinálták.

V.: Persze. Tudom, az a nő, hogy hívták azt a nőt? Te se tudsz neveket. Kate Kolvitz.

K.: Igen. No, de nem tudom melyik nő?

V.: Az a Kate Kolvitz, az a nő, meg volt egy ilyen belga vagy milyen nemzetiségű férfi is. Ezek voltak az európai példák. Én nem emlékszem arra, hogy én ismertem volna szovjet szocreál képzőművészt, akiről később hallottam, az a Mészáros Laci. Tudod, aki kikerült és elhalálozott odakint.

K.: Tudom.

V.: És aki egy nagyon jó szobrász volt, és aki a Sugár Bandiék szoros baráti köréhez tartozott, és akkor ment ki kvázi körülbelül, talán valamivel előbb. Nem tudom pontosan. De amiről óriási és végeláthatatlan viták voltak az a forma és tartalom, és a szocreál, és mi a fontosabb. És egyre határozottabban kétfelé kezdett válni a mezőny. A Háy Kari, Goldmann Gyuszi és kéne tudni neveket mondani, én nem tudok. Van nekem otthon sok könyvem, ha érdekel, akkor... És a másik rész, aminek mondjuk a legfontosabb meghatározói a Fekete Béla, meg a Major Máté volt. Minden hétfvégén, szombat délután lehetett menni a Conti utcába. Egy csomó emberrel lehetett találkozni, mint a Román Gyurival⁵ például, a süketnéma Román Gyurival, meg sok, most nem jut eszembe a többinek a neve.

⁵ A festő Román György

K.: Tulajdonképpen ez volt a mai fogalmakkal élve, hogy volt az akadémizmus, a rómaiak, aztán a hivattalosság, és ez volt az alternatív, az a másik szárny.

V.: Alternatív egyrészt, de ezen belül megint volt egy ilyen abszolút... Szóval mindenestre egy nagy lehetőséget jelentett nekem személy szerint egy csomó emberrel megismerkedni, meg látni, mik vannak és hogy vannak, és közben Szántó Piroskával... Ő is lejárt különben, nem olyan gyakran mint én, de ő is lejárt. Bandi is lejárt, nem olyan gyakran mint én, de ő is lejárt.

K.: Vajda?

V.: Vajda soha. Akkor, amikor aztán én '36 körül, vagy '35 körül Szentendrére kezdtem járni velük, akkor kezdtem jóba lenni Bélával. Bélát egész határozottan ellenségesen és elutasítóan fogadták, ezért.

K.: Hogy komcsi.

V.: Hogy komcsi, és szocreál. Holott Béla minden volt, csak az nem. De ki kellett várni, amíg megismerik.

K.: Béla hányban született?

V.: Ötben.

K.: Tehát ő idősebb volt a Vajdánál is.

V.: Nem sokkal.

K.: Vajda nyolcas volt.

V.: Hát akkor, ezek szerint. No most Béla is, meg a Major Máté is rendes keresztény úri fiúk voltak. Talpig úri fiúk voltak mind a ketten. Nagyon korán belekerültek a mozgalomba. Béla a felesége – első felesége – révén, meg más kapcsolatok révén. A Nyolcaskból került ő be, ahol nem tudom pontosan, könyvben el lehet olvasni. Máté meg a felesége...

K.: A Major Mátéval az a közösség, hogy ők építészek voltak mindketten, ugye? A Béla is eredetileg építész végzettségű volt?

V.: Végzettségű nem volt, mert nem fejezte be az egyetemet, mindegy...

K.: De azért oda járt.

V.: Igen, de gépészetet tanult. De nem onnan ismerte a Mátét. A csoportból ismerte a Mátét. A Máté pedig a Fenyő Bözsi, aki a Fenyő Miksa unokahúga volt, Fenyő Bözsi révén, aki szintén bajai volt, mint a Máté. Elvette feleségül nagyon hamar, és így került a Máté a mozgalomba. És Bélának nagyon-nagyon jó barátja lett, nagyon szorosan, sokat dolgoztak együtt is, meg jó barátok voltak.

K.: És ez kitartott végig az életük során ez a barátság, vagy...?

V.: Ez gyakorlatilag kitartott, mondjuk, hogy kitartott.

K.: Az én emlékeimben is az van, hogy különböző rendezvényeken, most rendezvényen olyat értek, hogy például diavetítés a Passuthéknál, hogy ott a Major Máté is ott volt, meg a Béla is ott volt.

V.: Végig jóban maradtunk. Legfeljebb nem jártunk annyit össze, mint az elején.

K.: Mivel hogy megváltozott rengeteg minden.

V.: Rengeteget megváltozott sok minden. Most nem tudom, hogy belefogjak-e, hogy mi minden változott meg. A Máté belekerült a pártba, mint elég magas...

K.: Az establishment része lett.

V.: Igen, ami nem utolsósorban azért történhetett, mert egyike volt azon nagyon kevés elvtársaknak, akik nem voltak zsidók. No most Béla viszont elég hamar kimaradt a pártból. Szó szerint így kell megérteni, hogy "kimaradt", mert amikor párttagkönyvet kellett volna újíttatni, azt hiszem '48-ban, vagy '49-ben, akkor ő nem újíttatott. És hiába rendelte be magához az Antal Helén, meg nem tudom még kik, hogy miért nem, azt mondta, hogy "ja igen, majd", és nem újíttatott. És mi abban a szerencsés vagy szerencsétlen helyzetben voltunk, akik már '46-'47-ben rájöttünk, hogy ez nem a mi..., mi nem ilyen lovat akartunk tulajdonképpen. Bélának volt az a szerintem nagyon egyszerű és okos bemondása, hogy "az a rendszer, vagy az az ideológia, amelyiknek ilyen a felépítménye, annak az alépítményével valami nagy baj lehet". Ennél egyszerűbben nem lehet megfogalmazni, azt hiszem. És ezt aránylag nagyon hamar az egész körülöttünk lévő társulattal megértettük. Amihez már a Jaki is hozzátartozik.

K.: De azért még hadd kérdezzem, hogy a Conti utcában mennyire volt az nyilvánvaló, hogy ez egy kommunista...?

V.: A Máté, meg a Béla abszolút illegálisan voltak ott. A Magyar Kommunista Párt be volt tiltva...

K.: Azt én tudom, ezért kérdezem.

V.: És a szocdemek is tiltakoztak az ellen, hogy itt kommunizmus, kommunista emberek dolgozzanak. Ezt a szocdemek se akarták természetesen. Úgyhogy a Béla, meg a Máté a XIV. kerületbe, vagy hova, Isten tudja a kommunista...

K.: Az illegális mozgalomba, az illegális Kommunista Pártba voltak benne.

V.: És abszolút illegális dolog volt a szocdem viszonylathoz képest.

K.: Azt én tudom. Azt én pontosan tudom, hogy ők az illegális Kommunista Párt tagjai voltak.

V.: Igen, igen.

K.: És a szociáldemokratákhoz akkor azért jártak el, mert volt egy hely, ahol még az ő ízlésüknek...

V.: Egy fedőszerv, úgynevezett fedőszerv. No most például ebbe a Conti utcába nagyon gyakran jött, mint ideológus, például a Vértés Gyuri, akiről gondolom tudod pontosan, hogy kicsoda.

K.: Persze.

V.: No most hozzá kell tennem, hogy a Vértés Gyuri egy búvárosi pasas volt, nagyon helyes, nagyon kedves, elviselhetetlen vonalas és olyan merev, amilyet én még azóta se nem láttam soha életemben. Ettől függetlenül egy kedves, helyes, barátságos pasas volt. Ilyenek vannak az életben. Amikor kezdődött a hamisítás korszaka, okmánygyárunk a műhelyben, akkor a Vértés Gyuri mindennapos vendég lett, és a fél illegális pártot elláttuk okmányokkal. De hát ez egy másik, külön fejezet.

K.: Ez egy fontos fejezet.

V.: A Weil Emil - most eszembe jutott a neve -, a Weil Emil az az orvos, aki a Vértés Gyuri révén... Szóval ez egy külön fejezet.

K.: Igen. Én ahhoz a kórházhoz tartozom, ezért nem jutott eszembe. Az Uzsoki utcai kórház az a Weil Emil kórház.

V.: Igen, abban az időben aztán lett. No, melyik szalon folytassam tovább? Mert most itt van öt szál, amin lehet folytatni.

K.: Én azt hiszem, hogy menjünk a képzőművészeti főiskolai szalon végig, mert azért az is érdekes. Én nem tudtam Éva, hogy festő szakra jártál. Én azt hittem, hogy...

V.: Sőt, kérlek szépen, hogy eldicsekedjek valamivel azért mégis, én kaptam másodéves koromban, még a Benkhardthoz jártam, tehát nem is a Szőnyihez, kaptam egy Vértes Marcell ösztöndíjat. Olyan nagy, olyan tehetséges festőnövendék voltam. Sőt, egyszer a Berda Ernőék, akik jóban voltak külön is a Szőnyivel, jöttek nekem mondani, hogy a Szőnyi azt mondta, hogy én nagyon jól rajzolok és tehetséges vagyok. Szóval főiskolás voltam, Szőnyi szerint tehetséges. Aztán elkerültem Szentendrét a nagyok közé, akik Bandi, a Vajda, a Julika, az Ámosék.

K.: Ez mit jelent, hogy "nagyok"? Most ezt komolyan kérdezem.

V.: Azt jelenti, hogy nagyok, mert én rájöttem, hogy én ezekhez képest nem vagyok elég tehetséges. Ez borzasztó fájdalmas dolog volt. Nem volt olyan egyszerű dolog.

K.: Akkor mégis jogos volt az én kérdésem, ugye, hogy ez egy ilyen értelmiségi kérdés, hogy kiugrott. Tehát nem a főiskolán, hanem akkor egy más közegben, mégis csak eldőlt ez...

V.: Hát a más közeg, ha ezt csak úgy fejezed ki, hogy más közeg, az a krecli ami akkor az abszolút progresszív és legjobb, hát a Korniss! A Kornisst nem lehet kihagyni ebből. A legprogresszívebb része volt a magyar művészeknek, vagy a magyar művészetnek. Ez nem egy másik része...

K.: Hát emiatt vagyok én itt.

V.: Például.

K.: Ez egy, ha úgy tetszik a magyar művészetnek egy megújulási pillanata volt, egy csomópontja volt, amit még ők se tudtak akkor. Most a tudatosságnak azon a szintjén...

V.: Ezt nem lehetett tudni. Hát nem tudom, hogy a Bartók, meg a Kodály mennyire tudták, hogy ők mit csinálnak, amikor elmentek gyűjteni. Őket érdekelte. Gyuszi, az valami más dolog, őket érdekelte és meghaltak azért, hogy az az öreg paraszt énekelje el nekik azt. De nem azért, mert ez a nagy jövő! Ez nem igaz. Azért, mert az embert borzasztóan érdekelte és akarta. Azért csinálta. De hogy ez aztán, ebből milyen nagy nyitány lesz, azt ki a fene tudta?

K.: Én azt hiszem, hogy a Bartók érezte.

V.: Én ezt nem tudom.

K.: Mint ahogy a Vajda is érezte.

V.: A Vajda azt érezte, hogy őneki ez az élete.

K.: Biztos így van.

V.: Te, tudod hogy lehet ezt kifejezni? Ismered azt a közismert történetet az Arany Jánossal meg a Toldival, amikor elkezdik magyarázni. És akkor az Arany János azt mondta, hogy "akarta a fene". Hát ez

nem úgy van, hogy az ember ilyen nagyot akar, hanem azt akarja csinálni. Az érdekli, az az élete. De nem azért, mert az olyan nagy valami. Ezt nem tudom, ez egy olyan polgári elképzelés szerintem.

K.: De a Vajdának az összes megnyilvánulása, a még ennél korábbanra visszanyúlva is, mindegyik tele van küldetéstudattal. Szóval nem egyszerűen arról szól, hogy ő most mit fest, hogy ő most kipróbál valamit, mint más festők, hogy a jegyzeteibe vagy vázlatokba...

V.: Ezt én nem tudom.

K.: Benne iszonyúan nagy küldetéstudat volt, és ez találkozott a Kornissal és ael.

V.: Gyszi, én ezt nem tudom, én a Vajdával sokkal kevesebbet beszélgettem, mint később a Kornissal. Amikor szétváltunk Bélától és a Kornisst is akkor hagyta ott a⁶... hogy hívták a feleségét? - mindegy -, akkor a Korniss elkezdett hozzám járni, hogy... Nem mondom tovább.

K.: Zokogni!

V.: Zokogni, meg össze akart barátkozni. No, de én nem akartam. Elég sokat beszélgettünk. Te, az volt, hogy a Kornisst is halálosan érdekelte, akarta tudni, meg érdekelte meg szerette, meg akarta csinálni, de nem ez a hivatása. A hivatása, az valami..., én nem tudom, mi a hivatástudat. Lehet, hogy én vagyok süket és vak, nem tudom. Ez egy más dolog.

K.: Azért ezt hagyjuk nyitva, mert lehet, hogy azért valakinek ez téma.

V.: Jó. Lehet, mindenesetre én rájöttem arra, hogy ezért nekem nem érdemes rátenni az életemet olyan igazából. Olyan, mint a tizenkettőből az egyik, olyan lehettem volna, de ezt nem akartam. Nagyon nehéz volt.

K.: Ez mikor derült ki, hogy a festészet nem kell? Még a főiskolán?

V.: Hát a főiskolán, mert én a főiskola után rögtön kimentem Párizsba, és a szentendrei nyarak alkalmával jöttem én erre rá. És még valami. Engem szerettek ezek a gyerekek, szerettek. És nagyon jól észrevettem és meghallottam, hogy hogyha én mutatok valamit, amit én rajzoltam vagy festettem, ahhoz mit mondanak, hogy mondják, és hogy mondják a másikkhoz. Ezt meghallottam.

K.: Ez egyrészt egy udvarias hárítás, és a másiknál pedig egy lelkes...

V.: Nem akartak bántani és szerettek, nem akartak bántani. De én azt meghallottam azért, hála Istennek! Nagyon nehéz idő volt, és nagyon fájdalmas.

K.: Nagyon nehéz lehetett. Ez most lehet, hogy ennyi év után "hála Istennek", hatvan év után, de akkor ez nem lehetett könnyű, ezt átélni.

V.: Persze. Ez borzasztó nehéz volt, és tulajdonképpen én éreztem, hogy ők engem nem tartanak közülükvalónak. És nem is voltam az. Énnekem voltak mindenféle, szóval én tisztában voltam, aránylag fiatal koromhoz képest eléggé tisztában voltam a saját képességeim határaival meg a lehetőségeivel. És kvázi tudtam, hogy mi hiányzik belőlem. Most is tudom. És tudom, hogy mi az, ami nem hiányzott. Mindegy, hát erről nem érdemes beszélni.

⁶ Azt hiszem Ági volt

K.: Mert ez az élet legfontosabb kérdése, hogy az igazit a nem igazitól, a nagy művészetet a nem nagytól, a nagy tudományt a nem nagytól meg tudjuk különböztetni. Hol van az a pont, amin túl már arról beszélhetünk, hogy zseniális.

V.: Igen, ez akármilyen nehéz volt és fájdalmas, de borzasztó nagy szerencsém volt, hogy én nem mentem el egy hatodrangú művészetért élő-haló embernek. Mert minek.

K.: Ez a Szentendre, ugye ez legendás, meg fotókat láttunk meg visszaemlékezéseket, ez hogy keletkezett tulajdonképpen? Tudom, hogy a Stefkáéknak volt ott, illetve a szüleinek volt ott házuk, nyaralójuk.

V.: Stefka az később merült fel, Stefka egy kislány volt, amikor először... Kis, dagadt kislány volt. Nem tudom. Azt hiszem, a Vajda, meg a Bandi, meg akkor vette feleségül a Julikát. Hányban házasodtak ők össze?

K.: Harminchatban.

V.: Csak harminchatban?

K.: Harminchatban. De ők már együtt voltak.

V.: Akkor a Korniss meg a Vajda sokkal előbb dolgoztak kint együtt nem Izbégen, hanem ott a szigeten.

K.: Szigetmonostor.

V.: Igen. Akkor az előbb volt.

K.: Az harmincnégy-harmincötben volt.

V.: Na. De még a Julika házassága előtt?

K.: Igen.

V.: De akkor már valószínűleg a menzán, nem tudom pontosan hol, valószínűleg a menzán ismerkedtek meg, a Bandi meg a Vajda. És így kerültek ők össze azt hiszem. Azt tudom, hogy én beteg voltam, vesemedence gyulladásom volt a Villányi úton, és feküdtem az ágyban. Azt hiszem ott. És jött meglátogatni a Bandi engem, és mesélte, hogy a Vajda megnősült. És hogy milyen klassz felesége van neki.

K.: Ő még az Irit nem ismerte?

V.: Akkor még nem ismerte az Irit. De nagyon elismeréssel nyilatkozott a Julikáról a Bandi. Nagyon klassz kis nő volt a Julika, klassz volt. Mint nő is klassz volt.

K.: Hát nekem megvannak a fényképek és az emlékek.

V.: Az Irire abszolút nem emlékszem, mint fiatal nőre, a Julikára nagyon. És szerintem a Bandi azért vette el az Irit. Mindegy, ez az én magánvéleményem.

K.: Igen. Nekünk is ez a véleményünk, hogy a Bandi egész életét úgy élte át, én ezt ki merem mondani, hogy a Vajda árnyékában. És a Jakinak is ez a legfőbb baja, hogy a...

V.: És a Jaki is azért vette el a Julikát, mert ebbe az árnyékba akart bekerülni, szerintem.

K.: A freudizmus működött itt. A Bandi pedig elvette az Irit, mert a Vajda elvette a másik Richter lányt. Ez teljesen biztos.

V.: Igen. De nagyon klassz volt a Julika. Mint nő is. Tudod, az ember fiatal korában fölméri a másikat, hogy milyen a melle, meg mit tudom én.

K.: Nem volt nagyon gátlásos?

V.: Julika?

K.: Igen.

V.: Julika mindig gátlásos volt, később is, csak abban az öt percben, mikor föloldódott, akkor lehetett látni az igazi énjét. Julika mindig gátlásos volt az első öt percben, aztán öt perc múlva nem.

K.: Festőként a harmincas évek második felében komolyan lehetett venni?

V.: Ezt én nem tudom.

K.: Mert én most tudom, hogy 1930-as évekből származó szentendrei szénrajzai átütő erejűek.

V.: Én nem emlékszem rá.

K.: Ekkora hatalmas szemek, templomok, házak - átütő erejűek.

V.: Hát nem tudom, én a Vajdáékra akkor emlékszem konkrétan vissza már helyileg, meg látom, amikor a Fialáéknál laktak, a szabó Fialáéknál laktak. És ki volt rajzszögezve, teljesen ki volt tapétázva a szoba a Vajda rajzaival. Julikára abszolút nem emlékszem, és nem is hiszem, hogy ő a Vajda mellé kiszögezte volna az övét. Nem hiszem.

K.: Nem. Sőt, nem is tudom, hogy kint lakott-e valamelyest. A Vajda az azt hiszem kint volt egész nyáron.

V.: A Vajdának volt egy nővére kint. A Teri.

K.: Igen, neki az volt a szentendrei bázisa.

V.: Valószínűleg így kezdődött nekik az egész Szentendre.

K.: A szerb faluu, a szentendrei nővér meg a HÉV, ami egy jó megközelítést tesz lehetővé.

V.: Igen. És azt hiszem, Bandi így került a menzán közel Vajdához, és a Vajda nővére révén került a Bandi Szentendrére a Vajdához.

K.: Ez egy ilyen lépcsőzetes összeverődés volt. És ez a harmincas években, harminchat-harminchétre vált már tulajdonképpen...

V.: Manifesztálódott.

K.: Jó a szó, de én ilyet nem mertem mondani. Akkorra az már egy önmagát definiáló társaság volt.

V.: No most itt például az Ámoséknak volt egy furcsa helyük vagy szerepük, nem tudom minek nevezzem. Hogy a Vajda..., no azt hiszem, a Vajda meg az Ámos a főiskolán voltak együtt. Azt hiszem.

K.: Hogy mind a ketten Vaszary tanítványok lettek volna?

V.: Igen, azt hiszem. Mindenesetre, amikor a menzára jártunk, akkor Ámosékkal együtt ültünk az asztalnál. Aztán örülten összevesztek, azt tudod?

K.: De min? Azt lehet tudni?

V.: Lehet tudni. Az Ámoséknak volt egy műtermük. És ők kimentek Párizsba, akkor találkoztak a Chagallal is. A Chagall nagyon szépeket mondott a Mancinak például, amikor megmutatta neki a dolgait. És kinn maradtak, azt hiszem valami Világkiállítás volt, nem tudom, ezt már ki lehet számolni.

K.: Hogyne, akkor épült a Trocadero.

V.: Azt nem tudom, világkiállítás volt, és akkor mentek ki az Ámosék Párizsba. Nem tudom, meddig maradtak ott, nem olyan borzasztó sokáig, s az alatt az idő alatt a Vajdáék laktak a műtermükben. Aztán nem akartak kimenni⁷, vagy azt nem tudom, hogy mi történt, de hogy harminc évvel később a műhelyben - már a Vöröskő utcai én műhelyemben - a Manci meg a Julika még mindig fújtak egymásra emiatt a történet miatt, azt tudom. Szóval soha többet nem békültek ki, mert valami a műterem körül történt.

K.: Igen, a Vajdának soha nem volt lakása, soha.

V.: A Vajdáéknak?

K.: Soha.

V.: De. A Vajdáéknak volt abban a kuplerájban, a Kálvin téren volt valami⁸...

K.: Igen, de az egy szoba. V.: Szoba.

K.: De lakásuk nem volt. Én a Julikával egyszer keresztül mentem a VII. és VIII. kerületen valahova gyalog, és minden második utcánál azt mondta, hogy ebben is laktunk Vajdával, itt is laktunk a Vajdával.

V.: Gyuszi, de az, hogy az embernek lakása volt, az lehetetlenség. Énnekem volt lakásom, mert én polgári alakulat voltam, szülőkkel, meg mindennel. De ezeknek senkinek nem volt lakása. Hát a Bandi az szintén a mamájánál lakott. Senkinek nem volt. Az nem volt divat, hogy lakása legyen valakinek. Volt egy albérlete, az már óriási szám volt, Piroskáéknak – Pirinek, meg a Panninak – én nem is emlékszem már, a Seiden Guszti korabeli idők voltak az elsők, amikor a Pirinek lakása lett.

K.: A Pannit azt mindig vitte magával a Piri ?

V.: Na. Előbb volt lakásuk, mert a Panni összeházasodott a Kornissal, és akkor már volt lakásuk.

V.: Az nem volt egy rendhagyó dolog. Az embernek volt egy szobája, ezeknek a népeknek volt egy szobájuk, akkor az már nagyon jó volt. Más fogalmak voltak azért abban az időben. A lakásról, és mindenről más fogalmak voltak természetszerűleg.

K.: Én még nem voltam a világon, mert én ebbe a történetbe majd csak 1941-ben tudok bekapcsolódni, de hát én azt tudom, hogy evidencia volt, hogy a szüleimnek lakásuk, cselédlányuk, telefonjuk legyen. Szóval ez volt a...

V.: ...középosztály. A középosztálynak a szintje, amely adott volt és természetes.

⁷ Mert Ámosék korábban érkeztek haza, és Vajdáéknak nem volt hová menniük, amit Ámosék nagyon zokon vettek.

⁸ A Képiró utcai garniszállóról van szó

K.: Igen. És szociológusként tudom azt, hogy ez hogy zajlott, de azért mindig ki kell mondani, hogy az Julikának és Vajdának összvagyonra annyi volt, amennyi egy bőröndben elfért: ruhanemű meg egy kis könyv, és a barátoknál tárolták azt, ami esetleg fontosabb, értékesebb mű volt. Amit létrehoztak.

V.: Most például emlékszem, hogy a Szántó lányoknak a Nádor utcában volt egy ilyen... hogy hívták, boarding house, boarding háznak hívták, ilyen szobák voltak.

K.: Igen. Arra vágyok én is. Nem kell takarítani, adnak enni.

V.: Nem-nem, ez nem olyan volt. Ezek csak szobák voltak. Semmi takarítás, semmi *adnak enni*, szobák, és kész. Szobákat lehetett kivenni. Ott lett egy lyukjuk a Panniéknak, Piriéknak, oda jártunk, arra nagyon emlékszem. Sokat jártam föl. Bandi is, akkor volt szerelmes a Bandi a Piroskába. Általában az volt a sztereotípiája, nemcsak a Bandinál, hanem minden fiúnál úgy kezdődött, hogy előbb beleszerettek a Piroskába. Aztán következtem én, vagy igen-vagy nem, Bandinál csak egy kicsit, nem volt komoly a dolog. De ott a Nádor utcai lakásban mindenféle mulatságos eset történt a Piri vel. Például megismerkedett, az utcában leszólitotta őt a Tersánszky Józsi Jenő. A Piroska tudta, hogy ez a Tersánszky Józsi Jenő, aki randevút kért a Piroskától. Mondjam?

K.: Persze.

V.: Randevút kért és megbeszélték, hogy mikor jön föl hozzá a Tersánszky Józsi Jenő ide, a Nádor utcai lakásba. Boldog volt a Tersánszky: egy csinos, ragyogó fiatal nő. Fölment, és ott volt egy csapat vendég. Akit a Piroska összehívott erre az ünnepélyes alkalomra. Rengeteget röhögtünk. De olyan szegények voltunk, beleszámítva magamat is, hogy emlékszem, sütöttünk a kályhaplatnin krumplit, de már nem volt hozzá semmiféle zsíradék, úgy ettük a krumplit. Szóval igazi szegénység volt. És arra emlékszem, hogy a Színházi Életnek a rejtvényrovat vezetője az valami módon a Panninak valami barátja volt, és X-szer csinálta az a nem tudom milyen Jóska, hogy ők nyertek valamit direkt, például nem tudom hány kiló citromot. Ez egy nyeremény volt. Ezt meg lehetett szervezni, hogy a rejtvényorsolásnál...

K.: Egy kis csalással? Igen. Ez ügyes.

V.: Sokszor előfordult, hogy citromot nyertek, meg nem tudom én mit. A citromra határozottan emlékszem.

K.: És mi volt az, a múltkor elhangzott, hogy a Vajda megközelíthetetlen volt. Ez mit jelentett?

V.: Te ismerted a Kornisst?

K.: Igen, igen.

V.: Hát a Korniss is bizonyos szempontból megközelíthetetlen volt. Tehát nem lehetett úgy barátkozni, mint ahogy összebarátkozik két ember, a többiek. Bandival például össze lehetett barátkozni másnak is, mert Bandi egy barátkozó fajta volt. Te ezt nem tudod, mert te nem tudhatod.

K.: De, de. Én a Bandit ismertem meg tulajdonképpen először, a Pistin keresztül, és utána a családnak a másik felét.

V.: Igen, szóval Bandi egy barátkozó típus volt. A Vajda az képes volt, hát sokat voltunk együtt, így, úgy, amúgy, mindenféleképpen, énekelve meg nem énekelve, meg teázva, meg mindenféleképpen. Ült, egész délután ült, s egy hangot nem szólt. De erre a Korniss is képes volt. A Bandi nem. Piroska se.

K.: Persze, hát a Bandi oldott volt, exhibicionista volt. Szerepelt.

V.: Oldott volt és dumált. A Vajda képes volt egész délután ott ülni, és rázta a lábát. Így rázta, így. Nem így. Így. (Mutatja)

K.: De ez nem függhetett össze a csonttuberkulózisával?

V.: Nem hiszem.

K.: Volt neki csonttuberkulózisa is. Nagyon beteg volt a Vajda, csak nem tudták, mert eltitkolta.

V.: Azt nem tudom. No, most amit nem tudom, hogy tudsz-e, de egyrészt a Manci, aki sose imádta az előbb említett okokból a Julikát, meg Piroska is, meg én nem tudom ki nagyon-nagyon felelőssé tették a Julikát azért, mert a Vajdáéknál zsíros kenyér ment reggel-délben-este. A Julika akkor [nem tudott főzni, de abszolút semmit] a konyhaművészet az később kezdődött.

K.: Nebbich. Konyhaművészet!

V.: Julika ahhoz képest, amit az Iri művel a konyhában, ahhoz képest művész nő. De abban az időben nem, hanem csak a zsíroskenyér reggel-délben-este.

K.: De miért haragudtak?

V.: Azért, mert akkor már tényleg nagyon beteg volt a Vajda, és a Vajdát nem lehet egész nap zsíroskenyérrel, és egész télen zsíroskenyérrel etetni. Miért nem főzött a Julika a Vajdának ételt? Ez egy nagyon komoly, és talán nem is egészen jogosulatlan harag volt.

K.: Itt ez egy nagyon fontos pont, amihez elérkeztünk, mert a Vera pedig úgy szokott fölkiáltani, hogy szegény anyu! Egyszer ott volt neki a Vajda és ő eljárt varrni, meg dolgozni.

V.: A Vajda is eljárt, azt tudod, hova?

K.: Hát Párizsba tudom, hogy ólomkatonát festeni.

V.: Meg bugylibicskát. Itt is mindenki festett bugylibicskát. Én is festettem bugylibicskát, az természetes volt. De Vajda egész télen, szóval mikor nyáron nem volt Szentendrén, akkor a Filmgyárba járt rajzfilmet rajzolni. Nem tudtad?

K.: Fázisrajzoló volt...

V.: Rajzoló, rajzfilmet csináltak. Ennek muszáj, hogy nyoma legyen másutt is.

K.: És folyamatosan, egy-egy produkcióba bele...?

V.: De milyen produkcióba, milyen rajzfilmbe, azt ki tudta, nem is érdekelt senkit.

K.: Tehát őt fölvtették, és járt folyamatosan munkába?

V.: Igen. S rajzfilmet rajzolt. És a Julika meg varrni járt. Énhozzám is járt varrni. Pénzért járt varrni.

K.: Azt én tudom, hogy ő járt házhoz.

V.: És tudod, milyen jól varrt? Remekül.

K.: Fiatalkorában. Később összezsápta.

V.: Azt nem tudom, nekem jól varrt. Amikor jött varrni, akkor jól varrt.

K.: Igen, Párizsban is abból élt, már a hatvanas években, amikor kinn volt. Varrásból.

V.: Meg baby sitter volt.

K.: Is.

V.: Azt nem tudom, varrást nem tudok.

K.: Citroméknál.

V.: Ezt nem tudom. Szerintem babysitter, de konkrétan én ezt nem tudom.

V.: Az köztudott dolog volt, hogy Vajda dolgozott és gyűjtötték a pénzt nyárra, és reggel-délben-este zsíroskenyér volt. És mindenki azt gondolta magában, hogy a Julika miért nem ad rendesen enni a Vajdának. Spóroltak. Hogy nyáron ne kelljen dolgozni. Igen. De akkor is, nézd, nem tudom, én nem emlékszem, akkor már menza nem volt. Persze, hogy nem volt menza.

K.: Szerintem azt ették, amit ők maguknak csináltak.

V.: Igen.

K.: Milyen volt a viszony Ámos és Vajda között?

V.: Összeveszés volt. Őkötöttük is nagyon hideg viszony volt. Ez egy pokoli összeveszés volt a műterem üggyel kapcsolatban. Mondom, hogy a Mancsi meg a Julika harminc évvel később se tudtak egymásra nézni. És a Mancsi, aki egy "ami a szívemen, az a számon" alakulat volt, sokszor beszélt erről, hogy micsoda disznóság volt a Vajdáék részéről. És hosszan, részletesen a disznóság fölhánytorgatása. Nem tudom pontosan.

K.: Mikor volt a Szántó Pirinek a házassága az Seidennel?

V.: Harminchat körül? Vagy még később, nem tudom.

K.: És akkor a Piri egy úrinővé vált hirtelen? Most ezt nem rosszindulatúan mondom, de az, hogy neki lett

V.: Most ez egy relatív. A Guszti egy abszolút ronda pasas volt, nem tudom, hogy tudod-e?

K.: Mármint, hogy csúnya, fizikailag?

V.: Nem. Hát ő sokkal idősebb volt. Vonzó fiú volt és a nők nagyon szerették, és ő is nagyon szerette a nőket. Különben amikor én Párizsban voltam, tehát '39 tavaszán, Guszti akkor még a Piri férje volt, és a Guszti volt az első és utolsó, az egyetlen férfi az életemben, aki pénzt ajánlott. Valutát. Ez egy jellemző, a felesége barátnőjének pénzt ajánl. És erőszakos módon. No mostan persze, lehet ebéd, vacsora, reggeli, meg ruha... meg lakás, de én sokat voltam velük, mikor együtt laktunk például, a Jucikát tudod?

K.: Nem.

V.: Jucika ott a Deák Ferenc utcában, most nem tudom hogy hívják, a Fő utca, ami megy a Fő tértől a telepig, az a Fő utca, autóbusz is járt akkor. Most is jár⁹.

⁹ Szentendrén vagyunk!

K.: A Fő tértől a művésztelepig?

V.: Igen. Ott lakott a Jucika, volt neki két szobája, az egyiket én vettem ki, a másikat a Gusztiék. És a Guszti pedig járt be reggelenként, minden reggel ment be a boltjába. Volt egy óriási nagy textilüzletük. Nagyon gazdag, nagy textilüzlet nagyban és kicsinyben textil. És ott, abban az időben pedig Szentendrén volt a Berda Ernő, a Berger Feri, a Weisz Muki, a Zács, meg nem tudom még ki. Nagyon sokszor jött a Berda Jóska is. Őrült szegények voltunk. Voltak. Mi nem voltunk szegények. Én szegényebb voltam, természetesen, mint a Piriék, de a Pirinek már volt. És ezeknek főztünk mindig vagy paprikáskrumplit kolbásszal, vagy lecsót, ilyeneket. Nagy lábosban főztünk. És a fiúk jöttek és kajáltak ottan. Aztán volt ilyen dupla ágy, a Gusztiék lakásában, és akkor a bezabálás után keresztbenhosszában ott dőglöttek az ágyon. S egyszer csak beállított váratlanul a Guszti. Hát valami elmondhatatlan jelenet volt. Elmondhatatlan jelenet volt, mert még az étkezés nyomai is ott voltak, mindent lehetett látni. Borzasztó volt. A Piroskát úgy lekapta a tíz körméről, vagy hogy szokták mondani, szóval rémes dolog volt. Aztán a Piri olyasmiket mesélt, hogy vacsoránál a Szív utcában odahaza télen a Guszti hozta haza a sonkát. Szép, prágai finom sonkát, meg az egyéb finomságokat, s ami maradt sonka, mondjuk három szelet, vagy nem tudom mennyi, azt megszámolta. Ilyen volt a Guszti.

K.: Akkor mégis hogyan engedte, hogy ott a Vajda?

V.: Azért, mert sznob volt.

K.: De Vajda egy senki volt?

V.: A Vajda egy senki volt, de a Guszti se volt teljesen hülye. Szóval a Guszti értett valamihez. Hát emlékszem, hogy például régi kulcsokat gyűjtött, ami ott a műteremben a polcokon volt, rengeteg ilyen kulcs. Szóval a Guszti azért tudta, hogy mi micsoda.

K.: Ráértzett?

V.: Ráértzett, igen.

K.: Érdekes.

V.: Szóval ilyen szempontból nem volt a Guszti akárki...

K.: A Piroskának is értékelte a tehetségét, művészetét, vagy az nem nagyon érdekelte?

V.: Ő tulajdonképpen a Panninak kezdett udvarolni, szóval barátkozni, de a Panni azt gondolta magában, hogy a Guszti sokkal jobb lenne a Piroskának, mert akkor elmúlnának az anyagi gondjai, és átpasszolta Piroskának a Gusztit. És a Piri fizikailag is olyan vonzó volt, meg szellemes volt, meg okos, meg művelt, meg mindenféle jót tudok mondani. Mulatságos. Egy pillanatig nem unatkozhattam mellette. Úgyhogy én nem mondom, a Piri részéről biztos nem volt szerelem, és azt se mondom, hogy a Guszti részéről szerelem volt. Megkívánta a Piroskát, el lehet képzelni. De aztán szexuálisan is nagyon rossz házasság volt. Mi erről nem sokat beszéltünk, mert nem voltunk soha olyan barátnék, akik az ilyesmit megbeszélnek, de ahogy érzékeltem, ez szexuálisan se volt egy jó házasság.

K.: És ez után ment hozzá a Kornisshoz a Panni?

V.: Igen. Nem volt akárki a Seiden Guszti, azt nem lehet mondani, hogy nem volt más, mint egy gazdag textiles. Sokkal több volt. Mondjuk kitűnő fotós volt például, igazán jó fotós volt. Csak egy undorító pasas volt azonkívül. Mondom, a Piri néha sírva mondta, hogy megszámolja, hogy mennyi sajt maradt meg mennyi sonka. Még mit meséljek a szép régi világból? Még az nagyon hozzátartozott Szentendréhez, és azt nem lehet egy pillanatra se nemhogy kihagyni, hanem mellékesen hagyni, az éneklést. Amit elsősorban a Vajda, a Korniss meg a Julika tudott. És végsősoron azt, hogy Bélát¹⁰ elfogadták Szentendrén a Vajdáék, az abból következett, hogy Béla is tudott énekelni és tudott a házhoz hozni speciel horvát, meg régi szerb dalokat, amit gyerekkorában szedett föl. Meg hangja is volt, meg tudta énekelni. Ez nagyon sokat jelentett. És elmondhatatlan emlék, meg élmény, meg nem tudom kifejezni, hogy még ma is hogy tudok visszagondolni rá. Énnekem se hangom, se hallásom, semmim nincs, ültem és hallgattam őket, de valami óriási dolog volt.

K.: Most megint ilyen nagyon spekulatív dolgot akarok kérdezni, de azért ez nagyon fontos. Hogy itt nagyon sok zsidó volt, ebben a szentendrei...

V.: Hát a Korniss, meg a Béla nem voltak zsidók. Közben abban az időben még nem jött ki a Kállai, a Losonczi Tamás például az se volt zsidó.

K.: Mennyire volt ez kimondva?

V.: Nem, semmi. Soha.

K.: Erről volt-e egyáltalán szó?

V.: Soha semmi ilyen dolog. Ezért mondjuk én abban a szerencsés helyzetben vagyok, hogy annak ellenére, hogy mindenféle kalandom volt a zsidósággal kapcsolatban, személyes meg köz-kalandom, de semmiféle ilyen mélyreható nyoma nem maradt, mert abban a közegben, ahol én fölnőttem, ott ez nem volt téma.

K.: No, de ugyanakkor mind a Vajdánál, mind az Ámosnál, sőt bizonyos értelemben az Anna Mancinál is előkerültek erőteljesen, Anna Mancinál kevésbé, de az Ámosnál nagyon és a Vajdánál zsidó motívumok. Ahogy a szerb motívumok, magyar motívumok, ugyanúgy a zsidó motívumok a bárány...

V.: Gyszi, de ez más dolog. Hogyha így beveted azt, hogy mennyire merült fel az, hogy zsidó, akkor azt én úgy értem – lehet, hogy te nem úgy értetted –, hogy a másikat mennyire érintette meg az antiszemitizmus.

K.: Nem, nem, nem. Nem így. Hanem az, hogy van egy társaság, és itt amikor magunkra gondolunk, akkor úgy gondolok magunkra, hogy ez egy zsidó bagázs.

V.: Nem. Hát én nem tudom, én nem.

K.: Ezt kérdeztem.

¹⁰ Fekete Nagy Béla, mert még lesz belőle más is, pl. Tábor és Hamvas

V.: De lehet, hogy azért nem, mert én a Béla mellett éltem meg, a Major Máté mellett, meg később nagyon sokat volt velünk a Kállai Ernő, a Losonczi, meg nem tudom, egy csomó nem zsidó barátunk volt...

K.: De ezek mind zsidóbérencek voltak.

V.: Ez nem volt nálunk.

K.: Erre mondják a népiek, hogy az rosszabb, mint maga a zsidó. Ezt én már megkaptam, a pofámba bele, hogy zsidó feleség, rosszabb vagy, mintha zsidó lennél.

V.: Szóval ez nem volt.

K.: Nem volt téma, ez a lényeg, hogy ez nem volt téma.

V.: Nem hogy téma, de érzés se volt ezzel kapcsolatban.

K.: Érzület sem.

V.: És az, hogy ha valaki szerb dalt énekelt, vagy zsidót, amit a Vajda tudott, meg a Julika, amikor velük tudta énekelni a Korniss, akkor éppen úgy énekelte ő is, vagy a Béla. Szóval ez nem volt kérdés, vagy probléma. Legalábbis ahogy én látom, vagy éreztem.

K.: És ehhez a furcsán definált, vagy definiálatlan körhöz új emberek csapódtak? Vagy volt, aki csak rövid időre csapódott és eltűnt?

V.: Persze. Voltak ilyenek, mint például a Szín Gyuri. De hát azt ki tudja, mert azok aztán elpusztultak a munkaszolgálatban, a Szín Gyuri, meg a Fehér Jóska, meg az Ica, akik kimentek Párizsba. És aztán Mexikóba mentek. Szóval így szétszóródott, de ezek nem tartoztak ennek a szentendrei társaságnak a fő vonulatához mondjuk. Meg volt az a proli srác, nem tudom, hogy hogy hívták, egy egész sötét proli srác volt, de valahogy velünk jött, velünk volt Szentendrén.

K.: Itt került elő először az Aczél is, ebben az összefüggésben.

V.: Ebben. Mint a Bandi barátja jött. Mondtam neked a múltkor, hogy ott buzgólkodott az emberek körül és emberek között az Aczél, és olyan nagyon komolyan nem lehetett venni, mert valahogy... Énekelni nem tudott, ő szavalt, és valahogy az nem tartozott hozzánk, ilyen irodalmi íz nem volt. Nem voltunk irodalmilag fertőzöttek.

K.: De ő mint egy színész jelent ott meg. Egyenrangú művészként?

V.: Persze. Igen.

K.: Tudom, hogy ez is rossz és nem pontos fogalmazás, de mégis, ő úgy ment oda, nem, mint egy olyan közegbe, amelyik az öközege?

V.: Én azt hiszem, hogy az Aczél képzőművészetéhez akkor se értett sokat, lehet mondani, hogy semmit.

K.: Később már igen.

V.: Mit értesz az alatt, hogy később már igen? Kit értesz alatta?

K.: Az Aczélt.

V.: Aczél felmerült mint egy támasz és talpkő, akkor ő a Bernáth és a Páczai vonalán működött, sajnos.

K.: Csak éppen Vajdát, meg Bálintot gyűjtött.

V.: Nem gyűjtött.

K.: Kapott.

V.: Kapott.

K.: Igen, én vittem.

V.: Az nagyon más, kapott. De nem tudta, hogy eszik-e, vagy isszák, ő teljesen a Bernáth és a Páczai hatása alatt volt, amikor ő...

K.: Ötvenes évek vége-hatvanas évek eleje.

V.: Amikor a hatalom közelébe került, akkor ő teljesen a Páczai és a Bernáth hatása alatt állt. Később a Varga Imre hatása alatt. De azt, hogy a Páczai és a Bernáth milyen borzasztó, meghatározóan rossz hatással voltak rá, illetőleg ezekre a progresszív emberekre, azt gondolom, tudod. Szóval mint ahogy a KUT idején, tudod mi a KUT?

K.: Hogyne.

V.: A Bandiékát, meg a Vajdáékat, meg az Ámosékat egy-egy kivételes alkalomtól eltekintve kirúgták a KUT kiállításokról, később ugyanilyen módon a Bernáth meg a Páczai elzárkózott, teljesen elzárkózott az Európai Iskola és környéke elől. És az Aczél is. Aczélnek a legnagyobb baja az volt szerintem – és ez nem csak a képzőművészet terén lehetett – hogy sikerült nagyon rossz sűgőkat összeszedni. Irodalom terén is azt hiszem...

K.: A fene tudja, hogy mennyire a rossz sűgők. Ugyanakkor ő - én az Aczélt, mondtam, hogy későn ismertem meg személyesen, és akkor ő már - egy nagyon művelt és tájékozott, tanult ember benyomását keltette.

V.: Én azt mondtam neked múltkor, hogy a legtöbbre és a legnagyobbra azt becsülöm benne, hogy milyen fejlődőképes volt. Mert az Aczélnek se, nem tudom, hogy volt-e négy polgárija überhaupt.

K.: Nem volt.

V.: Ugye nem? Mert nem járta végig az árvaházat. Bandinak se volt.

K.: Nem volt.

V.: Mancinak se volt.

K.: Julikának volt négy polgárija. Az volt a legmagasabb.

V.: Igen. No most ez egy különleges képesség vagy adottság, nem is különleges, az nem jó szó, de mindenesetre egy egyéni alkat kell hozzá, hogy valaki tovább tudja termelni magát. Annak ellenére, hogy nincs iskolája. Az nem olyan egyszerű dolog, Gyszi, mint ahogy gondolod.

K.: Tudom.

V.: Az nem olyan egyszerű dolog. Ahhoz alkat kell, vagy akarat.

K.: Hatalmas lelkiem.

V.: Isten tudja még mi mindenféle. Érdeklődés.

K.: És kellő sznobság. Itt jön be az, amit a múltkor mondtunk, hogy a sznobságnak vannak pozitív...

V.: Igen, azt hiszem azt mondtam múltkor, hogy én hallottam akkor, amikor Bartókról már egyáltalán lehetett szó itthon, akkor a Városiban volt egy nagy hangverseny azt hiszem. Előtte az Aczél beszélt, és valami borzasztó volt. Borzasztó volt, olyan...

K.: Ez hányban volt? Ezerkilencszáz...?

V.: Nem tudom. Amikor Bartóknak már lehetett hangversenyt csinálni.

K.: Az két lépcsőben volt. Hát először volt a negyvenöt utáni kitagadása.

V.: Tudom, amikor a Losonczy¹¹...

K.: Losonczy szegény, amit borzasztóan szégyellt.

V.: De hát azt ki is mondta, Marika¹² mondta? Nem hiszem. Hogy a Losonczynak megvolt az a szerencséje, hogy beszélhetett róla. De nagyon sok embernek nem volt olyan szerencséje, hogy megmondhatta, hogy engem erre ki és hogyan kényszerített. Mint ahogy állítólag Losonczyt a Révai.

K.: A Révai kényszerítette. De hát erre szoktam én mondani, hogy jó, ne adja az Isten, hogy ilyen helyzetbe kerüljek, de próbáljanak meg engem arra kényszeríteni.

V.: Nézd, nem lehet tudni, mert emlékszem, amikor például Vértess Gyuri azt hiszem '37-ben lebukott. Vagy a Háy Kari lebukott, nem tudom pontosan mikor, és kijöttek akkor, és sorbajárták az elvtársakat és mea culpáztak, hogy köptek, de nem bírták ki. És volt, aki kibírta azt, hogy összeverték. Volt, aki nem bírta ki. Úgyhogy ez, amit a Révai csinált a Losonczyval, az nem fizikai, hanem lelki ráhatás volt.

K.: Egy ilyen okos emberrel. Fantasztikus!

V.: Borzasztó, borzasztó dolog ez. Most én remélem, hogy a Losonczy az, én elég sok gyöngé véleményt hallottam a Losonczyról. Nem tudom, nem ismertem, mindegy. Nem tartozik ide egy csöppet se.

K.: De. Hát idetartozik, mert egyrészt nemzeti mártír, másrészt, hogy ellentmondásos figura.

V.: Én megkérdeztem az Irénke néni¹³, tudod ki az Irénke néni?

K.: Tudom.

V.: Hogy mi a véleménye, hogy együtt maradtak volna-e a Losonczy, meg a Marika? Azt mondta, hogy nem hiszem, mondta az Irénke néni. És a Zsuzsa, ez a Zsuzsa, a Pongrácz Zsuzsa¹⁴ ez egy szerkesztőségben dolgozott a Losonczyval, ki nem állhatta. Ki nem állhatta.

K.: 1989-ben, amikor a temetés előtti exhumálás volt, akkor a Marika belémkarolva állt, amikor a Losonczy Géza csontjait szedték fel és agnoszkálták. Még a Kralovvánszki Alán volt a régész, aki megtisztogatta, és a Levendel volt a sátorban, és akkor a Marika, mint orvos, ő könnyebben tudta azonosítani, mint a civil emberek. Ezt azért mondom, hogy így éltem át a Losonczyt. Én a Losonczyval életemben akkor találkoztam, amikor a csontjait kiemelték a sírból.

V.: Én se találkoztam soha.

¹¹ Losonczy Géza

¹² Haraszi Marika Losonczy Géza majd Újhelyi Szilárd felesége

¹³ Haraszi Sándor felesége, Haraszi Marika mamája, Gróf Irén, Irénke néni

K.: A Gimes volt az, aki a legkarizmatikusabb személye volt ennek a Nagy Imre körnek, ha már itt ugrálunk, de miért ne ugrálnánk,. És holnap lesz Kende Péter akadémiai székfoglalója, hogy bezáruljon teljesen a kör.

V.: Én meg a Marikát úgy ismertem meg, hogy az Antal Helén hozta el hozzám, amikor összeházasodtak a Szilárddal, és az esküvőre kellett neki egy gyönyörű nyakék. Amit én megműveltem neki. Akkortájt ismertem meg, és azóta lettünk jóba.

K.: Az jócskán ötvenhat után volt.

V.: Persze. Azt hiszem, hogy befejezzük.

K.: Jó.

K.: Ott hagytuk abba, hogy valamikor a harmincas évek.

V.: Most először a bátyámról akarok beszélni, aki, mint a múltkor mondtam, mérnök lett. Karlsruheban végzett, mert átvitte az apám Brünnebe, de Brünneből meg Karlsruheba vitte át, mert Brünneben meg akart nőszülni, ott, amit az apám nem akart, ezért elvitte Karlsruheba. Ott is meg akart nőszülni, Karlsruheban is, amikor végzett, de nem lehetett, mert akkor már kitört a hitleráj. Szóval mérnök volt. Ott doktorált Karlsruheban mérnöki doktorátussal, aztán hazajött Pestre, és egy-két állása volt, azt hiszem valamilyen svéd gyárban, majd - és ez a lényeg, ami érdekes - bekerült az Egyesült Izzó kutató intézetébe, a Bay Zoltán mellé.

K.: Fantasztikus.

V.: Igen. Ott nagyon kiválóan dolgoztak együtt, mint tudod... aki legelőször csinálta meg a radart. A bátyám természetesen szívvel-lélekkel dolgozott ott az Egyesült Izzó tudományos kutató intézetében Bay Zoltánnal. Onnan vitték el büntető századba munkaszolgálatosként, ahonnan lelépett.

K.: Hányban vitték el? A végén, vagy már korábban?

V.: A végén, a végén. Onnan került föl, egyenesen a pályaudvarról, ahol letette a hátizsákját a sarokba, és mint civil feljött hozzánk a hegyre, és ott hat hétig feküdt a padló alatt. Az asztalos mesterrel, akinek a családjával akkor együtt éltünk. Ez egy másik történet.

K.: És itthon maradt a felszabadulás után?

V.: Itthon maradt. Ha emlékszel arra a névre, hogy Beer Frigyes, aki az Egyesült Izzónak volt nem a vállalatvezetője, miután ez egy külföldi érdekeltségű cég volt, Dél-Amerikában volt azt hiszem... De ez megint egy hosszú, másik történet, amit most nem akarok elkezdni, mert nagyon messze és szerteágazik. Majd egyszer elmondom ezt is.

K.: De ez minek a története?

¹⁴ Az interjú Pongrácz Zsuzsa lakásán készült, aki nem más, mint Baló György mamája, újságíró

V.: A bátyám története, akiből a Beer Frigyes, úgy is, mint az Egyesült Izzó igazgatója, szóval nem vállalatvezetője volt.

K.: Aschner Lipót volt akkor a...

V.: De később már, a felszabadulás után. És ő csinált egyetemi tanárt a bátyámból.

K.: Hol?

V.: Itt, Pesten, a műegyetemen, a gyöngéáramú tanszékre került, ott tanított, ott lett később rektor vagy dékán - nem tudom melyik, valamelyik lett -, aztán Kossuth-díjas lett, aztán akadémikus lett. Ilyen karriert csinált. No, ezt akartam elmondani a testvéremről. Barta István egyetemi tanár. Dr. Barta István a testvérem volt. Teljesen más alkatú féle-fajta ember volt, mint én. Mindvégig nagyon-nagyon szerettük egymást és nagyon jóban voltunk. Ez külön öröm volt, hogy mindennek ellenére, a különbözőségünk ellenére is és a baráti társaság különbözősége ellenére mindig, mi ketten mindig nagyon szerettük egymást, és jóban is voltunk.

K.: És meddig tartott ez a mindvégig?

V.: A mindvégig addig tartott, ameddig a bátyám teljesen be nem csukódott. Ő is nagyon beteg lett az élete végén, nem jól látott, szóval mindenféle baja volt. Szíve, veséje, epéje nem volt jó. A házassága, miután ő olyan fiú volt, aki rögtön el akarta venni a nőt, itt is az történt, amikor hazajött, egy fél év múlva megházasodott. Az anyám szerint egy..., hogy hívják azt a rangon aluli házasságot?

K.: Méssaliance.

V.: Méssaliance-ot csinált a Pista, amit az anyám hihetetlen módon érzékeltetett mindig a menyével. Legalább tizenöt évig nem tegezte például az anyám a menyét, aki sokkal rendesebb volt hozzá, mint én. Nem egészen stimmelt a bátyámhoz, de imádta a Pistát, kiszolgálta, feleség volt, de szerintem az, hogy a bátyám az utolsó tíz évét teljesen önmagába szigetelten töltötte és nem engedett magához senkit közel, és nem is beszélt két mondatnál többet senkihez... ennek a következménye volt.

K.: De a felesége az megvolt neki?

V.: Megvolt neki, igen. De az mindig nagyon megnyugtató volt számomra, hogy mi ketten mindenek túlszárnyalva és mindennek ellenére jól vagyunk egymással. Életemben volt egy-két nagyon nagy beszélgetés a bátyámmal, amire most is nagyon jól emlékszem. És emlékszem egy, ő körülbelül tizenhat-tizenhét éves volt és zongorázott éppen, én meg ugráltam a zenére, s egyszer a Pista valaminek a kapcsán azt mondta, hogy "Tudod, mi olyanok vagyunk mind a ketten, hogy sok mindent sokkal jobban tudunk, mint mások, de legjobban semmit sem tudunk". S borzasztóan igaza volt. Egész későbbi életünkben ez így volt igaz. Úgyhogy erre nagyon sokat gondolok. Nagyon nevezetes osztálytársai voltak, úgy is, mint például a Földes Feri, aki később lett a Földes Ferenc, és aki eljárt hozzánk pingpongozni... Miután nem hagytam őket pingpongozni, hat évvel voltam fiatalabb, fölhúztak az asztalra, és ott vertek el egyesült erővel a nagyfiúkat. Mindegy, nem volt baj.

K.: Ez a Villányi úti korszak?

V.: A Villányi út, igen. Ahol a kihúzható ebédlőasztal volt a pingpong asztal.

K.: Ezt akartam kérdezni, hogy a pingpongasztalhoz azért nagy tér kell.

V.: Ki lehetett húzni az ebédlőasztalt, és az volt a pingpong asztal. No, hát ez az, amit a testvéremről el akartam mondani.

K.: Menjünk vissza akkor a főiskolára.

V.: A másik történet ami talán érdekes, a kis regényem a József Attilával. Az érdekes?

K.: Igen.

V.: Az úgy kezdődött, hogy Szántó Piroska is, meg én is, följártunk a Nemes Gyuri című grafikushoz. Biztosan emlékszel a József Attila Nagyon fáj című kötetének az első kiadására és a grafikájára.

K.: Nem emlékszem.

V.: Azt ott csinálta, előttünk csinálta a Nemes Gyuri, aki kiváló grafikus volt. Később Szentendrén vízbe fulladt. Erről se hallottál?

K.: Nem.

V.: Akkor éppen valamilyen okból nem volt pénzem, illetőleg pénzt akartam keresni az olasz útra, amiről már beszéltem, és a Nemes Gyuri elküldött a Bethlen téri színház vagy színpad, vagy minek hívták, ahol is a Hont Feri volt az igazgató. Ők akartak egy plakátot a Nemes Gyuritól, ő elküldött engem, azt hiszem harmadéves főiskolás voltam, hogy vállaljam el a plakátot. El is vállaltam, meg is kaptam, ki is nyomtatták, utcára is került a plakát, és a Hont Feri bemutatott engem ott a Bethlen téri színházban a József Attilának, aki akkor fordított valami nagyon hülye angol darabot. Akkor volt a premier, és a József Attila meghívott engem a premierre. Valahogy megmaradt ez az ismeretség, és az volt az érdekes mondjuk, nem is érdekes, hanem mulatságos inkább, hogy mindig a főiskolára jött értem, és mentünk haza a Budafoki útra a Tisza István utcán, amit most úgy hívnak, hogy József Attila utca. Ott mentünk végig Budára, és nagyon sokat szavalta a verseit ott a József Attila, ott a Tisza István utcában. Aztán elkezdtünk randevúzni, és sokat járkáltunk a Száz Éves című helyre, ami nem volt olyan előkelő drága hely, mint most, hanem egy ócska, koszos kis...

K.: Hát még én is jártam oda rendszeresen vacsorázni a hatvanas években.

V.: Hát ez még előbb volt, sokkal. No mostan furcsa módon én rengeteget hazudtam a József Attilának. Hogy miért, azt nem tudom.

K.: Miben? Vagy miről?

V.: Hogy én hogy élek, hogy még nem volt férfi az életemben. Ilyeneket hazudtam neki. Hogy miért? Valószínűleg valahol hátul az az Arany János mondás lebegett, hogy "költő hazudj, csak rajt ne kapjanak" - mondta Arany János. Hogy én ezért miért a József Attilának hazudtam, ezt meg azt, nem tudom. Azonkívül ha randevúztunk, ami a Múzeum körút és a Kossuth Lajos utca sarkán volt egy óra, ott randevúztunk. Én mindig tornaóráról jöttem és rengeteget késtem, holott általában nem késtem. A József Attila randevúiról mindig negyedórát késtem minimum, és egy kicsit nem is vettem tőle jó néven, hogy mindig megvárt. Szóval tulajdonképpen nem tetszett az, hogy megvárt. Ez '36-ban volt, én húsz éves voltam. Tudtam, hogy a József Attila nagy költő, de hogy milyen nagy költő, azt nem

tudtam. Nagyon mulatságos volt az, hogy párszor voltunk moziban, és amikor fölnéztem rá ott a sötétben, pont úgy nézett ki, mint a Petőfi Sándor. No most egészen hazáig kísérgetett mindig. És most arra kérlek, hogy zárd el egy kicsit¹⁵. Na, hát szóval gyakran telefonált is, amit külön nagyon szerettem, mert gyönyörű hangja volt telefonban. Gyönyörű hangja volt. Én nagyon szerettem volna, hogyha elvisz a Hatványékhoz, de nem vitt el, és aztán egyszer, amikor úgy utoljára hazakísért s álltunk a kapuban, és nyilvánvaló volt, hogy ebből nem lesz komolyabb kapcsolat, akkor többet nem hívott fel, és a kis regénynek vége lett.

K.: És nem sokkal később József Attilának is.

V.: Ő mikor lett öngyilkos? Ez '36 nyarán volt. Kora nyarán volt. Mikor lett ő öngyilkos, '36-ban, vagy '37-ben?

K.: Harminchétben. Harminchét telén, mert "Harminckét éves lettem én", és '905-ös volt. Harminchétben.

V.: Harminchétben, igen. Én is azt hiszem.

K.: Tehát a harmincharmadik életévében...

K.: ...elmondta az obligát forgó árulást, meg a moziban, hogy mit árult. Meg rengeteget beszélt az esztétikájáról. Volt neki valamilyen, én azt hiszem, hogy úgy hívták, hogy esztétika? Én pokolian untam, nem érdekelt. És végeláthatatlanul beszélt róla. Én meg egy elég éretlen zöld kislány lehettem, aki nem éreztem meg, hogy ez azért nem akármilyen. Tudtam, hogy nagy költő, de hogy milyen nagy költő, nem. Nem is érdekelt, azt hiszem. Nem is érdekelték..., az irodalom felé nem voltam túlságosan érdekelt. Rengeteget olvastam, de verset nem. De amikor meghallottam, hogy öngyilkos lett, akkor nagyon megrázott.

K.: Én azt hiszem, hogy egy élő költő abban a pillanatban, hogy testközelbe kerül, akár társasági szinten, az ugyanúgy leszáll a földre és ugyanolyan kétlábon járó. Legföljeb sokkal önzőbb és nárcisztikusabb, legalábbis ez az én tapasztalatom, hogy a költők még a festőknél is önzőbbek és nárcisztikusabbak. És jobban elvárják, hogy mindenki kiszolgálja őket.

V.: Más állatfaj, teljesen más állatfaj.

K.: De jobban elvárják, hogy a világ körülöttük forogjon.

V.: Inkább befelé fordultabbak, mint a festők, talán. A muzikusok, ezekről azért tudok így beszélni, mert a menzán voltak természetesen költők, irodalmárok meg festők, voltak zenészek, muzikusok és egyéb állatfaj, például a jogászok meg a orvosok. És érdekes volt az, hogy a legdisznóbbak, a legdisznóbb vicceket meg a legocsmányabb vicceket, ebéd közben, természetesen, a orvosok mondták. És utána rögtön a muzikusok következtek. Ez egy rejtély. A legérzékenyebbek és a legkevésbé trágárok azok a festők voltak, a képzőművészek. Főleg a festők. Ez volt a tapasztalatom.

¹⁵ Én elzártam a magnót, de megjegyeztem, amit BÉ mondott. Azért nem feküdt le József Attilával, mert bűdös volt a szája. Tetszett neki, mint férfinak, de ápolatlannak találta, és egyszer, amikor csókolóztak megundorodott a szájbűzétől. Hát ilyen a világ – megélve.

K.: Lehet, hogy ez általában is igaz.

V.: Lehet, hogy ez így igaz, de nekem akkor ez volt a véleményem. No most...

K.: Megy a főiskola, egy kicsikét megcsonkított főiskola ugye, mert hogy a Vaszaryék...

V.: Azt mi már régen elfelejtettük.

K.: Nem maradt emlényom?

V.: Nem maradt semmi. Én abban az időben azt hiszem, persze, hogy nem, nem ismertem a Vajdát. De, várjál csak.

K.: A Vajda elment 1930-ban. Heten voltak, akik otthagyták a főiskolát a tanárok kirúgása után.

V.: Igen, és akkor ment Vajda Párizsba.

K.: Mindenki külföldre ment. Korniss Berlibe.

V.: Igen.

K.: Mindenki külföldre ment: a Trauner, Vajda, Kepes Párizsba, mások, volt aki Németországba, illetve Angliába mentek, valaki Dél-Amerikába vagy Mexikóba kötött ki.

V.: A Szalay?

K.: Nem. A Csiki?

V.: Csiki, ilyen is volt. Nem. A Csiki az sokkal később, az faszobrász volt.

K.: Az később került be?

V.: Sokkal. Legalábbis az a Csiki akit én ismertem, az faszobrász volt, és a Kornissnak barátja.

K.: Korniss, Trauner, Vajda, Kepes és még hárman voltak, akik elmentek a Vaszaryékkal együtt, otthagyták a főiskolát.

V.: No most be akarom fejezni a főiskolát.

K.: Mennyire volt akadémikus, vagy római iskolás, vagy milyennek nevezzem, a képzést? Milyen irányba tolták a az új tanárok?

V.: Az első két évfolyamot a Benkhardtnál csináltam. Akkor került Szőnyi a főiskolára, és akkor eszem nélkül, többedmagammal átrohantunk a Szőnyi osztályára. Ezt tudom. Ahol nagyon jól éreztük magunkat, és lébottunk, mint hal a vízben. Szőnyinél nem volt olyan szigorú a katalógus meg az egyéb ilyen hülyeség, mint a Benkhardtnál. De a Benkhardt is nagyon kedves volt, nagyon kedves, igazi úriember volt.

K.: Ez egy dolog. De a másik az, hogy az akkori hallgatók között a kortárs festészetben az öregebbek között kik számítottak értékesnek? Mert három rétege volt ugye, anemese¹⁶, a KUT-asok és hát akik ennél függetlenebbek, Vaszaryék, akik nem tartoztak egyikhez se.

V.: A Vaszaryékat én akkor nem ismertem. Sőt, én úgy kerültem a főiskolára, nem a főiskolára, hanem a Szőnyi iskolába a Baross utcába, a Szőnyi magániskolájába, amit nem tudom milyen módon

¹⁶ Mi a bánatot kérdezhetek?

fedeztem föl magamnak. Nyilván én magam, mert a szüleim azt se tudták, eszik-e vagy isszák ezt az egész műfajt. Nem tudom, hogy hogy jutott eszembe énnekem az, főiskolára járni.

K.: Egy gyerek mindig megtalálja. Ezt észrevettem a barátaim felnőttkori gyerekein. Megtalálják azt, amire nekik szükségük van.

V.: Na mostan fölvettek a főiskolára, miután magántanuló lettem a gimnáziumban, az apám kivett. De föl is vettek, de nem iratkozhattam be, mert még nem voltam tizenhét éves.

K.: És akkor ezt az évet kellett...

V.: Ezt az évet csináltam én az iparművészeti iskolán, nem volt főiskola, iskola. Akkor ismertem meg azt hiszem ott a Bandit, és a Bandi vitt engem a menzára, miután ott az Üllői úton volt a menza.

K.: Ez mi volt tulajdonképpen, ez az iparművészeti iskola?

V.: Ez negyedik polgári vagy gimnázium után lehetett menni.

K.: Tehát tulajdonképpen ez a képző- és iparművészeti gimnáziumnak az elődje?

V.: Nem, annál azt hiszem följebb volt egy kicsit, de szintben a főiskola alatt. Már ilyen besorolásban. Aztán később főiskola lett, mint tudod, ami azt jelenti, hogy érettségivel lehetett csak oda menni. Abban az időben nem.

K.: A Julika is azért tudott oda járni, azt hiszem.

V.: Ezt nem tudom. A Julikára az iparművészetin nem emlékszem. Csak a menzáról.

K.: Ő később ment oda...

V.: Akkor én már rég főiskolás voltam.

K.: Persze. És a Vajda nagyon ellenezte, és ott is hagyta az egészet. A Vajda azt mondta, hogy hülyeségeket tanítanak.

V.: Most például az Ámos ez ebbe a Vajda-Korniss féle korosztályba tartozott? Nem, azt hiszem. Nem tudom.

K.: Életkorban?

V.: Lehet, hogy az Ámos is a Vaszaryékhoz járt, ezt nem tudom.

K.: Nem. Nem-nem.

V.: Azt tudom, hogy ők már ketten a Mancival – a menzán ismertem meg őket – mint két, pont olyan méltósággal és tartózkodóan és kicsit fennköltén viselkedtek, mint ahogy a Vajda is, meg a Julika is. Olyan nagyon, egészen mások voltak, mint a Bandi például.

K.: Nem lehetett ez gátlásosság eredménye?

V.: Ezt én nem tudom.

K.: De ezt én most komolyan kérdezem. Ez most azért is érdekel...

V.: Én nem voltam velük annyira jóba, hogy ezt én tudhassam. Akkor én a Bandit ismertem jól, aki rajongott a Vajdáért.

K.: Igen, Bandi egy bohóc volt, egy clown volt. Viccelt, tréfálkozott.

V.: A Bandi egy édes pofa volt, aki mindig szerelmes volt, kezdve a Szántó Piroskától, egy kicsit belém is, aztán sok-sok különböző lányba. A Schön Olgába például, aki háromszor akkora volt, mint a Bandi, kövér és fekete és nagy, és elvitte a Bandit a Gellérthegyre sétálni, és Bandi azt mondta, hogy őt majdnem bekebelezte a Schön Olga.

K.: Bandi a szerelmes természetét haláláig megőrizte.

V.: Megőrizte. Később lett szerelmes, amikor azt hiszem a kórházba került, a budakeszi kórházba, abba a Katóba. Akiről kiderült, hogy homokos. Azt tudod.

K.: Igen.

V.: Hát az egy borzasztó megrázkódtatás volt a Bandinak. Az valahogy kiderült, még a szerelme idején, hogy a lány homokos. Nem tudom milyen érzés lehet, de biztos nem jó.

K.: De tudsz erről többet is?

V.: Igen. Orvos lett. És a Stefkáéknál lakott.

K.: Ez egyike a sok-sok legendának. Hát ezeknek természetesen soha nem jártunk a végére, az ilyen családi legendák meg ezek mindig ilyen hívó szóra előugranak, mint a krampusz a dobozból, hogy a Bandinak a Schön Olga, ráfaragott nagyon.

V.: A Schön Olga nevére, az egy ének korrepetitor vagy mi a fene lett. Szóval ez szerepel másutt is, a Schön Olga?

K.: Hát úgy, hogy mit tudom én, amikor az Irinek még volt kedve jókedvűnek lenni, akkor azért azt mondta, a Bandinak a tüdőbaja a harmincas években, de lehet, hogy még korábban, lehet, hogy már a zsidó árvaházban elkezdődött, hogy volt valami beszűrődés. És ő ezt végig, az életben a saját belső, vagy külső problémái elől való menekülésnél arra használta, hogy beszaladjon a kórházba.

V.: De volt a Bandinak egy másik próbálkozása, egy másik betegséggel is, és az a hasmenés volt. Egy időben pillanatonként hasmenést kapott. De ez valahogy nem sikerült. Ez nem lett olyan átütő, mint később a tüdejével és az asztmával, és ilyesmivel. Ott sikerült beépítenie magába. A hasmenéssel nem volt szerencséje.

K.: És az sokkal rosszabb, gusztustalanabb dolog.

V.: Hát nem hiszem, hogy ez mérlegelés kérdése volt.

K.: De, biztos. Elegáns, lehet társaságban beszélni róla.

V.: Lehet. Mindenesetre a hasmenés az mindenféle bél- vagy gyomor dolgot jelenthetett volna, de nem sikerült, kvázi nem tudta véghez vinni. Mint ahogy, persze ez egy csúnya, rosszindulatú feltételezés, de Bandi volt annyira pszichikusan érzékeny, hogy ő ezt tudta. Nem tudta, hanem érezte.

K.: Hát egy nagy ambivalencia volt abban, hogy ő most beteg vagy nem beteg.

V.: Így van. És tulajdonképpen az, hogy ő otthagya a Levendelt, az is azért volt, mert a Levendel egy kicsit bagatellizálta az ő asztmáját, meg mi minden dolgot, amit a Bandi akkor produkált. Bandi ettől meg volt sértve, hogy a Levendel nem veszi elég komolyan az ő bajait. Ez kétségtelenül így volt.

K.: Igen. Igen, meg a Levendelt túl közel engedte magához. Az is zavarta, szerintem. Ezt általában is megfigyeltem, hogy ha túl közel enged egy művész valakit, aki rá fölnéz, mint művészre, tehát nem barát, csak félbarát, akkor utána ellöki magától. Mert úgy érzi, hogy nagyon belelátnak a lapjába. Ezt én sokszor tapasztaltam.

V.: Most a Levendellel kapcsolatban persze a Csoórra is gondolok.

K.: És a Jakira.

V.: És a Jakira. És a Mancira. Ez nagyon igaz, amit mondtál. A pofont amit kapott ezért, azt nem érdemelte meg tulajdonképpen.

K.: Azt kell mondanom, hogy a Levendel nagyon rendes volt, nagyon rendes volt a Julikával. Az utolsó egy évben külön szobát biztosított neki. Akármikor bemehetett-kijöhetett. Mindent megtett érte, de mindig belejátszott a sznobsága, és most egy alkalom, hogy az utókornak megörökítsük, elmesélek egy történetet. Most én mesélek el egy történetet.

Amikor mi már tudtuk, hogy a Julika menthetetlen, akkor elmentünk Verával a Levendelhez, megbeszélni, hogy három hónap, vagy egy év, vagy két év, hát ezt valahogy meg kell oldani. Háziornosnak ott volt a mi körzeti orvosunk. Nagyon jó barátunk, aki mindig rendelkezésre állt, de ha kórházi háttér kellett, akkor ezt a Levendeltől akartuk kérni. S ott ültünk a Levendel szobájában. Körbe a falon: Vajda, Vajda Júlia, Bálint, Ország Lili, Anna Margit képek, Jakovits szobrok, szóval az a kis sarka, és rettentő jó volt és barátságos, de a beszélgetés első felében felsorolta leltárszerűen és megfelelő méltatással, hogy ki mindenki halt meg nála...,

V.: Ezt akartam az előbb mondani.

K.: ...hogy kedvet csináljon, hogy milyen jó helyen lesz nála a Julika is. És ez valami olyan borzasztó volt a számunkra, holott csak annyit kellett volna mondani, hogy gyerekek, rám mindig számíthattok, hogy vagytok? Olvastátok a Népszabadságban, hogy...? Egy órán keresztül elmondta a teljes névsort, a Gáli Jóskától a nem tudom én kiig...

V.: Az Ödönkéig...

K.: A Csoóri feleségétől a...

V.: Hogy hívták az Ödönkét?

K.: Nem jut eszembe a neve.

V.: Tudod kire gondolok?

K.: Tudom. De egy igazi Leporelló ária volt...

V.: A Kelemen Imre. A Numera kapitány ... a Reneé férje.

K.: Kelemen Imre, igen. Szóval ezt a történetet akkor ezzel megőriztük az utókornak. Ennek ellenére azt kell mondanom, hogy a Levendel jó, és a Jakinak nincs igaza, amikor szidja a Levendelt. De hogy kanyarodtunk ide? Bandinak a tüdőbajáról a harmincas években.

V.: Igen. No most az Anna Margit, Manci az tőlünk ment el, a műhelyből ment haza, amikor a Vöröskő utca felső sarkán jött a tüdővérzés, és bekerült a Levendélhez. És minden hónapban írt nekem egy levelet a Manci.

K.: Ez hányban volt?

V.: Ez azt hiszem '56. előtt.

K.: Szerintem is '56. előtt.

V.: No most ezekben a levelekben, amit a Manci írt nekem és amik megvannak, beszél, azt hiszem nem is név szerint a Levendélről, csak arról, hogy van itt egy orvos, aki hihetetlenül rendes, barátságos és érdeklődik a képzőművészet iránt, és ódákat zengett egy orvosról, aki..., nem tudom, nem hiszem, hogy a Levendél az sebész és operál?

K.: Nem.

V.: Ugye nem? De mindenesetre végig vele volt, mellette volt. Mancinak elég komoly nagy műtétje volt akkor, és egyáltalán nem volt biztos, hogy megmarad. Úgyhogy az én ismeretségem a Levendéllel, amennyire ismeretség, kiderült később erről a kiváló orvosról, hogy ő a Levendél. Teljes mértékben fennáll az, amit az előbb mondtál a közel engedésről és az ilyesmiről, mert a Manci azzal büntette kvázi a Levendelt, hogy más orvoshoz ment, és máshova feküdt. Kivéve, amikor már a Kútvölgyiben feküdt és nagyon rosszul volt. Ismered ezt a történetet?

K.: Nem.

V.: Levendél bejött hozzá meglátogatni. Manci akkor már nagyon-nagyon rosszul volt. Rákja volt, tudod?

K.: Tudom.

V.: És mondta, hogy segítse bilire...

K.: Ugyanaz volt, mint a Julikának, vastagbél rákja volt.

V.: Igen? És hogy milyen jó lenne olyan leveskét enni, amit a Mari¹⁷ főz. És Levendél hozott be neki leveskét, amit a Mari főzött, de a Manci megette és rögtön kihányta azt is. Nem tudom, ki mesélte nekem ezt mostanában. Ki mesélte? Nem tudom.

K.: Lehet, hogy a Botond¹⁸.

V.: Lehet, hogy a Botond. Bár nem hiszem.

K.: Az valami elképesztő volt, hogy az Ország Lilit azzal operálták meg, de nem az volt a baja, vastagbél daganat volt a gyanú, és nem mondták meg neki, hogy nem rákos, és azt hitte, hogy rákos és meghalt, az Anna Mancinak és a Julikának vastagbél rákja volt, és ez a három korszakot meghatározó festő volt. Ez valami egészen elképesztő, hogy ez így összejött. No menjünk vissza tehát, mindig elkalandozunk.

V.: A főiskolát fejezzük be, gondolom. Fejezzük be a főiskolát, ami harmincnyolc tavaszán következett. Akkor kaptam meg a diplomámat, ami polgári iskolai tanári diploma volt.

¹⁷ Levendél László szintén orvos felesége: Lakatos Mária

K.: Rajztanári.

V.: Rajztanári diploma volt. Ez '38 júniusában szokott lenni, gondolom, az ilyen befejezés.

K.: Művészdiplomát nem adtak?

V.: De adtak, mert azt is csináltam. Azért, mert mint művészképzőt kezdtem el, mert nem volt még érettségim, de akkor azt csináltam vele együtt. Én nagyon szerettem a főiskolára járni. Nem kapott az ember sérvet a megerőltetéstől, egyáltalán nem. Fölöttem sok évvel jártak olyanok például, mint a László Gyula, aki a Pór Bertalanhoz járt és tűhegyes kemény ceruzával csinált rémes rajzokat.

K.: Nem is lett belőle képzőművész.

V.: Hát nem. Viszont kitalálta a dupla honfoglalást, az is valami.

K.: És mint régész, nagyon nagy hasznát vette, hogy tudott kemény ceruzával pontosan rajzolni.

V.: Igen. Aztán a Szabó Vladimir, aki egy őrült volt akkor is és az ötödik feleségénél tartott, akiket mindig félig agyonvert.

K.: Már a főiskolán?

V.: A főiskolán igen. Én első-másodéves voltam, ő meg hatod- hetedéves művészképzős. Meg jóval fölöttem járt a Szalay Lajos, akit mindig utáltam. Most nem jut eszembe több, de a Szabó Vladimir akkor is már tökéletesen dilis volt. Azt tudod, hogy a Szabó Vladimir utolsó felesége a Korniss Ági, a Schmolka Ági, aki a Kornissnak volt a felesége, az lett a Szabó Vladimir utolsó felesége. Az Ági, aki gyönyörű szép volt – biztosan tudod – mikor elvette feleségül a Korniss. Gyönyörű volt! Olyan gyönyörű szép volt, nem is lehet elképzelni. És jóba volt a Mancival az Ági mindvégig, és azt mondta az Ági, hogy ez az igazi boldogság, szóval igazi, nagyszerű dolog az, amit a Szabó Vladimir házassága jelentett neki. Hát ilyen relatív a dolog.

K.: A Szerb Klári, Bálint Klári mikor kerül be a képbe?

V.: Az én képembe?

K.: Igen. Mert ugy Bandi már benne maradt.

V.: Az én képembe a Klári úgy is, elég hamar bekerült. Mert én a Bandival nagyon sokat sétálgattam, miután már az Ajtósi Dührer sorban laktam, ott sétálgattunk a Ligetben.

K.: Ajtósi Dührer soron?

V.: Azt nem mesélem el, hogy a nagyanyám lakásába költöztünk, mert nem volt pénzünk. És oda a három szoba bútor bezúfolva a közepén. Mindegy. Ott laktunk. És a Bandi akkor, persze, akkor voltam én iparművészeti iskolás. És ott ismertem meg, vagy a Pirivel kapcsolatban, ezt már nem tudom. Sokat sétáltunk és a Bandi volt a legelső, akivel én komolyzenét hallgattam. Méghozzá Beethoven V. szimfóniáját hallgattuk a Ligetben, ilyen délutáni muzsikálás volt ott. Nagyon meg voltam döbbenve az V. szimfóniától. Bandi akkor kezdett mesélni nekem a nővéréről, a Kláriról, aki mütősnő volt, és a Szabó Lajos felesége.

¹⁸ Kocsis Botond, patikus, ennek a körnek a barátja, a képzőművészet nagy rajongója és imserője.

K.: Az egy nagyon rövid ideig, két évig volt talán.

V.: Azt én nem tudom, hogy hány évig. Én nem ismertem a Klárit, a Bandi mesélt róla, meg a Szabó Lajosról¹⁹, mint a sógoráról, óriási elismeréssel. Nagy tekintély volt számára akkor a Szabó Lajos. Az biztos, hogy akkor fölnézett rá nagyon. S Bandi két évvel volt idősebb, mint én, s akkor nyáron, akkor volt az, amikor a temetőben mint sírgondozó, szóval aki a sírokra vigyáz meg rendezi a sírokat, akkor volt ez az állása a Bandinak. Erről tudsz?

K.: S a Klári szép volt? Tényleg olyan szép?

V.: Én nem ismertem a Klárit.

K.: Csak hallomásból.

V.: Hallomásból, hogy a nővérem, aki műtősnő és a Szabó Lajos felesége. Aztán nem tudok róla, nyilván amikor én összekeverültem Bélával, '37. közepén kerültem én a szocialista művészcsoporthoz össze Bélával, és olyan '38-ban kezdtünk jóba lenni. Harmincnyolcban tavasszal végeztem a főiskolán, és ősszel kimentem Párizsba.

K.: Egyedül, vagy már Bélával?

V.: Egyedül. De már jóba voltam Bélával, aki nem tudom azokkal a levelekkel mit kezdjek?

V.: Majd én mondom utána.

K.: Mérheteretlen hosszú leveleket írt nekem, amit én még végigolvasni is untam, mert a Béla abban az időben grafomán volt. Különböző kávéházakba járt és tizennyolc-húszoldalas leveleket írt nekem. Apró betűkkel, alig tudtam végigolvasni. És sokkal szerelmesebb volt belém, mint viszont. Sajnos, így volt. Én meg egyrészt az apám volt az, aki mindenáron azt akarta, hogy én menjek Párizsba. Nem tudom, hogy mit képzelt az apám, azt nem tudom. Mindenesetre én egy havi pénzzel a zsebemben elindultam Párizsba. Harmincnyolc őszén.

K.: És francia nyelvtudással, vagy anélkül?

V.: Semmi nem volt.

K.: Óriási!

V.: A Zádor Gyuri, aki a Zádor Anna²⁰ öccse és aki nekem jó haverom volt akkor, megcsinálta, összehozott egy barátjának a barátnőjével, aki szintén Párizsban volt, úgyhogy engem... Most nem, majd eszembe jut, milyen Judit. A Málnay Laci építész volt Svédországban, annak volt a barátnője a Judit. Várt engem hotel szobában, aminek konyhája is volt. Ez borzasztóan nagy ritkaság volt. És ketten együtt kezdtük el csinálni a kerámia gombokat, ott Párizsban. Amiről gőzünk nem volt együnknek sem, hogy eszik-e vagy isszák, és hogy mit kell csinálni. Teljes outsiderségből gurult ki az egész. A Juditnak a Végh Gusztáv volt a nagybátyja.

K.: Nem tudom, ki a Végh Gusztáv.

¹⁹ Szabó Lajos volt Bálint Klári első férje, a második Szerb Antal, így lett Szerb Klári.

²⁰ Zádor Anna, művészettörténész, később professzor, tanszékvezető az ELTÉ-n, a harmadik testvér Zádor Ági.

V.: Az egy grafikus volt, az Atelier környékén. Jónevű grafikus volt. És mint ilyen, ismerte a Vértés Marcellt. És a Vértés Marcell pedig fölkarolta a Juditot, mint a Végh Gusztáv unokahúgát, és bemutatta a Juditot, aki tudott franciául, szőke volt, kékszemű, szép és bájos fiatal lány, különböző francia arisztokratának. Igazából arisztokratának, olyannak, mint például a Frances Mira, akinek a nagyapja lovas szobra ott áll a **Citén, és a vicomte des Dö Noajnnak**²¹, és ezek rendelték tőlünk kerámia nem tudom minek nevezzem, amit mi gyártottunk. De többé-kevésbé egy idő után megéltünk belőle. A **vicomte des Dö Noaj**, aki egy ismert történelmi nevet visel, az beajánlott minket a Louvre áruház, vagy valamelyik ilyen nagy áruházba, ahol szintén vettek tőlünk. Hihetetlen dolog volt, de a munkamegosztás az rövidesen kialakult: a Judit, aki tudott franciául, szőke volt, és mondom, nagyon bájos, az vitte a kollekciót, ő adta el.

K.: Ezek rendesen agyagból készített, mázas, égetett...

V.: Igen. Én egyszer láttam a főiskolán, lehetett menni megnézni, hogy milyen egy kerámia műhely.

K.: Ahhoz képest elég sokáig tartott ez a szerelem a kerámiával. És sok embernek adott kenyeret.

V.: No most ez egy hihetetlen dolog volt, de én terveztem, én csináltam. A Judit még annyit se tudott az egésztől, mint én.

K.: Ezek nagy gombok voltak?

V.: Ezek... Még most is van ezekből, eltettem emlékebe, ami ott készült Párizsban. Kicsi is volt, meg nagy is volt, akkora is volt, mint egy... Ha fejbe versz vele valakit, az megsérült.

K.: Mert divat volt abban az időben a nagy gomb.

V.: Abban az időben még nem, később lett.

K.: Később jött? Elnézést.

V.: Igen. Elég az hozzá, hogy mint mindenhez, ehhez is szerencse kellett, természetesen. Ez volt a szerencse, hogy a Vértés Marcell, egy óriási nagy divatlapnak volt a fő illusztrátora, nagyon nagynevű ember, ez beajánlott és megragadtunk. A francia arisztokráciában benne. Egyszer a Judit...

K.: Hol volt a műhely?

V.: A konyhában, a hotelszobának a konyhájában. A Judit vett egy ekkora gázkemencét, és azzal működtünk. És például akartunk aranyozni. De nem tudtunk, mert nem lett aranyos, hiába kentük. És mikor Béla egy félév múlva kijött és egyszer ő volt egy prágai porcelángyárba, és látta, hogy nem a nyers anyagra teszik az aranyat, hanem a mázra, ő mutatta meg, hogy hogy kell aranyozni. Hát így állt össze ez az egész ipar.

K.: Mennyi ideig tartott?

V.: Én megérkeztem azt hiszem október elején, '38-ban, '39-ben kitört a háború, mint tudod, a Judit meg a férje, akinek majd... A Weiner Tibor tudod ki volt? A Sztálinváros... Sztálinváros volt ott a Duna mellett? Hogy hívták azt a...?

²¹ Nem jövök rá, mi lenne ez...

K.: Dunapentele.

V.: Dunapentele. Annak a főépítésze lett, amikor a háború után visszajöttek Chiléből. A Weiner Tibor.

K.: Ő amerikai emigráns volt?

V.: Igen. Chilei emigráns, és a Judit...

K.: Ő brünni volt?

V.: Nem, ő a Szovjetunióból jött. Ez az egész megint egy külön regény, a Tiborral, aki először nekem kezdett udvarolni, de én úgy gondoltam, hogy a Béla nekem jobban tetszik, mint a Weiner Tibor...

K.: Ez Párizsban történt?

V.: Igen, Párizsban. És átengedtem a Juditnak. Össze is házasodtak és kimentek Chilébe. Béla meg...

K.: A háború alatt ők Chilében voltak?

V.: A háború alatt Chilében voltak.

K.: És utána mentek a Szovjetunióba, vagy a Weiner...?

V.: Nem. A Weiner a Szovjetunióból jött.

K.: És a nemzetközi munkásmozgalmat szolgálta Chilében.

V.: Szolgált Chilében, és itt olyan vonalas lett mind a kettő. A Judit is.

K.: Nyilván a KGB vagy a Szovjetunió rezidense volt Dél-Amerikában. Sokan voltak.

V.: Ezt nem tudom. Mikor már visszajöttek Pestre, akkor nem voltam velük jóba, mert...

K.: Ez nem gyanúsítgatás, csak azért mondtam, minden idézőjel nélkül, hogy a nemzetközi munkásmozgalmat szolgálták Chilében. Valószínűleg.

V.: Ezt nem tudom. Lehetséges, bár emlékszem arra, hogy a Tibor rémes dolgokat mesélt a Szovjetunióról. Már akkor. Privátim, természetesen. Hogy hogy kellett sorbaállni egy vödörért, meg ilyesmiket mesélt. Különben volt neki felesége, meg azt hiszem gyereke is a Szovjetunióban. Ott csapat-papot otthagyt és elmenekült onnan. Gondolom ő tudta, miért.

K.: Most a háború kitörésekor - nekem ez egy rettentő izgató kérdés, sokszor találkozom vele. Kétféle, teljesen különböző reakció volt. Az egyik az az, hogy mindenhova, csak haza nem; a másik az az, hogy természetesen azonnal hazajönni.

V.: Béla körülbelül május végén jöhetett ki Párizsba, azzal az elhatározott szándékkal, hogy engem hazavisz. Akkor még nem volt háború. Én azért is mentem ez elől a kapcsolat... nem elől, hanem a kapcsolatban lévén, mert Bélának gyereke volt meg felesége. És engem...

K.: Ki volt az ő felesége? Mert Verával beszélgettünk, és csak azt tudjuk, hogy...

V.: Egy háromnegyed részt proli, nagyon szép, egy évvel azt hiszem, vagy két évvel idősebb volt, mint én. Nagyon szép volt és nagyon kedves, és nagyon helyes. Bélának tulajdonképpen egy nagy indítást adott a felesége családjá, hogy a mozgalom felé orientálódjon '28-körül, ilyesmi. Na most Béla akkor még nem volt katona. A Loli, a felesége a Belügyminisztériumban volt tisztviselő. És mint belügyminisztériumi tisztviselő, megszerezte Bélának az útlevelet, azzal a halálos ígérettel, hogy visszajön, mert az, hogy útlevelet kapott, holott nem volt katona, az akkor is nagyon nagy dolog volt.

K.: Hisz harminchárom éves volt már!

V.: Igen. De nem volt katona...

K.: És mégis?

V.: Mégis. Úgyhogy ő megígérte Lolinak, hogy visszajön. Mi olyanokkal ismerkedtünk össze Párizsban többek közt, mint a Tolnai Gábor és neje. Tudod, ki volt a Tolnai Gábor?

K.: Persze, ismertem.

V.: A Tolnai Gábor olyan szép volt, mint egy arkangyal, olyan gyönyörű volt. Később nagyon ronda lett. Gyönyörű volt a Tolnai Gábor. Aztán a fiatal Ortutayék. Ilyeneket ismertünk ott meg. Nem voltunk közeli jóbarátságban, de beletartozott. Meg a Karfiol. Tudod ki a Karfiol?

K.: A Havas.

V.: Havas. Meg az Atáék, a Kandó Öcsi meg az Ata.

K.: A Kandó Öcsinek mi az igazi neve?

V.: Azt hiszem László.

K.: Mert már szeretném egyszer hallani is. Az Öcsi, meg az Ata.

V.: Itt fog lakni az Ata.

K.: Tudom.

V.: Azt hiszem, hogy László, de lehet, hogy nem. Nem tudom pontosan: Öcsi. Erről még annyi minden jut eszembe, azért nehéz beszélni.

K.: Nyugodtan mindent.

V.: A Dupontban az az ismert Boul Mich'-i kávéház, mikor a Sztálin meg a Hitler szövetségre léptek egymással, ami azt hiszem tavasszal volt,

K.: Igen, a Molotov-Ribbentrop paktum.

V.: Akkor a Havas Bandi a Dupontban az asztalra borulva zokogott. Hangosan zokogott emiatt. Aznap délután vagy másnap délután voltunk mi meghíva az Atáékhoz a műterembe, aholis az Öcsi, aki egy nagyon szép, sudár, magas szőke fiú volt, Ata meg egy gyönyörű magas, sudár, szőke lány, nagyon szépek voltak ezek így együtt, és volt egy ilyen dobogó, mint egy rendes műteremben vagy egy dobogó ugye a modellnak, az Öcsi felállt a dobogóra, és közölte az ott összegyűltekkal, hogy én és a világ proletáriátusa tiltakozunk ez ellen a szövetség ellen. Erre nagyon jól emlékszem. Aztán augusztus végén bementünk egy moziba, a Braunschneißbe, a Hófehérke, akkor volt a Walt Disney rajzfilm, bementünk a moziba és akkor még nem volt háború, mire kijöttünk, addigra volt háború. Szeptember elsején. És akkor a szomszéd kalapos volt a szállodánkban a légőfelügyelő, aki borzasztó szigorú ember volt. Minden franciának volt gázálarca. Onnan lehetett tudni, hogy valaki francia, hogy volt neki gázálarca.

K.: És hordta az oldalán?

V.: Igen. És az első éjjel, szeptember elsején az első éjjel az összes franciának gázálarcban kellett ülni a pincében, amely tulajdonképpen a kazánház volt és pokoli meleg. És ott ültek a franciák

gázálarcban. Akinek nem volt gázálarca, tehát idegen volt, annak meg ecetes-vizes törülközőt kellett az orrához tartani. És így vártuk a légítámadást. Gáztámadást.

K.: Igen. De nem sokkal később kiderült, hogy ennek a fele sem tréfa.

V.: Azt nem tudom, hogy mi derült ki, de egész éjjel várták ott a pincében a gáztámadást, és közelében sem volt semmi a gáztámadásnak.

K.: Én nem azt mondom most el, hanem a történelmi távlatban mondom, hogy azért Franciaország nyakig belekeveredett a háborúba.

V.: Az első időben nem.

K.: Én azt mondom, hogy történelmi távlatban igazuk volt a franciáknak, hogy ők nem maradnak ki belőle.

V.: Hát akkor azt hiszem már volt a Népfront, és a spanyol polgárháború. Arról már többé-kevésbé mind tudtunk, hogy itt mi van. Én franciául nem tanultam meg, hanem németül nagyon jól, mert rengeteg német emigráns volt már ott, akik között nagyon sok ismerősünk volt meg barátunk.

K.: Ők már a Weimar bukása, Hitleráj elől menekültek.

V.: Igen, Hitler elől. No most nekem is jött egy unokahúgom Pestről, aki a férjével menekült Hitler elől, és föl volt háborodva, hogy én egy gojjal állok össze. Ő Hitler elől menekült, és föl volt háborodva azon, hogy ő szerzett nekem egy derék zsidó embert, akihez menjek feleségül. De én nem akartam. Ugyanez az unokahúgom föl volt háborodva azon is, hogy a francia nők karonfogva mennek a Champs Elysée-n egy négerrel. Ez jellemző volt a magyar középosztályra, zsidó középosztályra. Szóval kitört a háború. A franciák pocsékok, pokoli gorombák voltak. Mi nagyon sokat jártunk egy kínai **Ender chi Noa²²** vendéglőbe. Olcsó volt és ingyen adták a rizst. És aztán jöttek ellenőrizni a francia járőrök. Olyan örült durvák voltak, olyan szemétül viselkedtek ezekkel az **Ender chi Noákkal**, hogy mi mélységesen föl voltunk háborodva. Tehát ez is hozzátartozik a képhez. Aztán elhatároztuk, hogy... Én nem akartam hazamenni, én Kanadába akartam menni. Őserdőbe prémvadászni.

K.: Ez a legnormálisabb, amit eddig hallottam. Se nem haza, se nem kinn maradni az illegális mozgalomba, hanem elmenni.

V.: Én Kanadába akartam menni. Gondoltam, hogy a Béla milyen jó vadász lesz, és milyen nagyszerű csapdákat fog tudni csinálni. De hát Béla meg haza akart jönni, mert ő megígérte. Ő Németország felől jött, de arra már nem mehetett vissza. Meg semmiféle irata nem volt. Semmiféle. Lejárt a tartózkodási engedélye, megszerezni reménytelen volt, úgyhogy kapott kölcsön egy üres gázálarctokot ott, és azzal járkált, hogy mégis legyen valami látszatja a dolognak. Elhatároztuk, hogy leutazunk a Riviérára, Cote d'Azur-ra, és Olaszországon keresztül jövünk haza. Olaszországban akkor még nem volt háború. Le is utaztunk, mindenféle kaland után. Például egy kaland, hogy az utolsó pillanatban még Párizsban megjelent nálunk a szállodában a Vajna János. Ismerted a Vajnát?

²² Mi a bánat lehet ez?

K.: A Vajna Jancsi.

V.: A Vajna Jancsi. Aki akkor egy kedves szőke gyerek volt.

K.: És Franciaországban volt emigráns.

V.: Azt nem tudom, de ránk bízta a poggyászát, hogy ő nem tudom hova megy, hogy mi vigyázzunk rá. Akkor még nem volt elhatározva, hogy úgy megyünk haza. Ott álltunk még a Vajna Jancsi két kofferjával is, amit rábízunk a patronra. De a Vajna Jancsi otthagya a kalapját is, ami egy gyönyörű szép nyúlszőr kalap volt, és azt mondta a Béla, hogy ezt kár itthagyni. S a fejébe vágta, pont jó volt neki. A többit a patronra bíztuk, akit úgy hívtak, hogy Monsieur Hoch, és elzaszi volt. "Anri" Hochnak hívták franciául, és Henry Hochnak hívták németül. Nagyon kedves, igazi francia volt, attól eltekintve, és egy katalán vagy spanyol..., hogy hívják a spanyol szülője is volt...

V.: Szóval elindultunk hárman a Cote d'Azur-re. A harmadik volt a Langer Klári, a fotós. Hallottál róla?

K.: A nevét ismerem.

V.: Undok egy nőszemély volt, de velünk akart jönni és jött. És leutaztunk Nizzába, ahol volt a borzasztó előkelő például a **Promela Drangle²³**, a világ legelőkelőbb helyeinek egyike, ami tök üres volt. Mi olyan apartmant tudtunk kivenni bagóért! Szóval senki nem volt egész Nizzában, mert mindenki félt a háborútól. A rendőrök hogyha kilátszott egy kis fénysáv valahonnan, akkor föllöttek. Pokoliak voltak a francia rendőrök. De egy pár napig nagyon jól éreztük magunkat Nizzában és sokat fürödtünk a tengerben, meg elmentünk kirándulni Manptonba például. Meg összevesztünk Bélával azon, hogy Monte Carlo az milyen. Mindegy, hosszú történet. Ott is voltunk. És végül is átkeltünk a határon Olaszország felé, és megérkeztünk Genovába, ahol az volt a baj, hogy nekünk volt frankunk, de liránk nem volt. És vasárnap volt és nem volt nyitva semmi, ahol a frankot be lehetett volna váltani lirára. Viszont kivettünk egy félig-meddig garnizállóban szobát, ahol elfogadták azt, hogy mi unokatestvérek vagyunk, három abszolút különböző útlevéllal. Két nő és egy fiú. De nem tudtuk kifizetni, mert nem volt pénzünk. És mi ott a Langer Klárral már meg akartuk próbálni azt, hogy a pályaudvaron voltak akkor olyan fiatal lányok a segítő izék, hogy ottan szerzünk pénzt. De Béla meglátott egy újságárust, és ott lehetett látni egy Esti Kurirt az újságárusnál. Azt mondta, hogy lányok, itt lesben állunk, hogy ki viszi el az Esti Kurirt. Tényleg, ott álltunk a sarkon, néztük, hogy ki veszi meg az Esti Kurirt. Jött egy fekete kabátos, fekete kalapos, fekete szakállas ember, megvette az Esti Kurirt. Mondta Béla: lányok! Rátámadtunk a bácsira, akiről kiderült, ő a San Remo-i főrabbi és húsz éve él San Remo-ban, de veszi az Esti Kurirt, mert mit vegyen. Óriási tipp volt Bélától, szenzációs tipp! És váltott is nekünk nagyon jó drágán frankot lirára, azt mondta, hogy segíts magadon, és az Isten is megsegít, akarta mondani, illetve mondta. De ki tudtuk fizetni a szállodát. Aztán megérkeztünk Milánóba, ahol két óra hosszat állt a vonat. Mondtuk a Klárinak, hogy vigyázzon a kofferekre, mi elmegyünk sétálni

²³ Megfejtendő....

Milánóba. El is rohantunk. Megnéztük a Dómot, aztán visszaértünk s a kupéban ott ült a Vajna Jancsi a kalapjában.

K.: Hogy került oda?

V.: Azt nem tudom, de ő is jött Pestre, és richtig betalált abba a kupéba ahol mi ültünk, és ott ült akkor.

K.: A Bélától visszazabálta a kalapját.

V.: Visszazabálta a kalapját, igen. Hát aztán megérkeztünk Pestre, ahol is Béla nem sok idő múlva bevonult. Vagy akkor vonult be? Már nem is tudom, hogy mikor, de végül is katona lett.

K.: Ő miből élt akkor?

V.: Tanonciskolai tanár volt.

K.: Rajzot tanított?

V.: Rajzot tanított meg ilyen technikát, mert Bélának volt nem tudom hány év gépészmérnöki izéje. Nem építész volt, gépészmérnök volt.

K.: Mindenki azt hiszi, hogy építész volt.

V.: Nem építész volt, gépészmérnök. Azt hiszem három vagy négy éve volt, és ilyen fúrást, faragást, reszelést, ilyesmit tanított a tanoncoknak. Ugyanabban az iskolában, ahol a Barcsay Jenő. És sokat beszélgettek is, és a Barcsay később borzasztóan elkezdett félni a szakállával, hogy azt fogják róla hinni az utcán, hogy zsidó. Nagyon félt.

K.: Béla festett már akkor?

V.: Akkor már túl volt az első periódusán, már akkor a másodikban volt. Nagyon jó periódus volt. Őneki mindig szerelem kellett a festéshez. Ő nagyon...

K.: Ezek után kell megkérdezni, hány periódusa volt?

V.: Sok periódusa volt. Több periódusa volt. Nagy periódusa volt, amikor elvette feleségül a Mártát. Azt tudod.

K.: A Gyalog Mártát?

V.: Gyalog Mártát.

K.: Az mikor volt?

V.: Béla ötvenhatban ment el a Vöröskő utcából.

K.: És utána jött a Márta?

V.: Akkor már a Márta miatt ment el.

K.: Igen, de utána a Márta

V.: Márta öngyilkos lett. Ezt tudtad?

K.: Persze. De mikor lett a Márta öngyilkos?

V.: Hatvannyolcban.

K.: De nem a Béla mellett?

V.: De.

K.: És hogy kerül a képbe a Szabó Iván?

V.: Azért, mert a Márta a Szabó Iván felesége volt.

K.: Előtte?

V.: Előtte.

K.: Jó. Mert én meg a Szabó gyerekekkel voltam kapcsolatban, s amikor a Márta meghalt, én a Szabó Ivánnal és a Gáborral jóba voltam. És számomra ez nem volt egy tisztázott dolog, de tudtam róla.

V.: A Szabó Iván felesége volt.

K.: A második felesége?

V.: Második felesége. Első volt a nem tudom milyen Mórícnak a lánya.

K.: Gábor Mórícnak, a bűbáj Gábor Mórícnak a bűbáj lánya. Tényleg mind a kettő...

V.: Igen. Akkor Szabó Iván is egy tüneményes, kedves pofa volt. Nagyon helyes volt a Szabó Iván. Akkor volt ő a néptáncos periódusában. Klassz fiú volt, kedves.

K.: Lovakat szobrított és...

V.: És borzasztó tehetségtelen volt.

K.: Igen. Ezért lett főiskolai tanár.

V.: Hát többek közt. De nagyon helyes pofa volt. Aztán feleségül vette ezt a Szabó Évát, tudod, az a Szabó Éva, aki a rádióban szerepel.

K.: Ez a nagyon fura.

V.: Nagyon csúnya, nagyon kövér. Nagyon helyes nő különben. De nagyon csúnya.

K.: Gyerekműsorokat csinál.

V.: Igen. Nagyon helyes nő. Az Atával csinált randevút a Szabó Éva, ott volt nálunk a Vöröskő utcában. Helyes nő, de nagyon csúnya.

K.: Vissza a hazatéréshez. Tehát a Bélát elvitték.

V.: Béla katona lett, méghozzá Miskolcon. Valami ágyúval, hogy hívják? Nem tudom, ágyúval vonultak ide-oda...

K.: Tűzér volt, mondjuk.

V.: Nem tűzér. Nem légvédelmi, valami ágyúval kapcsolatos...

K.: Én nem voltam katona.

V.: Tökéletesen kétségbe esett és azt mondta, hogy ő inkább levágja az egyik ujját, hogy le lehessen szerelni. Amikor is hirtelen, állítólag csak úgy, és senkinek a keze ebben nem volt benne, Bélát áthelyezték Miskolcra, ágyú mellől a Budapesti Térképészeti Intézetbe. Ahol is ha az ember még azt is tudja, hogy ilyen kartomániás volt világ életében, hihetetlen dolog volt. És az egész háború alatt ott a Szilágyi Erzsébet fasorban volt a Térképészeti Intézetben.

K.: Azt hiszem, a mai napig is ott van.

V.: Annak a sötétkamrájában aludta át a háborút.

K.: És végig ott volt?

V.: Végig ott volt, ott lett zászlós, és szerelt le, mint zászlós.

K.: És mikor kötöttetett meg a házasság?

V.: Milyen házasság?

K.: Hát a Barta Éva és a...

V.: Hát énvelem soha.

K.: Nem volt házasság? Akkor tulajdonképpen ez a tradíció. Mert Vera szokta mondani, hogy előbb voltak meg a gyerekek, aztán mentünk el nászútra – mármint Veráék – és utána nagy nehezen, amikor már a házasságnak semmi értelme nem volt, akkor a Jaki és a Júlia összeházasodtak.

V.: Mi másképp csináltuk. Amikor még szerelmünk hajnalán, akkor nem vehetett el feleségül, mert volt a zsidótörvény.

K.: Az kétségtelen.

V.: Aztán amikor fölszabadultunk, akkor nem volt elválva a Béla a Lolitól. Nem volt elválva, és valahogy derogált nekem mondani, nem is akartam, nem is gondoltam rá. És minek váljanak el? Nem tudom, nekem abszolút nem volt fontos. Aztán kezdett nem jó útra térni a kapcsolatunk, akkor meg minek?

K.: Akkor meg már minek, igen. Ennek nincs jelentősége, de mégis az a jelentősége, hogy a kérdés jogos volt.

V.: Milyen kérdés?

K.: Hát az, hogy a házasság mikor kötöttetett meg? Vagyis nem kötöttetett meg a házasság.

V.: Nem kötöttetett meg, mert nem volt. Amikor lehetett volna, amikor személy szerint mi összetartozónak gondoltuk magunkat, akkor ott volt a Loli, és nem volt egyikünknek se, hármónk közül senkinek nem volt kedve válóperhez. Ami egy csúnya dolog, ugye.

K.: Igen.

V.: És aztán pedig már minek.

K.: A háborút...?

V.: A háborút Béla a Térképészeti Intézet sötétkamrájában aludta végig, úgy, ahogy hallod. Szó szerint.

K.: S mikor jött létre a műhely?

V.: A műhely '39 őszén jött létre. Nekem, mint tudod, nagyon gazdag családom volt...

K.: Amúgy. A közvetlen?

V.: A közvetlen anyai családom az nagyon gazdag volt, és volt egy unokabátyám, akinek a felesége még sokkal gazdagabb volt és akit úgy hívtak, hogy Goldberg, és ő volt a kiskunhalasi libás dinasztia egyik lánya. Őrült gazdag volt és gyönyörű, és nagyon buta, de nagyon kedves. És aki egyszer a férjével, tehát az unokabátyámmal meg még egy ismerős házaspárral négyen kijöttek Párizsba és engem nagyon megkedveltek, és el is vittek, tulajdonképpen nincs értelme elmesélni, csak olyan mulatságos, hogy...

K.: Ne cenzúrázzunk. Utólag ráérünk cenzúrázni.

V.: Elvittek egy kuplerájba.

K.: Ott mondjuk a lányoknak nem sok keresnivalójuk van.

V.: De az egy olyan kupleráj volt, ahol ilyen családok...

K.: Ja, hogy szalon.

V.: Szalon, és szobára is mentünk két nővel, akik közül az egyik magára kötötte fekete bársony szalaggal az izét, és azzal ottan működtek. És nagyon mulatságos volt, mert a mennyezet is tükörből volt, meg ott mindenféle számokat bemutattak. Én nem voltam még olyan öreg, hogy ez tetszett volna.

K.: Attrakciót mutattak.

V.: Szóval nem hatott rám jól a dolog. Mindenesetre annyit költöttek abban az egy esti kuplerájban, mint amennyiből mi két hónapig éltünk a Judittal.

K.: Hogy kerül ilyen helyre egy ilyen pesti zsidó polgár... Ez azt jelenti, hogy ő kilép akkor ebből a szerepből, és itt mindent szabad, mert Párizsban vagyunk?

V.: Valószínűleg. De hogy engem miért vittek el, azt nem tudom. Mert én egy ilyen elég nem jól öltözködő, kopottas fiatal lány voltam. Nem tudom. Tán ők se tudták. Nem tudom miért, mindenesetre a kuplerájban egy dolog volt nagyon érdekes, ahol az unokabátyám barátja ottan beszédbe elegyedett az egyik nővel, amelyik a fiú volt, tehát az aktívabb, az élénkebb, s mindenfélét kérdezett tőle és többek közt azt is kérdezte tőle, hogy szerelmes-e. S erre a hölgy egy pillanat alatt igazi francia dámává alakult és azt mondta, hogy uram, önnek ehhez semmi köze. Őrülten tetszett nekem. Ezt felelte. Nem gyönyörű?

K.: Gyönyörű, ez is gyönyörű, de a másik, ami még mindig érthetetlen számomra, hogy egy gazdag pesti zsidó házaspár – nem fér bele a képbe – elmennek egy kupiba...

V.: Kérlek szépen, az unokabátyám az a Varga és Weisz című papírnagykereskedés tulajdonosa volt, a Verő Sanyi, a barátja pedig valamilyen filmes. A Royal volt az övé. Valami nagyon gazdag palik voltak.

K.: De akkor a feleségük elől eltitkolják.

V.: A feleségük is velük volt a kuplerájban, mind a két feleség meg én.

K.: Ez szociológiailag szinte érthetetlen, mert az, hogy egyedül elmegy, még csak-csak...

V.: Nyilván nem érthetetlen, mert ez egy olyan kupleráj volt nagy szalonnal, ahol ilyen párok is voltak. Emlékszem, egy őrült vastag meztelen néger nő ült egy pali ölében. Szóval erre a képre emlékszem. De több házaspár volt. Meg ott terített asztal mellett ültünk mi. Úgyhogy ez egy olyan volt, ami erre be volt rendezve.

K.: Jó, hát a dolog érdekes.

V.: Igen, mindenesetre később örültem, hogy voltam itt. Mert hogy ez nem szokott lenni.

K.: Persze, ez nem fér bele egy szegény fiatal művészek a párizsi tartózkodásába. Úgy kerültünk ide, hogy én azt kérdeztem, hogy honnan lett a műhely.

V.: Ez a Goldberg Bözsi, az unokabátyám felesége adott nyolcszáz pengőt. Még akkor nagyon sok pénz volt. Nyolcszáz pengőt, vagy ezernyolcszáz pengőt? Nem tudom már pontosan. Mindenesetre mi ezen a pénzen meg tudtuk venni a Henger utcában lévő műhelyt, azt hiszem négyszáz pengőért. Nyolcszázot adott. Kemencéstől mindenestől. Kétszáz pengőért rendeltünk Meissenből mázat, mert már tudtuk, hogy az is kell hozzá, meg egyéb alkatrészt. És még mindig maradt kétszáz pengőnk...

K.: Ez egy utcára néző...?

V.: Utcára néző, igen. Nem tudod, hol a Henger utca?

K.: Valahol a II. Kerületben. Itt a Margit körút aljánál.

V.: Igen. A Bem... hogy hívják ezt a...?

K.: A Bem mozi.

V.: A Bem mozi az a Körúton volt, a Margit körúton. De ami most az MDF-es ház, hogy hívják azt?

K.: Hát azt, elnézést, azt nem tudom.

V.: Az egy laktanya. Az volt a Henger utca egyik végén, a Fekete Sas utcából nyílt a Henger utca, és Y-alakban elágazott a Tölgyfa utcától.

K.: Akkor tudom.

V.: Most egy galéria van ott a sarkon.

K.: Igen, igen.

V.: Hát ott volt a műhely.

K.: Ahol a galéria van?

V.: Nem. A Henger utcában. Egész közel. Henger utca 7.

K.: Valahogy ez bennem mindig úgy élt, hogy valahol a IX. kerületben volt.

V.: Nem, a Margit körútról nyílt a Tölgyfa utca, abból Y-nal elágazott a Henger utca, ami beletorkolt a Fekete Sas utcába.

K.: Ez a műhely tulajdonképpen egy üzlethelyiség volt?

V.: Egy üzlethelyiség volt. De ez egy kerámia műhely.

K.: Már be volt rendezve?

V.: Be volt rendezve, kerámia műhely. Kemence volt, egy nagy kokszerű kemence, amihez rémes emlékeim fűződnek, mindegy.

K.: És volt hátsó része is?

V.: Volt egy sufni hátul meg egy WC.

K.: De nem volt egy második rész?

V.: Nem, nem. Ez egy, mit mondjak neked, körülbelül ekkora helyiség volt, mint ez a szoba, egy kicsit keskenyebb, és egy kicsit hosszabb²⁴. Nagyon klassz volt. Négyszáz pengőért lehetett megvenni. És akkor az történt, hogy Bélát behívták katonának. Akkor hívták be Miskolcra légvédelmi ágyúsnak, azt

²⁴ A szoba, amelyben beszélgettünk, nem volt több 20 négyzetméternél.

hiszem, mindegy, ágyúk mellé. És mi ketten dolgoztunk a Szántó Piroskával. Sokáig ketten dolgoztunk.

K.: Így indult a műhely?

V.: Így indult a műhely, két szegény, de becsületes fiatal lányt alakítottunk továbbra is, mint ahogy a Judittal Párizsban is ezt alakítottuk, két szegény, de becsületes fiatal lány. És akkor még abszolút kézműves módon, kézzel préseltük gipszformába a gombokat. És az én gazdag rokonságom, aki mindenféle nagy szalonban csináltatta a ruháit, engem beajánlott ezekbe a szalonokba.

K.: És ezek kénytelenek voltak megvenni, ezek szerint?

V.: És akkor én mentem a kollekcióval és árultam a gombjaimat. És vettek. És akkor lett másik már, valamilyen módon, akit nem a gazdag rokonaim ajánlottak, hanem én magamtól mentem be, a Haris közbe például egy szalonba, amelyiknek nagyon tetszett és sokat rendelt. És ezt mi ketten gyártottuk a Piroskával.

K.: Most itt még mielőtt eltérnénk, hadd kérdezzel közbe. Hogy ugye Párizssal egy kicsit szétfilázódtak nyilván a baráti kapcsolatok, és amúgy sem volt olyan egyszerű dolog művészeknek lenni Magyarországon. Még annak sem, aki az akar lenni. Aki elhatározza, hogy ő festő lesz. hogyan rekonstruálódott ez a hazajövetel után?

V.: Ezt nem is kellett rekonstruálni, mert minden maradt a régiben. Például az én kapcsolatom a Piroskához meg a többiekhez, úgy is, mint a Berda Ernő, meg a Z. Gács, meg a Weisz Muki meg ezekhez, egyrészt, másrészt a Sugár Bandi, aki a Bélának volt a jó barátja, a Dési-Huber Stefike öccse. Én összesen kilenc hónapig voltam Párizsban, Béla meg három vagy négy hónapig, ez nem volt olyan hosszú idő. Csak közben jött a háború, ami egy ilyen cezúra. Időben ez nem volt sok, és az összes baráti kapcsolat maradt. A műhelybe sokan járkáltak be mindenféle népek, kezdve a Háy Karitól és a Goldmann Gyuszin át a Vértes Gyuri, később a Kállai, az Ubul.

K.: Az Ernő, igen.

V.: Az Ernő. Rengeteget. Nagyon jóba lettünk. Meg az összes többi. Aztán fejlődött a műhely és egyre többen dolgoztunk és dolgoztunk, és többen lettünk. A Piroska beajánlotta a sógorát, aki a Korniss volt, a Sugár Bandi is ott dolgozott, a Bandi váltotta a Kornisst. Azt hiszem, igen.

K.: Bandi ment a Korniss helyett?

V.: Nem, egyik délelőtt volt, a másik délután. Fölváltva, azt hiszem, a festés miatt.

K.: Ez tulajdonképpen egy manufaktúra. Ahol illegálisan dolgoztak az emberek, természetesen.

V.: Abszolút illegálisan dolgoztak. De nem! Mert később én megtaláltam, a Patai Gábor örülden örült neki, a Béla bejelentette, valahogy be kellett jelenteni - ez még háború előtt, ostrom előtt volt.

K.: Hát tudom, most negyven körül vagyunk.

V.: Negyven körül. Bejelentette a tanácsnál, vagy előljáróság vagy minek hívták akkor...

K.: Előljáróság.

V.: Igen. És megvan a Kornissnak, meg a Bandinak a bejelentője, amivel az előljárásnál be vannak jelentve.

K.: Már hogy munkára? Hogy voltak alkalmazottak.

V.: Igen.

K.: És ki volt a tulajdonos?

V.: Béla. Hát csak a Béla lehetett, mert én zsidó voltam.

K.: Hát persze. A kérdés hülye.

V.: És valószínűleg a Sugár Bandi nem is volt bejelentve, a Korniss viszont be volt jelentve, mert nem volt zsidó.

K.: És a Béla hazajárhatott?

V.: A Béla akkor már leszerelt, illetve a Térképészeti Intézetben volt.

K.: Én ezt értem, de azért az egy munkahely is volt olyan értelemben, hogy katonaként ott neki valamit csinálni kellett.

V.: Katonáéknál nyilván nem tudták, hogy ő a műhelybe jár aludni, vagy haza.

K.: De ő onnan eljárt rendszeresen?

V.: A Térképészeti Intézettől?

K.: Igen.

V.: Persze, hát reggel bement és nem tudom, meddig tartott a munkaideje.

K.: Mintha hivatalnok lett volna?

V.: Igen, igen. Hihetetlen dolog volt.

K.: És részt vett ebben a munkában is.

V.: Persze, hát csinálta a nyomógépet, ami az alfája meg az omegája az egész termelésnek.

K.: Igen, ezt még szeretném most hallani, mert ebből én már sokat hallottam a legendákból.

V.: A nyomógép, amin a Korniss dolgozott, meg a Sugár Bandi felváltva, és nyomták a gombokat. Ami a kézműiparosságtól már egy fejlettebb állapot volt, mert nem a hüvelykujjunkkal passzíroztuk be az agyagot a gipszformákba, hanem a nyomógép. Béla istenien megcsinálta, provizórikus, ideiglenes nyomógép fából. Mert tulajdonképpen ezt fémből akarta megcsinálni, ami igazi nyomógép. Az sose született meg, de ez kitartott még huszonöt évig.

K.: Fantasztikus!

V.: Nem huszonötig, harmincötig legalább. És közben mindenfélét fölfedeztünk meg rájöttünk, meg remekül mulattunk, a rohadt idők ellenére remekül mulattunk. Rengeteget röhögtünk. És akkor már bejárt a műhelybe mindenki, bejárt a fél Budapest.

K.: És mennyire volt ez gazdaságos? Mennyire volt jó üzlet?

V.: Nagyon jó üzlet volt. Akkor már nem volt import, nem volt gomb. És akkor, hát te nem tudod ki volt a Neumann, meg a Szemere Gáspár, meg a Vámos János. Budapest nagy gombüzletei, ezek mind a vevőink voltak, mert az utcáról bejött egy Nacó nevű úr...

K.: Milyen?

V.: Nacónak becéztük, már nem is tudom a nevét, de Nacó volt a beceneve, aki gombügynök volt. A mi ügynökünk volt, és aztán a világ legbecsületesebb embere volt, és imádtuk egymást. A műhely meg a Nacó. És akkor már nem én ügynökölt, hanem a Nacó ügynökölt a nagy gombüzletek között. Mindegyiknek megvoltak a maga modelljei. Tehát amit a Neumann és a Schwarz kapott, azt nem kapta a Szemere, mindenki mást kapott. Én terveztem a kollekciókat.

K.: Elég rangos banda volt ott, mit mondjak.

V.: Arra emlékszem, hogy negyvenben vagy negyvenegyben azt hiszem, negyvenegyben, megünnepeltük az első hetet amikor először lett több a bevétel, mint ezer pengő nagyon nagy ünnepély keretében.

K.: Egy hét alatt?

V.: Egy hét alatt. Nagyon jól ment.

K.: És ez szigorúan bértmunkás alapon zajlott. Tehát akik dolgoztak, azok nem viselnek rizikót, hanem bért kapnak.

V.: Rizikó nem volt, az volt az alkalmazottaknak a konstrukciója, mindenki bemondta, hogy hány órát dolgozott, és mindenki egyforma órabért kapott. Jót. Már nem tudom, hogy mennyit, de jó órabért kapott, és mindenki bemondta, hogy mennyi órája volt. Te, nem tudom, hogy hányan dolgoztak ott, sokan az évek folyamán.

K.: Csak a Jaki hazudott.

V.: Nem hazudott a Jaki se.

K.: Nem hiszem el. Kizárt dolog.

V.: Kizárt dolog, hogy valaki ott hazudott. Én azon csodálkozom, hogy volt, aki kétszer olyan jól meg gyorsan dolgozott, mint a másik, és nem mondta azt, hogy én miért kapok ugyanannyit, mint az. Ilyen se volt.

K.: És feszültséget se okozott? Mert ezt a történetet lazán én ismerem huszonöt éve körülbelül, de lehet, hogy még régebben, és a mostani szituációtól függetlenül végig az volt bennem, hogy vajon hogyan élte ezt meg az, aki magát a művészi pályára elhivatottként meg egyáltalán alkotó művészként élte meg, és akkor itt van valaki, akire én rá vagyok szorulva, hogy pénzhez jussak. Hogy ez nem okozott-e konfliktust?

V.: Nem. Nagyon jóban voltunk és nagyon szerettük egymást egyrészt, másrészt 90 százalékban festő volt vagy szobrász, mert aztán jött például a Kun Miklós beajánlotta hozzánk a Bíró Ivánt. Hallotál te a Bíró Ivánról?

K.: Persze. Kíváncsi is vagyok rá. A Bíró Iván a Bandi korosztály volt, vagy fiatalabb.

V.: Nem. Velem egy napon születünk, csak ő tíz évvel később.

K.: Huszonhatos.

V.: Igen. A Bíró Ivánt a Kun Miklós ajánlotta be hozzánk, aki egy ilyen gyerek idegtanácsadó volt, nem tudom hol dolgozott, mint ilyen. S azt mondja, hogy bejött hozzám egy rémes anya a gyerekével, aki szobrász akar lenni és a Béla nézze meg, hogy a gyerek tehetséges-e. S akkor bejött egy tizennégy éves vöröshajú, zöld ruhába öltözött gyerek. Béla leültette és nem tudom hogy történt, elég az hozzá, hogy Béla azt mondta Miklósnak, hogy ez egy tehetséges gyerek.

K.: Ez a Bíró Iván volt?

V.: A Bíró Iván volt, akiről nem mondta meg a Miklós, hogy az anyja azért hozta be hozzá, mert **az Iván lopott. Szóval lopós volt. Szerencsére ezt a Miklós nem mondta meg nekünk.**

K.: S honnan volt a Kun Miklóssal a kapcsolat?

V.: Sokkal régebben. Az ideg orvos Kun Miklós.

K.: Tudom. Keleti Károly utca 27.

V.: Most. De akkor a Pozsonyi úton laktak. És akkor volt a főorvosok társulata, aki egy állandó jellegű baráti kör volt a Miklós körül, s ott mindenki főorvos volt. Beleszámítva a Miklós mamáját is, aki szintén főorvos volt, meg a Pető Andrást. Innen ismertem meg a Petőt²⁵.

K.: Ez a családon keresztül volt, ez a kapcsolat?

V.: Nem. A családon keresztül soha semmi nem volt.

K.: Hát akkor honnan? Egy fiatal lány, aki...

V.: De hát ez már a műhely idejében volt. Onnan ismertük meg a Miklóst, azt hiszem, a Piroskán keresztül. Mert például a Donáth Gyurka, aki a Donáth Ferinek az unokaöccse volt, azt hiszem ő hozta be a Miklóst hozzánk - azt nem tudom. A Donáth Gyurka járt be hozzánk és szerelmes volt először a Piroskába, aztán belém. Ez sztereotíp dolog volt. Nagyon helyes volt a Gyuri. Borzasztó csúnya volt, de nagyon szerettük. Minden lány nagyon szerette, "csak azt nem" alapon, tudod? Mindenki szerette, "csak azt nem". Azt hiszem ő hozta be, vagy vitt el a Kun Miklóshoz, nem tudom pontosan. A Kun Miklósék társaságán keresztül kerültünk a Radnótiékhoz is. Az a rokoni kapcsolat volt még a Radnótiékkel, hogy a Kun Miklós tacskója volt a papa, a Radnóti Miklósék kutyája volt az anya és a kölyköt mi kaptuk meg. Aki a Tóbinobi kiskutya volt. Akiből a világ legcsodálatosabb tacskója lett. Óriási szám volt a Tóbinobi kiskutya. A Radnótiék mindig jöttek ellenőrizni, hogy jó dolga van-e az unokájuknak.

K.: Az Aczél-Kun Miklós kapcsolat az erre az időre datálódik vissza?

V.: Azt nem tudom, az Aczélt sokkal előbb ismertem, Szentendréről.

K.: De az övéké. Mert hogy aztán ez...

V.: Azt hiszem, hogy ez későbbi volt.

K.: Azt, hogy a Kun Miklós komcsi, azt lehetett tudni?

V.: Persze.

²⁵ A Pető Intézet névadójáról van szó.

K.: Mindenki komcsi volt ebben a körben?

V.: Persze.

K.: No most ez az, amit majd szeretnék, hogy ez mennyire volt nyilvánvaló és...?

V.: Nézd, hát komcsi volt a Goldmann Gyuszi, meg a Háy Kari. László. Hát a Karit azt nem szeretttük annyira, de a Gyuszit nagyon szeretttük.

K.: Ők abban az értelemben, azt hiszem, hogy párttagok voltak, az illegális pártnak is a tagjai voltak?

V.: Igen. De ettől függetlenül a Gyuszi járt be a műhelybe. Meg a Nolipa István Pál, akit mindenki utált, kivéve engem. Én szerettem, olyan hülye voltam. És Nolipa olyan kedves, hogy azt nem lehetett nem szeretni. Ez mind a csoportból volt, a Nolipa.

K.: Hogyne. Abszolút tudom, hogy kicsoda.

V.: Járkáltak be a műhelybe, mindenki. Meg mindig örült jól mulattunk. A Piroskának akkor volt a kapcsolata a Csömöri Jóska-val, aki a Seiden Gusztáv utáni, még felesége volt, akkor kezdődött a nagy szerelem a Jóska-val, aki író volt. A Lesznai Anna felfedezettje volt a Csömöri Jóska.

K.: Vele mi lett?

V.: Meghalt, szegény. Akit nagyon szeretttünk. És azt hiszem két évig a világ legjobb négyese volt Béla meg én, meg Jóska és Piroska. Rengeteget voltunk együtt, és nagyon szeretttük egymást mind a négyen. És a Piroska egész más ívet fut be, mint festő, ha...

K.: ha nem a Vas Pista a férje.

V.: Igen. No most aztán később az lett, hogy mind a kettő munkaszolgálatos volt, a Vas Pista is, meg a Csömöri is, és hol az egyik volt itt, hol a másik. És amelyik éppen ott volt, avval futott a Piroska. Ami nekünk nem tetszett, nem szeretttük ezt. És abszolút a Csömöri Jóska pártján voltunk. Innen van az, hogy ki nem állhattuk a Pistát. Már így, ebből kifolyólag.

K.: Értem. Mert mindenki a Csömöri Jóska-val volt szolidáris.

V.: Igen. És pláne azokat a faksznikat, amiket aztán Piroska kezdett. Akkor voltak ilyen slágerek, hogy "Valahol Oroszországban...". Ha szólt a rádió és ezt húzták, akkor el kellett oltani, mert Piroskának könnybe lábadt a szeme. Akkor is már képes volt ezekre a produkciókra. Meg előadta a nagy... Mindenféle, nem érdemes ebbe belemenni. Elég az hozzá, hogy amikor a Jóska Miskolcon meghalt, mert hazahozták szív mellhártya gyulladással...

K.: Nem a nyilasok, nem a németek?

V.: Nem. Betegen hozták haza Miskolcra. Piroska sokat ment föl hozzá Miskolcra. Halálos beteg volt, akkor még nem volt erre gyógyszer. Most a penicilinnel, azt hiszem már jutnak valamire. De viszont amikor bejöttek a németek, tehát '44. március 19. után, a Piroska éppen Miskolcon volt. És akkor már borzasztó veszélyes volt zsidónak vasúton utazni, mert azt rögtön lekapcsolták és vitték, úgyhogy Béla ment érte föl Miskolcra a Loli írtaival és hozta haza.

K.: Mint snájdig magyar katona.

V.: Akkor talán már nem volt a Béla katona, nem tudom.

K.: Hát nyilván egyenruhás volt.

V.: Nem, nem.

K.: Civilként dolgozott?

V.: Civilként ment el Miskolcra, az biztos. És mi meg a Pannival szívszorongva vártuk, hogy mikor jönnek. S Piri mesélte, hogy már megérkeztek a Keletibe, vagy Nyugatiba, nem tudom mibe kellett érkezni, és ott mentek kifelé, Béla elől, utána Piroska és az igazgató emberek ott álltak az ajtónál. Béla visszafordult s azt mondta "Hát gyere már, te tehén!" - mondta a Piroskának. Így már átjutottak az ajtón.

K: Óriási! Mennyien voltak nem zsidók ebben a társaságban?

V.: Elég sokan.

K.: Sokan, ugye?

V.: Hát a Major Máté...

K.: Nem, de itt a műhely.

V.: Műhely, Máté is folyton, nagyon sokszor voltak lenni. Na és amikor kitört az, hogy az árja párjaság nem számít, ez azt hiszem október 15-én volt, és a zsidók párjának be kell vonulni csillagos házba, akkor hirtelen megtelt a műhely árja párjakkal. Jött a Major Máté meg a Bözsi, jött a Panni, jött a milyen Pista? A Losonczy Tamás meg az Ibolya, milyen Pista, csillagász Pista ugyancsak a zsidó feleségével.

K.: Hogy fértek el ennyien a műhelyben?

V.: Hát a fiúknak azoknak el kellett menni természetesen, és valahogy úgy sorsoltuk ki, hogy a Panni meg még valaki marad a műhelyben. Amíg aztán később kiderült, hogy a Szántó Panni örülten meg volt sértve, hogy nem ő egyedül.

V.: Rájöttem, hogy a Béla milyen fegyvernemnél szolgált Miskolcon, páncéltörő ágyús volt, ami nem a legjobb szakma. Úgyhogy az, hogy őt áthelyezték a Térképészeti Intézetbe, hihetetlen dolog. Na most az az ongeheiratet²⁶ rokonom, fiatal, gazdag, szép, buta, nagyon kedves rokonom, aki adta a pénzt, az tulajdonképpen azért adta, mert szeretett engem és segíteni akart. De az is volt, hogy ő elég rossz házasságban élt az én unokabátyámmal, és mindig próbálta megoldani valahogy magát. Ez egy huszonnyolc-harminc éves, ragyogó megjelenésű nő, a Goldberger Bözsi. Volt neki egy lovagja, hogy úgy ne mondjam, hogy szeretője, a Dodó báró²⁷, aki a Rádióknak az igazgatója volt akkor, egy báró. Aki kivett egy legénylakást, mert akkor még az úgy volt, hogy jobb emberek legénylakást vettek ki, a Margit körúton, ami közel volt a műhelyhez. Úgyhogy a Bözsi azzal az indokkal, hogy jön a műhelybe,

²⁶ Ezt sem tudom megféjteni

meglátogatta a Dodó bárót. Báró volt, de most nem jut eszembe. Schell Gyula, báró Schell Gyula. Az a mulatságos, hogy a báró Schell Gyula, azaz a Dodó báró, az mindenféle kaja csomagokat küldött nekünk, nagyon kedvesen. Sőt, öt perc alatt lett telefonunk, ugyanebből a célból, ami az unokánővéremmel összefügg. Az én egész gazdag családom föl volt háborodva, természetesen ezt nem tudtam, föl volt háborodva, hogy hogy lehet ennyi pénzt kidobni az ablakon kvázi és nekem adni, mert eddig az nagyon jó volt, hogy pár öreg ruhát kaptam és ezzel ők megvoltak. Bözsi az azt mondta, hogy kinek mi köze a családban, hogy én hány új ruhát csináltatok magamnak. Rotschild Klári volt azt hiszem akkor is Budapest legdrágább szalonja. És a családnak semmi köze ne legyen ahhoz, hogy én mire költöm a pénzemet, ruhára vagy az Évára. Ez kedves dolog.

K.: Ő életkorban hogy nézett ki, hány éves volt akkor?

V.: Velem körülbelül, kicsit idősebb vagy kicsit fiatalabb, nem tudom.

K.: Mi lett vele?

V.: Ostrom után elváltak. A Bözsi hosszas vergődés után kiment, azt hiszem először Ausztriába. És ott férjhez ment egy borzasztó gazdag zsidó kereskedőhöz, akivel együtt kimentek az Egyesült Államokba, New Yorkba. Huszonöt évig béreltek a nem tudom milyen szálloda, amelyik a Central park szélén volt, tehát marha drága helyen, a legfelső emeleten egy apartmant. Minimum huszonöt évig bérelték.

K.: Én csak azt akarom ezzel kérdezni, hogy túlélte-e háborút, a holocaustot?

V.: Túlélte. Ez lett belőle. Szóval egy borzasztó gazdag zsidó üzletemberhez ment feleségül. Nagyon sokáig ott laktak a Central park szélén egy szálloda legfelső emeletén levő apartmanban.

K.: Ez kellemes.

V.: Kellemes. Most a férje már meghalt régen, Bözsi meg kinn van Ausztráliában, az unokabátyámmal levő közös fiánál.

K.: Tehát él.

V.: Él. Körülbelül egyidős lehet velem. Különféle regények vannak az ő családjában, de hát ez nem tartozik ide azt hiszem. Egyik legtragikusabb élettörténet, röviden elmondom, az egyik nővérenek az élettörténete, aki férjhez ment egy újdéki emberhez, aki kommunista volt, *furcsa módon*. Akit fölköltöttek az usztasák, vagy a csetnikek, nem tudom, kik. Volt neki egy lánya meg egy fia, azzal együtt deportálták őket Kiskunhalasról Auschwitzba. A fiát megölték, mikor már felszabadultak a táborok, egy angol bombázásban halt meg. A lányával hazajött, találkozott az oroszokkal, akik elég sokan megerőszkolták az egész fiatal lányát, amire ő megpróbált közbelépni, mire az oroszok lelőtték. És aztán úgy tudom, hogy a lány bedilizett. Szóval ez egy élettörténet.

K.: Szép.

²⁷ Műsorigazgató 1939-től 1941-ig báró **Schell Gyula**

V.: Na, szóval ott tartunk, hogy meglelt a műhely és megjött az a kemence, amit még mi Párizsban használtunk a szállodai konyhánkban. Mert volt nekem egy nagybátyám, nagy-nagybátyám Párizsban, aki a nagyanyámnak volt az unokatestvére, és akinek a nagymama írt, amikor én Párizsba érkeztem, hogy a gondjaira bíz. Akit úgy hívtak, hogy Szinobányai Kramer Tivadar.

K.: Szinobányai?

V.: Ez egy igazi előnév volt, a császártól kapta. Szóval ilyen nemesített zsidók voltak. Ilyen volt a báró Kornfeld Móríc például, meg többen mások. Hát őnekik szinobányai volt az előnevük. És Szinobányán tényleg volt bánya, nem tudom milyen bánya, amit ő eladott – ez a Tivadar című testvér – és kiment Párizsba. Ahol gyémánt- nagykereskedő lett. Amikor én ott voltam, akkor már elég idősök voltak, a nagyanyámnak az unokabátyja volt. És furcsa módon azt akarta, hogy én jöjsek be az ő vállalatába ékszert tervezni. Akkor még eszem ágában nem volt ilyesmi. Ezt ő följajánlotta nekem, a szinobányai Kramer Tivadar, de én ezt nem akartam. Volt egy nagyon sokszobás lakása az Avenu d'Operán. Azt tudod, hogy ez hol van Párizsban, és ez mit jelent?

K.: Igen.

V.: Ebből három szoba tele volt az ő kínai elefántcsont gyűjteményével. Lehet, hogy más is volt, jade meg mindenféle. Hihetetlen volt, amit én ott láttam! Pokoli gazdag pasas volt. És mutogatta nekem egy doboz gyémántot, hogy mit kell. Leesett a földre a doboz, és én egy óráig ott négykézláb mászkáltam a földön, hogy összeszedjem a gyémántot. S az az érdekes, hogy a bácsi nem nézte a gyémántjait a földön, engem nézett, hogy nem nyelek-e le egyet.

K.: Ezek szerint nem volt nagyon bőkezű ez a bácsi.

V.: És aztán meg voltunk híva a Judittal együtt ebédre hozzájuk. A néni az kedves volt. Kínált minket, hogy vegyünk még. Erre a bácsi azt mondta, hogy "nem látod, hogy még van nekik?". Ilyen volt.

K.: Ez ismerős.

V.: Amitől az ember elmegy balra. Az ilyen rokonaitól. A másik ágon is. Aztán én karácsony este kitörtem a lábamat.

K.: Párizsban?

V.: Párizsban, '38 karácsonyán. Ami elég kínos volt, mertkarácsonykor nem volt ott semmi. Úgyhogy az egyik osztrák barátunk egy nőorvoshoz vitt el engem, aki ugyancsak egy német emigráns volt, és az rakta össze a lábamat karácsony este. Amiért ezt elmondom: a néni meglátogatott és hozott tíz deka vaját, meg egy kis csomag kekszet. Na! Ez megint egy mellékút volt. De elküldte, az egyik barátunkkal elküldte a kemencét, ami borzasztó nagy dolog volt, mert ilyen itt még akkor nem volt.

K.: Ez egy elektromos kemence volt?

V.: Nem. Akkor még gázkemence volt, de az is kicsi. Szóval lehetett dolgozni. Kemence kellett. Mikor valahogy megfészkelődtünk abban a Henger utcai műhelyben, akkor Bélát behívták katonának Miskolcra. Mi már dolgoztunk. Azt meséltem már, hogy én hordtam a kollekciót ide, meg oda. Dolgoztunk ketten a Szántó Piroskával. Nagyon jól mulattunk ketten, és tudtuk valahogy csinálni. S

amikor Béla nem leszerelt, hanem átjött a Térképészeti Intézetbe, akkor kezdett a műhely fölfejlődni. Olyan értelemben, hogy először a Sugár Bandi jött hozzánk dolgozni. Nem tudom, hogy hogy fizettük az elején a melósokat, hogy úgy mondjam, mert mi is a tejesüveget vittük vissza, és abból vacsoráztunk. Hát nyilván valahogy. Ha volt pénz, akkor volt, ha nem volt, akkor nem volt. Aztán egyre jobban alakult a dolog. Ez még ostrom előtt volt jóval. Persze, természetesen. Akkor jött a Korniss, akit a Piroska ajánlott be, mert akkor éppen a Panni férje volt a Korniss és egy nagyon rossz állása volt neki, valami rokonnál. Olyan állás, hogy nem tudott festeni, ahová minden nap délelőtt be kellett járni, és keveset fizettek, meg utálta is. Nem tudom, milyen fajta állás volt. Fölváltva Bandival, az egyik héten az egyik volt délelőtt, a másik héten a másik.

K.: Akkor még bírták egymást, a Korniss és a Bandi?

V.: A Korniss abban az időben nagyon kedves volt. De ez nem a Bálint Bandi volt, ez a Sugár Bandi, Sugár Andor, a Dési-Huber Stefikének a öccse. Egész más műfaj. Nem szerették egymást, de megvoltunk. Aztán jött az Ancika dolgozni, aki gyönyörű szép fiatal lány volt. A Vasasoknál ismerkedtünk meg, ő oda járt rajzolni tanulni. Őt úgy hívták később, hogy Stark Anna festő. Hallottál róla talán.

K.: A nevét.

V.: Aztán ki jött még? Akkor jelentkezett a Kun Miklós, azt elmeséltem, nem?

K.: Igen, és hozta a Bíró Ivánt.

V.: Igen, ezt erre rámondtam?

K.: Igen, megvan.

V.: Szóval az Ivánka jött tizennégy évesen. És mi eleinte borzasztóan féltünk, hogy feszélyezni fog minket. Hát egy tizennégy éves srác feszélyezhet. De nem feszélyezett egy percre sem, mert a második héten már teljesen beilleszkedett a hangba, az egészbe nagyon kitűnően, és nagyon szerettük.

K.: Ő milyen családból származott?

V.: Ő Párizsban született, nem tudja, hogy ki volt az apja. Egy iszonyú ronda nő volt az anyja, akitől a Kun Miklós szerette volna megmenteni a Bíró Ivánt. Ami sikerült, mert az Iván úgy imádta a Bélát, hogy az apja helyett apja-anyja lett.

K.: Ő tulajdonképpen ezáltal került ebbe a körbe, és ezért lett szobrász?

V.: Hát nem ezért lett szobrász, azért lett szobrász, mert szobrász akart lenni.

K.: No, de hát azért nyilvánvaló, hogy ha egy nyomdába viszik el, vagy egy rőfös boltba, akkor nagyobb eséllyel rőfös lesz, vagy...

V.: Nem tudom, hogy mi történik vele, itt a második héten már teljesen beilleszkedett az akkor egyre népesebb műhelybe.

K.: Ügyes volt már akkor is? Szóval manuálisan...

V.: Manuálisan persze. Azért nálunk ez egy alaptétel volt, egy ki nem kötött alaptétel, hogy manuálisan azért ügyesnek kellett lenni, mert különben nem tudja csinálni. Ez olyan, hogy aki nem tudja elkapni a labdát, az ne menjen kosárlabdázni. Aztán jött a Markos Gyuri és beajánlotta hozzánk a Hekepeck Erzsébetet.

K.: Ilyen név nincs.

V.: De van, aki egy pékségből szabadult, hogy úgy mondjam. Szóval pékségben dolgozott és semmi köze nem volt a... Egy melós kislány volt, igazi proli. Rendkívül kedves, még nálunk is sokkal fiatalabb, tehát olyan tizenkilenc-húsz éves lehetett. Ennek is az anyjával volt valamilyen karambolja. Ezt a Markos Gyuri ajánlotta be hozzánk, a Hekepeck Erzsébetet.

K.: Honnan volt a kapcsolat a Markossal?

V.: Még a Sugár Bandiétől, egész régen a Markos Gyuri meg a Kaci nevű...

K.: Ki?

V.: Kaci volt a felesége, a Kövesházi Ágnes, akinek az anyja viszont a Kalmár Elza volt.

K.: A Kövesházi Kalmár Elza, a szobrász.

V.: A szobrász, igen.

K.: De ezt már csak mi tudjuk, ketten. Meg a Botond.

V.: No most még ki volt? No hát a Heki volt az, akinek tényleg nem volt kézügyessége. Ezzel szemben találtunk neki olyan munkát, ami neki való, amit kitűnően tudott csinálni. És kedves volt, és jópofa, nagyon szerettük a Hekit. És amit a szocializmus magával hozott, hogy felszabadulás után..., ja, még hozzátartozik a Heki életrajzához az, hogy a barátja az a Csillagban ült, és mindenféle olyan elvtársak voltak a barátai, akik később nagyon nagy emberek lettek. Hogy hívták azt a villamoskalaúzt, aki...?

K.: Kossa István.

V.: No, hát a Kossa is a haverjai közé tartozott. És most nem tudom, hogy hogyan, de a Heki, meg a Kossa, meg az egyéb elvtársak azok megszöktették a Csillagból a Heki barátját. A tragédia aztán mindig beüt, mikor úgy volt, hogy ez a barát és a Heki összeházasodnak, a kitűzött esküvő napján ez a fiú öngyilkos lett. A Hekire pedig a pártunk és kormányunk egy egészen nagy..., akkor már nem volt a műhelyben, a felszabadulás után jóval...

K.: Gondolom, '49-ben.

V.: Még előbb, de felszabadulás után ő lett a Dél-Magyarországi Vendéglátóipari ilyen személyzetis. Nagy, óriási. Amitől a Heki teljesen megváltozott.

K.: Mint mindenki, aki hatalomhoz jut.

V.: Hát nem lehetett ráismerni, egyszerűen nem lehetett ráismerni a kedves, jópofa Hekire. Egy merev, szigorú, utálatos dög lett belőle.

K.: Most a műhelybe egy pillanatra ugorjunk vissza, hogy ez alatt a szentendrei nyarak zajlottak, és ez a Szentendrével való kapcsolat megvolt a műhely időszakban is?

V.: Nem. Nem, mert én nem tudom, hogy a többi valószínűleg volt Szentendrén, mi a Bélával nem voltunk.

K.: A Korniss biztos, hogy volt. Nem biztos az sem, mert ők korábban voltak.

V.: Nem biztos. A Korniss az ostromig a Panni férje volt. A Korniss második házassága már ugyancsak a felszabadulás után lett a Schmolka Ágival. De már azt tudom, hogy ebben a műhelyben, tehát a felszabadulás előtti műhelybe például az Ubul rengeteget járt be. És az összes barátunk. Hát a múltkor fölsoroltam, a Major Mátéékat, a Lossonciékat. Zsidók-nem zsidók, mi minden. Meg az elvtársak. Rengeteget járt be a Háy Kari, meg a Goldmann Gyuszi. És emlékszem, egyszer a Háy Kari jött egy ilyen pártüzenettel, ami úgy szólt, hogy a párt üzeni, nem tudom mi volt a szöveg, hogy a Károlyi menjen illegalitásba. Üzenték a Bélának. Hát ezt később Béla elmondta, hogy ezt üzenték neki. Természetesen a Kari nem ott a nyilvánosság előtt mondta, hanem Bélának, mert a Bélának jött az üzenet. És amiről később kiderült, hogy a Bélának kellett volna illegalitásba menni, de nem ment.

K.: És akkor miért volt Károlynak címezve?

V.: Ez volt a fedőneve.

K.: A Bélának?

V.: Igen.

K.: Nem tudtam.

V.: Legalábbis akkor az volt a fedőneve. Nyilván a Kari se tudta, hogy a Károlyi ki, de Béla nem ment illegalitásba. Hanem elkezdődött egy csodálatos játék a bejelentőlapokkal. Béla hol itt, hol ott, hol így, hol amúgy ki- meg bejelentette magát. Én akkor nem egészen értettem, de... Aminek az a furcsa története van még, hogy akkor már nekünk megvolt régen a Tóbinobi kiskutyánk, a Tóbiás nevű tacsónk, akinek a múltkor elmondtam a származását. És mindenáron feleséget kerestünk a Tóbinak, amit meg is találtunk, ott a Zsigmond utcában az egyik házban lakott egy nagyon kedves, csinos tacsó hölgy, akinek leszólítottuk a gazdáit, és akivel valamennyire össze is barátkoztunk ilyen alapon. Meg is hívtak minket a leányfalusi villájukba. A pasas egy rendőrtiszt volt, aki a Bejelentő Hivatalban dolgozott. És a Béla töviről hegyre kiforgatta a pasast. Nem tudom, hogy észrevette-e az ember vagy nem, vagy ő maga is... Szóval mindegy, hogy hogyan, de Béla... Na, hát szóval a rendőrtiszt nem volt olyan nagyon magas beosztású,... Nem eléggé ismerem a beosztásokat, de egy komoly bácsi volt, tehát biztos nem hadnagy volt. Bélának elmagyarázott a bejelentőlapok körüli minden tudnivalót.

K.: Ez a technikai, adminisztratív...

V.: Hogy honnan hova kerül egy bejelentőlap és hogyan. Szóval egy ilyen rendőri bejelentkezésnek a mechanizmusát.

K.: A Bélának miért volt szüksége erre?

V.: Azért volt szüksége, mert ebben az időben ő volt a *Károlyi*.

K.: No de közben a katonaságnál, a Térképészeti Intézetben jelen volt.

V.: A Térképészeti Intézetből aztán leszerelt, mikor zászlós lett, és csupa ezüst. Úgy hívtuk.

K.: Ez hányban volt, amikor ő leszerelt?

V.: Nem tudom pontosan.

K.: Körülbelül.

V.: Évszámokat én nem tudok.

K.: Nyilván '39-ben megalakult a műhely, akkor még katona volt, és egy-másfél év múlva.

V.: Nem tudom mi a szabályos időszaka annak, hogy egy tizedesből, karpaszományos tizedesből karpaszományos zászlós legyen, azt nem tudom. De amikor '44-ben a Bem Frigyes barátunkkal, aki karpaszományos százados volt, repülőszázados és a Béla pedig karpaszományos zászlós - tehát akkor már zászlós volt és le volt szerelve. Nem tudom, ez hogy ment.

K.: Szóval ez '41-ben vagy '42-ben volt.

V.: Negyvenkettőben. Legkésőbb negyvenháromban, de inkább negyvenkettőben.

K.: És ő akkor akarta elvarázsolni magát, hogy ne legyen elérhető?

V.: Igen-igen, és pokoli szerencse is kellett, mint mindenhez abban az időben, meg azonkívül is, amit szintén később mesélt el nekem Béla. Hogy volt egy randevúja, amire a másik nem jött el.

K.: Egy pártrandevú.

V.: De ilyenkor mindig meg volt beszélve egy tartalék. S arra ő nem ment el. S ez volt a szerencséje, mert lebukott volna. Akkor kiderült, hogy ki mindenki bukott le ezen a második alkalmon. Mindnyájan Isten kezében vagyunk. Ez a tanulság.

K.: Szóval Béla tulajdonképpen akkor már ezzel a bejelentősdivel "játszott"?

V.: Ő saját magát akarta láthatatlanná tenni.

K.: Még csak saját magát?

V.: Igen. Saját magát akarta követhetetlenné tenni. Érted?

K.: Igen.

V.: És ehhez jött ez a rendőrtiszt a jótanácsaival és a kis nőténykutyával. Akibe a mi kutyánk beleszeretett. Formálisan és szó szerint. Tudod, mindig a nőtény kutyát viszik a hím kutyához párosodni. Egy pár napig nálunk volt a... - nem tudom hogy hívták már -, a Tóbi olyan szerelmes volt, hogy én még olyat nem láttam. Amikor elvitték, akkor napokig zokogott. És az meg nem akarta hagyni magát a kis dög. Úgyhogy a Tóbi alá pokrócot kellett gyömöszölni, mert túl alacsony volt.

K.: Hogy fölépje.

V.: Hogy fölépje. És a Bandi meg lefogta a kiskutyát, hogy...

K.: Összejöjjen a parti.

V.: Igen, össze is jött, lett kiskutya. Na, szóval most már van a Heki, van a Bíró Iván, van az Anci, van a Sugár Bandi, van a Korniss. Még ki volt abban az időben?

K.: Ez már egy komoly üzem.

V.: Igen.

K.: És egy ilyen üzem az adó szempontjából...?

V.: Teljesen, mélységesen illegálisan, szóval mi ott az akkori veszélyekhez képest egy kis adóhivatali csalás? Semmi. De később, de azt hiszem, hogy az már... Nem. Bejelentkezett Béla, kellett neki vezetni, meg is van az a könyv, szóval később bejelentkeztünk, amikor már nagyban ment a rongyszedés, és azt is mondtam, hogy az ezer pengőn fölüli első hetet, ami ezer pengőn felüli keresmény volt, azt nagyon megünnepeltük. És akkor már volt ügynökünk is nekünk.

K.: Most hadd szóljak itt közbe. Kicsit ugrálunk, de azért ez a történet és a műhely története szempontjából fontos, hogy 1943-ban Fekete Nagy Béla és Barta Éva rendeztek egy Vajda kiállítást. A saját pénzükkel finanszírozva a terembérletet, és katalógust is nyomtattak. Ez azért azt jelenti, hogy a műhely ment.

V.: Igen, ment. Akkor '43-ban már ezek szerint az ezerpengős ünnepség az korábban volt. Ezt még tényleg nem mondtam el senkinek, de ezúttal bevallom. Bejárt a műhelybe a Kállai, az Ubul bejárt. Főleg a Bandi miatt, aztán főleg miattam, meg a Piroska miatt. A sorrend fordított: a Piroska miatt meg miattam. De Bélát nem szerette az Ubul. Én meg azt akartam...

K.: Ismerte a Béla festészetét? Vagy tudta egyáltalán, hogy a Béla fest?

V.: Azt biztos, hogy tudta, de ő személy szerint nem szerette.

K.: És a Kállainak olyan nagy volt a nimbusza, vagy csak utólag?

V.: A Kállainak nagyon nagy volt a nimbusza, mindenki a Kállainak festett, bele számítva a Bálint Bandit és mindenkit. Talán Béla nem. Mert nem volt közöttük igazi kapcsolat. No most ez nem szép dolog, de én soha nem mondtam senkinek, tulajdonképpen én találtam ki a Vajda-kiállítást, hogy összehozzam a Bélát meg az Ubult. És ez sikerült. Nagyon-nagyon megszerették egymást.

K.: Attól, hogy a Kállai szerette a Vajdát?

V.: A Kállai nagyon nagyra tartotta a Vajdát. Béla is. De valahogy az Ubul nem tudom miért, nem szerette Bélát, talán a modorát. Nem tudom. Én meg azt akartam, hogy ők jöjjenek össze. És gondolkodtam azon, hogy lehetne összehozni őket, és gondoltam, hogy talán így. Szóval valahogy... S amikor felvetődött ez, nekem nem volt fontos, hogy az én... Sajnálom, hogy ez így volt, de ez így volt.

K.: Hát a dolgok bonyolultabbak itt is.

V.: És az Ubul meg a Béla nagyon-nagyon összebarátkoztak.

K.: És ők ezt együtt csinálták?

V.: Együtt válogatták, mindent együtt csináltak. Én ezt tudtam, hogy ha ez összejön valahogy, és azt is tudtam, hogy az Ubul meg fogja szeretni a Bélát, mert világos, hogy közelkerülnek egymáshoz.

K.: A Julika akkor egy nagyon szerencsétlen özvegyasszony volt. Halmozottan hátrányos helyzetben.

V.: De a Julikával abban az időben nem..., nem emlékszem rá, hogy összejöttünk volna a Julikával.

K.: Ez az ő életében egy ilyen nagyon fura kieső időszak, hogy a Vajda halálától a felszabadulásig ő tulajdonképpen ...

V.: Arra emlékszem, hogy megrendített minket a Vajda halála. De hogy mi volt a Júliával, és hol volt, és mit csinált, azt nem tudom.

K.: Azt hiszem, mi se tudjuk. Hogy akkor valahol szomorú volt, dolgozott, ...

A Rákóczi út 51-ben lakott, már a Vajda életében is ott laktak együtt.

V.: Lehet, hogy kellene tudnom, de nem tudom.

K.: Nem, egyáltalán nem kell tudni. A Hédi az itt jött be a képbe.

V.: Meg még egy, valami Ibolya²⁸.

K.: Ezt a Vera fogja tudni, hogy milyen Ibolya. Igen.

V.: Valami nekem nagyon antipatikus Ibolya, azt hiszem, hogy Ibolyát én nem jól...

K.: De Júlia borzasztó szegény volt ebben az időben. És elesett.

V.: És nem tudom, hogy miből élt és mit csinált, nem tudom.

K.: Talán varrásból. Talán házhoz járt a VIII. kerületben. De ekkor fölmerült ekkor, '43-ban erre az időre, amíg ez a kiállítás volt?

V.: Nem tudom, a kiállításon belül sem emlékszem a Julikára. Na viszont, valami nem stimmel. A memóriámmal nem stimmel. Mert mi sokat jártunk a... hogy hívták azt az utcát, ahol a Kenyeres Pajtás volt?

K.: Nem tudom. Nem tudom mi a Kenyeres Pajtás.

V.: A Kenyeres utca.

K.: Az egy kocsmá?

V.: Kocsmá. [Zárd el, mert köhögni akarok. - Ez után hosszú ideig üresen megy a kazetta. - Most egy kicsit jobb a torkom.] Járkáltunk a Kenyeres Pajtásba az Ubullal.

K.: Az hol volt?

V.: Óbudán, nem messze az ő... Kiscelli úton, vagy hol lakott a Kállai? Valahol ott, Óbudán lakott. És nagyon sokszor, amikor már a Béla meg a Kállai jóban voltak, akkor nagyon sokat jártunk ebbe a kocsmába, ami az Ubulnak a kocsmája volt, és ahol később, az Ubul halála után, jóval később, a pincérek kivittek egy üveg bort az Ubul sírjára és ráöntötték az évfordulóján. Erről tudsz, nem?

K.: Nem.

V.: Szóval ez egy ilyen aktus volt. Arra emlékszem például, hogy mentünk a HÉV-en Szentendrre, egy ilyen nagy mulatás volt Szentendrén, ezúttal nem a Kenyeresbe, hanem valamelyik szentendrei kocsmába és azt hiszem, akkor a Vajda már nem volt ott.

K.: Ez negyvenegy után volt. Meg lehet előtte is, hogy már kórházban volt és nem tudott.

V.: Igen. Na most hol tartottunk a műhelyben? Szóval többé-kevésbé mindenki ott volt, lehet, hogy még voltak, akikre nem emlékszem. De azt hiszem, hogy az ostromig körülbelül ez volt a társulat. Illetve 1944. márciusáig. Aztán mindenki ment, ahova tudott. A Bíró Ivánt azt elvitték ahová Radnóti t?

K.: Borba.

V.: Borba. Borban volt az Iván is.

²⁸ Oroszi Ibolya

K.: És a Levendel is ott volt.

V.: Azt nem tudom. A Kornisst azt jóval előbb behívták katonának. De neki is szerencséje volt tulajdonképpen a katonaságnál, mert ilyen élelmezési, vagy hogy hívják?

K.: Hadtáp.

V.: Hadtápnál volt. Az se volt egy mulatság, de mindenesetre jobb volt, mint a harctér...

K.: Kimenni a Don kanyarhoz, vagy Szibériába.

V.: Igen. A Sugár Bandi, ez már '44 környékén volt, vagy utána, a Sugár Bandit elvitték a hekusok. Ez már a Kata öngyilkossága után volt. A Bandi felesége öngyilkos lett, és akkor ő elvette a Mauthner Zsuzsát. A Mauthner Zsuzsa a testvére volt a Mauthner Hanzinak, és a Mauthner Andrásnak, aki később Mihály András néven futott, a Hanyi pedig az Orbán Laci felesége volt. Tudod ki az Orbán Laci?

K.: Hogyne.

V.: Na. A Bandi elment meglátogatni a Zsuzsa szüleit, ahol is lesben álltak a hekusok és vártak az Orbán Lacira, aki egy alacsony fekete fiú volt, éppen úgy, mint a Bandi. Bandi is fekete alacsony fiú volt, elvitték, mert azt gondolták, hogy ő az Orbán Laci és a Bandi soha többet nem került elő. Ez már 1944 márciusa után.

K.: Ez a Sugár Bandi.

V.: Ez a Sugár Bandi, igen.

K.: Ő tévedésből az Orbán helyett ment el.

V.: Tévedésből, az Orbán helyett vitték el. Mindenhez szerencse kell, mint ahogy az imént mondtam. No most ki volt még? A Piroska az elment abba a faluba, a Bori nénihez, vagy minek hívták? Ő megírta többször.

K.: Pannival együtt ment?

V.: Nem. Panni az egy abszolút tisztázott feleség volt a Korniss által. No most még valami. Még nem kezdtük az okmánygyárat, 1944. március 19-én, mert akkor semmit nem lehetett tudni. Az körülbelül nyárra alakult ki, az okmányhamisítás. Akkor már mindenki így szanaszéjjel volt. A Bandit elkapták, az Ivánka Borban volt, a Piroska elment ebbe a faluba, a Korniss nővére az irataival, tehát nem mi adtunk neki iratot, mert még az nem volt, nem kezdtük. És először azzal kezdtük a dolgot, hogy a bejelentő lapokkal kezdtünk manipulálni. Amit Béla perfektül tudott.

K.: Tehát meg lehetett vásárolni a postán a bejelentőlapot, és akkor csak bélyegzőt kellett hamisítani?

V.: Igen. S akkor egyre több lehetőség derült ki, hogy mit lehet csinálni. Voltak olyanok, akik valamilyen módon úrlapot tudtak szerezni, úgy is, mint születési-, meg házassági- egyéb ilyen úrlapot.

K.: Tehát különböző belügyminisztériumi szervektől...

V.: Azt nem...

K.: Előjáróságoktól?

V.: Előljárásságoknál lehetett kapni. Ki, hogyan szerezte, azt nem tudom, nem is kérdeztük, lett, úrlap lett. No most a gyakorlat az úgy alakult ki és természetsszerűleg kigurult a dolog, kifejlődött a dolog,

K.: Fölpörgött, igen.

V.: Először is kellett igazi okmány, amiről az ember látta a pecsétet, amit meg lehetett csinálni. Tehát egy igazi okmány kellett bárhonnán, de egy okmány legyen, aminek a pecsétjét meg lehetett csinálni.

Ami igazi, szóval nem költött. Bélának ehhez óriási képessége alakult ki.

K.:Ő faragta gumiból?

V.: Nem, a pecséteket én csináltam.

K.: Átmásolással?

V.: Nem. Béla kitalált egy anyagot, ami vízüvegéből, kvarclisztből és főleg ebből a kettőből vacakoltuk össze. Ezt leöntöttük egy üveglapra. Ebbe véstem én bele, ebből mintáztam meg a pecsétet.

K.: De mégiscsak kézzel.

V.: Kézzel, persze hogy kézzel.

K.: Fantasztikus. És akkor ebbe lehetett beleönteni...

V.: Nem, evvel lehetett... hogy hívják ezt, plasztilin.

K.: Igen, belenyomni...

V.: És evvel lehetett bélyegezni?

K.: Finoman megfestékezni és rátenni.

V.: Egy negatívot csináltam meg. A pozitív az a plasztelinből lett, és a plasztelinből különböző színű és különböző módon kikevert... hogy hívják...

K.: Festék, bélyegzőfesték anyagok. Tehát ezt olyan finoman kellett kézzel megrajzolni...

V.: Ennek megvolt a manualitása és tudtam csinálni.

K.: Ez elég nagy munka.

V.: Ez elég nagy munka, de reggeltől késő éjjelig lefüggönyözve ültünk a műhelyben és csináltuk. No most Bélának viszont az volt a hihetetlen zsenialitása, hogy amikor csináltunk egy szettet, akkor Bélának az volt a hihetetlen képessége, hogy öt vagy hat, vagy nyolc különböző írással tudta kitölteni ezeket az úrlapokat. Ami, nem tudod elképzelni, hogy milyen koncentrációt igényelt. Hogy egy úrlapon belül egy írást produkálj, és a másik írást, mert az egyik Dombóvárról való volt, a másik az Erdélyből, vagy mindegy honnan, de teljesen más írás legyen, más tintával, más tollal, minden más. Hogy ne hasonlítson egymásra a két okmány.

K.: Kik kapták ezeket? Hogy történt, hogy indult meg? Először ugye nyilván egy szűkebb ismeretségi, baráti körbe kerültek ezek a papírok.

V.: Persze. Egyrészt rögtön kaptak az árja párják, természetsszerűleg. A baráti körből. Aztán olyan barátaink, akiknek még árja párja se volt, hanem zsidók voltak szegények, akik aztán hozták, mint a Vértes Gyuri... Hát a Vértes Gyuri konzumált iratot, mert elvtársaknak. A Weil Emilre véletlenül

emlékszem, hogy annak is kellett. De a Vértes Gyuri rengeteget vitt tőlünk. Meg mindenki, aki akart és akinek kellett, a Bíró Gabi, meg a baráti körből még.

K.: A Bíró Gabiék mikor jöttek be a képbe? Ők hogy csatlakoztak?

V.: A Bíró Gabiék még ostrom előtt jóval.

K.: Ők a szentendrei vonalon?

V.: A szentendrei vonalon. Korniss?

K.: Én vagyok rá kíváncsi. Az Endre is?

V.: Az Endrét én a Mérei körüli társaságban ismertem meg már. Arról tudsz, ami a Mérei körül kialakult.

K.: Hogy én mit tudok, az egy dolog, és hogy mi kerül a magnóra, az egy másik.

V.: Másik dolog, helyes.

K.: Én nem tudok semmit, ugye, ebből induljunk ki.

V.: De ez nem is tartozik ide...

K.: De nagyon is ide tartozik.

V.: ...és nem ebben a korban, hanem sokkal később.

K.: No de Mérei Vera viszont...

V.: Mérei Vera akkor nem járt be hozzánk, mert nem volt, nem.

K.: Szóval ő kikerült, és csak később került...?

V.: Később került, igen. Azért, mert osztálytársak voltunk. Azt már mondtam?

K.: Igen, de nem magnóra.

V.: Szóval első gimnáziumban a padban egymás mellett ültünk a Verával.

K.: A Mérei ekkor, a harmincas években Párizsban volt?

V.: Ők '39-ben házasodtak össze, mert előtte a Mérei Franciaországban élt. Harminckilencben énnekem írt a Vera, hogy szerezzek valami szállodai szobát, mert nászútra jönnek Párizsba. Jöttek is, ahol a Méreit lekapcsolták, mert ő ki volt tiltva Franciaországból. Azt tudtad?

K.: Nem.

V.: Lefogták. Akkor a Verának Svájcban élt valami nagyon gazdag nagybácsija, akivel a Vera randevúzott a Cote d'Azur-on valahol abban az ügyben, hogy a Méreit szabadítsa ki. Ki is szabadította. Amikor a Vera leutazott, akkor a vonaton megtámadták a Verát, teljesen ettől függetlenül, a Méreitől függetlenül és leütötték, és kirabolták a vonaton. Csak úgy. Ez persze véletlen. De akkor még én gyakorlatilag nem ismertem a Méreit. Azt hiszem egyszer láttam, amikor nászúton voltak.

K.: De nem ezen a vonalon?

V.: Egyáltalán nem. Na visszatérve a műhelyhez.

K.: Igen, a hamis papírok. Aczél nekem azt mondta, hogy ő sok papírt vitt el a műhelyből.

V.: Nagyon sok papírt vitt el mindenki, aki tudott róla. És aztán az lett később, hogy hoztak svájci Schutzpasst, űrlapot. És akkor munkaszolgálatos századokat tudtunk, száz számra csináltuk ezt a svájci schutzpasst. Aminek aztán... Hát egy konkrét esetről tudtunk, hogy megmenekült egy egész század, de nem tudom, hogy miből és honnan, hogyan. De hát ez megint egy későbbi történet. Illetőleg nem is annyira későbbi történet, mert munkatársak is kialakultak.

K.: A hamisításban.

V.: A hamisítással kapcsolatban. Hogy honnan került elő, arra nem emlékszem és nem tudom, egy Kohn Imre nevű, nagyon jó megjelenésű, magas, őszhajú pasas, aki már úgy került hozzánk, hogy emléklapos százados az első világháborúból kifolyólag.

K.: Ami persze kamuflázs volt.

V.: Persze. Ennek a Kohn Imrének, akinek nem tudom mi volt a nem Kohn Imre neve, Imre bácsinak hívtuk mi, ennek volt két hadiüzeme, egy a Király utcában, és egy pedig Újpesten, számtalan zsidó alkalmazottal. Ezeket is elláttuk papírral, ezeket a zsidókat ott. Azonkívül a Kohn Imrének volt egy zászlós beosztottja is, ő emléklapos százados volt egyenruhában. A zászlós csak nadrágtól lefelé volt zászlós, mert bőrkabátja volt, már zakója nem volt, már egyenruhája, csak sapkája. Az Imre bácsi szerzett teherautót, és űrlapot, hogy ez katonai teherautó legyen. S evvel a Téglagyárból, ott az óbudai téglagyárból, ahová raktározták be a zsidókat, mielőtt elvitték volna őket, rengeteg embert vitt el a katonai teherautóval. A teherautó papírjait Béla csinálta.

K.: Most hogy ugorjak egyet, a Béla végül is nem kapta meg [Yad Vashem]...

V.: Nem is mentünk utána. Nem ő, én nem mentem utána. Én nem hiszem, hogy Bélának ez kedvére lett volna. Egyszer beszéltünk erről, még az elején, azt mondta nekem, hogy "nehogy azt hidd, hogy azért csinálom, mert olyan nagyon szeretem a zsidókat, hanem mert annyira utálok a nyilasokat" - mondta.

K.: No jó, hát ez egy bon mot volt a részéről.

V.: Szóval az Imre bácsi az egy nagy figura volt, egy nagyon nagy figura.

K.: Egy öreg zsidóember.

V.: Nem volt olyan öreg, olyan ötven éves volt.

K.: A huszonéves fiatalokhoz képest kétszerannyi.

V.: Igen, nagyon jómegjelenésű, magas, őszhajú, abszolút nem zsidós pasas. Mikor mi elmenekültünk Pestről – majd annak a bővebb körülményeit elmondom – az tulajdonképpen azért történt, mert az Imre bácsi lebukott. Jött egy drót, azt hiszem a zászlósától, hogy az Imre lebukott. És akkor nem tudtuk, hogy mit fognak kivenni az Imréből, s gondoltuk, hogy jobb, ha mi lelépünk.

K.: Ez mikor volt?

V.: Ez pontosan december hatodikán volt. Hatodikán van a Piroska születésnapja, azért tudtam. Azért tudom ilyen pontosan, mert december hatodikán, '44. december hatodikán mentünk mi el Pestről és mentünk Fehérvár felé. Ez egy külön történet.

K.: És mi lett a sorsa az Imrének?

V.: Aztán később kiderült, hogy mi lett a sorsa az Imrének. A Gyűjtőből vagy nem tudom én honnan hova vezették őket, ezeket a lekapott pasasokat, és az Imre egy hirdetőoszlop mögé lépett és lelépett. A sorból kilépett. Egy ügyes fiú volt. És akkor két lehetősége volt neki, mesélte el később: vagy Újpestre megy, vagy a Király utcába vagy Dob utcába, valamelyik hadiüzemébe. És akkor az egyiket választotta, és nem tudta, hogy a másik lebukott. Tiszta véletlen. Hát szóval ez...

K.: És előkerült a felszabadulás után?

V.: Igen. Aztán később nem tudom mi lett vele. Egyébként nem olyanfajta pasas volt mint mi, egész másfajta. De vagány volt. Aztán arra emlékszem ebből az időből, hogy az Ubul, aki azonkívül, hogy tudott szolgáltatni mintának szolgáló valódi papírokat, mindig kérdezte, hogy ő mit csináljon, ő is akar valamit csinálni. Hamisítani nem, szóval manuálisan nem, űrlapot se tudott szerezni, valódi űrlapot mintának tudott adni. És akkor az Ubul vállalta el, hogy csillagos házba csomagot visz, meg üzeneteket hoz ki. Ez óriási dolog volt, ezt nem mindenki merte csinálni. Ezt csinálta az Ubul, ez volt az ő reszortja.

K.: Hány papír készült el?

V.: Nagyon sok. Ezt nem lehet megszámlálni.

K.: Lehetett tízezer nagyságrendű?

V.: Minimum. A Schutzpassokat beleszámítva minimum.

K.: A schutzpassok azok eredetiek voltak?

V.: Az űrlap. Azt névre kellett kitölteni, és le kellett pecsételni.

K.: Az illető államnak a...

V.: Annak megvolt egy..., hát minta volt, anélkül nem lehetett. No most Béla megcsinálta vagy nyolcféle írással a szettet, amennyiből állt, szóval amennyit kértek. Ott volt a vadonat új papír, űrlap. Ezt meg kellett, mint ahogy a Mezei kitalálta ezt a szót, a Mezei Árpád, meg kellett "régizni". Ez egy külön tudomány volt, és rengeteget röhögtünk rajta, hogy hogy *régizzük*.

K.: És hogyan? Meleggel, nappal?

V.: Hát egyrészt például a Tóbit ráfektettük, a kutyát. Egy kicsit összekavircolta. Meg vasalóval megbarnítottuk egy kicsit. Erre a kettőre emlékszem konkrétan, de biztosan volt egyéb, több lehetőség is. Tehát meg kellett *régizni*. És megint nem egyformán, hanem egymástól különböző módon. Amit tudunk, például az, hogy volt Bandiéknak, a Sugár Bandiéknak volt egy Kilényi Mária, aki ilyen fordító vagy mi a fene, elég ismert nevű Kilényi Mária, akinek a fele igazi református volt, a másik fele zsidó. Csináltunk neki a zsidó származása helyébe egy nem zsidót. És elfogták és igazoltatták az utcán a nyilasok, s akkor előadta az igazi papírjait, ami nem volt a nyilasoknak elég és továbbra is be akarták vinni, és akkor gondolta a Mária, hogy lesz ami lesz, előadja a másikat is, a miénket, amitől a nyilasok kezet csókoltak neki és bocsánatot kértek. Ez egy konkrét dolog volt.

K.: Az nem derült ki, hogy valakik esetleg üzletelnek ezekkel a papírokkal?

V.: De. De. Ez kiderült, és megint erre másik ábra, hogy mindnyájan Isten kezében vagyunk. Volt egy kliensünk, aki nem tudom, hogy hogy jutott hozzánk. Rengeteg papírt hozott kiváló, kitűnő, ritkán, nehezen beszerezhető űrlapot, amiből mi azt gyanítottuk, hogy valahol előljáróságon dolgozik. Nagyon sokat csináltunk neki. Ostrom után kiderült, hogy a pofát fölakasztották, mert rengeteg zsidót vitetett el és árult el, szóval pénzért adta a papírjainkat. És előtte vagy utána, vagy nem tudom hogy, nagyon sok zsidót vitetett el és jelentett föl, és fölakasztották. És mihozzánk nem nyúlt. Nyilván, mert jó pénzeket keresett. Hát nem fantasztikus?

K.: Én azon csodálkozom, hogy még többen nem akaszkodtak rá erre a jámbor társaságra.

V.: No, volt aki még üzletelt vele egy kicsit. Ez a Vértes Gyuri felesége volt. Mert ő egy ilyen csaló, lopó, hazudós pszichológus volt, vagy nem is pszichológus, hanem gyerekóvónő volt. De ő volt az, amikor analízisbe ment, és akkor kérdeztük tőle, hogy most javult-e ez a helyzet, hogy ő csal, lop, hazudik, ami elég nyílt titok volt. Azt mondta az Anna, hogy "ezen nem javított, de most már nincs lelkiismeretfurdalásom". Mondta.

K.: Mennyi volt a lebukás veszélye itt?

V.: Nem tudunk senkiről, aki lebukott volna. Én nem tudok róla.

K.: És a műhely lebukásának, mert annyian tudtak róla.

V.: A miénk nem bukott le. Később kiderült, hogy a minisztériumban is tudtak rólunk, a Belügyben. Tudtak rólunk. Attól függ, hogy ki tudott rólunk. Mikor Béla vállalatvezető lett a Magyar Gyárépítőnél, akkor összekerült valamilyen volt minisztériumi izével, és azt mondta Bélának, hogy ti voltatok azok, akik a gombgyártás közben csináltatok egy kis hamis papírt? Szóval abszolút tudtak rólunk.

K.: Szóval ha az Antall József apukája tudta, akkor nem volt baj, de...

V.: Így van. No most még valami. Óriási segítség volt, hogy a nyilas Belügyben, tehát az Endre László alatt Bélának az első felesége, a Loli, az a Belügyben volt tisztviselő, azt megelőzőleg nem tudom hány éve csinálta azt megelőzően nem tudom hány éve már a Belügyi Híradót, vagy ilyen bel ügyi...

K.: Üzemi újság?

V.: Igen. És előre megmondta, hogy mi lesz.

K.: Mert ő a lap miatt tudta?

V.: Tudta, igen.

K.: És ő nem haragudott azért a Bélára, hogy otthagyta?

V.: A Loli az egy nagy ember volt. Nagyon primitív, nem tudom másképp mondani, de nagyon jó ember és abszolút tisztességes.

K.: Hát ebből az derül ki. Általában az otthagyott feleségek nem szoktak kollaborálni a volt férjükkal.

V.: Nem. No most én erre úgy válaszoltam, hogy amikor Bélával a mi ügyünk ment tönkre, akkor legelőször a Lolinak mondtam meg. Gondoltam, hogy ez a kutyakötelességem. Ilyen gyerekes elképzelés.

K.: Hát miért, ebben van valami, a szolidaritás.

V.: Igen. Azonkívül biztos tudtak a szomszédok. A Bujáki bácsi nevű asztalos műhelyben, meg volt egy másik ugyanabban a házban, ilyen pince. Az egyik asztalos műhely volt, a másik cipész műhely, biztos, hogy tudták. Csak szerettek minket és nem jelentettek föl. A szomszédok is föltehetően tudtak róla. No most amitől mi aztán becsuktuk a műhelyt és december hatodikán elmentünk, annak a közvetlen előzménye az volt, hogy lebukott az Imre, és gondoltuk, hogy itt jó lesz...

K.: Ez a Kohn Imre?

V.: A Kohn Imre lebukott. Nem tudtuk, hogy mi van vele. Gondoltuk, hogy jobb, hogyha itt az áruló nyomokat és dolgokat összepakoljuk, hogy ez ne legyen ebben a műhelyben. Ami ilyen működésre utal. És volt nekünk egy ilyen nagy, kerek vasdoboz, pléh doboz, abba mindent beletettünk, ami az okmánygyártáshoz szükséges volt, és a Béla ezt az ekkora dobozt egy mellszoborba alkotta bele.

K.: Agyag, vagy gipsz?

V.: Gipsz. Volt a doboz, és rakta a gipszet. És bejött a Lossonczi Tamás olyan estefelé, akkor még nyitva voltunk, vagy szóval bekopogott, a Béla alkotja a mellszobrát. S a Tamás összecsapja a kezét, hogy Béla, te ilyen időkben erre vagy képes!? Teljesen oda volt, hogy Béla itt ilyenkor szobrászkodik. No most az történt, hogy így elrámoltunk minden áruló jelet. Nem kellett ehhez olyan nagy apparát, a pecséteket, és ami megvolt, úrlapot ami volt még, ebbe belefért, ebbe a dobozba, meg mellszoborba. És benn voltunk, és este tíz felé a Fekete Sas utcai, amiben most az MDF van, az egy nyilas laktanya volt, Árpádsávos nyilasok voltak benne. És onnan jött ilyen "trapp-trapp-trapp" - tehát négy, vagy öt-hat ilyen "trapp-trapp-trapp". Akkor mi megdermedtünk ott a befüggönyözött műhelyben, s vártuk, hogy mi lesz ezzel a trappal. És megállt a Henger utca 7. előtt, a kapu az közvetlenül a mi műhelyünk mellett volt, és becsöngettek a műhelybe. Mi hang nélkül, nem szóltunk egy szót se egymáshoz Bélával, vettük a kabátunkat, kimentünk, bezártuk a műhelyt és soha többet nem mentünk be. Másnap elindultunk Fehérvár felé. Ez volt. Nem tudom, hogy evvel a trappolással, tehát több ilyen bakancsos őr, vagy rendőr, vagy nyilas, vagy nem tudom, nem néztük meg őket...

K.: No, de hova csöngettek be?

V.: A mi kapunkba.

K.: A műhelybe?

V.: Nem a műhelybe.

K.: A műhely mellett a kapun?

V.: A műhely mellett itt volt a kapu, és itt volt a műhely lejárata, tehát abszolút hallottuk, hogy ki jár ott. Oda becsöngettek.

K.: A szobor az ottmaradt a műhelyben?

V.: Minden ottmaradt.

K.: És irány?

V.: Mi akkor már a Nógrádi utcában laktunk.

K.: Azt nem tudom, hol van.

V.: Az Orbán tér az tudod hol van?

K.: Igen.

V.: Az Istenhegyi út megy tovább, és a Nógrádi út pedig elágazik belőle, ott laktunk, ott vették ki a fiúk, a Mackó, Bell Frigyes, meg a Béla ezt a lakást, ami még vadonat új villalakás volt. Hirdetés útján, újságban találtunk egy hirdetést, hogy villa kiadó ilyen és ilyen körülmények közt. A Béla, meg a Mackó elmentek, a Kömlei alezredesé volt a villa, amint utóbb kiderült, úgy hívták, hogy Kömlei. Kivették a lakást, de a Kömlei alezredes az a tiszt becsületszavukat vette, hogy nem fognak zsidót dugdosni ebben az új villájában. Ezt a fiúk minden gondolkodás nélkül odaadták. Így kerültünk mi a csillagos házból, ahol laktunk, meg az Annáék is, a Mackóék is csillagos házban laktak, így kerültünk a Nógrádi úti villalakásba. Ez megint egy külön történet.

Ez december hatodikán volt, becsuktuk a műhelyt és mentünk. Elindultunk Fehérvár felé, mert arra már jöttek az oroszok, egész közel voltak Fehérvárhoz. Most még mondjam tovább az óriási nagy mesét ezzel a meneküléssel? Nincs értelme.

K.: De engem érdekel. Hát az, hogy végül is ez egy átölelő hadművelet volt, ahol Budapestet körbe vették.

V.: Akkor már egész közel voltak a ruszkek. Mi akkor... Na még előzőleg hozzátartozik, hogy ebben a villa lakásban volt két szoba, hall meg egy cselédszoba, és az a Ferencné, aki bejárt hozzánk takarítani, már a műhelybe is előzőleg egy-két évvel, azok akkor jöttek át Erdélyből Magyarországra, amikor Erdély a mienk lett. Átjöttek Magyarországra, mert a Ferencet nem akarták, hogy román katona legyen, hanem gondolták, hogy inkább jönnek Pestre. Nem volt lakásuk, én a nagymamánál helyeztem el őket. Majd később, mindegy a történet. És mikor kivettük ezt a lakást, akkor őket, akiknek szintén nem volt lakásuk, csak valami lyuk a nagymamánál, ők laktak a cselédszobában, és a Bell Friciék – a Frici meg a Kiss Anna – az egyik szobában, a másik szobában mi. Még volt egy hall. Nekünk két szobánk volt valami módon, nem tudom. Egyszer csak jön le a Gizike, a Ferencné a műhelybe, még ez március 19. után volt, hogy a Kállai úr – akit ismert a műhelyből a Gizike, a Kállai urat – hozott egy kalauzt meg egy kalauznőt föl a lakásba és azt mondta, hogy maradjanak itt, majd ő lejön értünk. És a Gizike lejött értünk, hogy a Kállai úr hozott egy kalauzt meg egy kalauznőt. Mi rohantunk haza, hogy ez milyen gondolat az Ubultól. Kiderült, hogy ott van a Mancsi, az Anna Margit, meg a Bán Béla, úgyis mint kalauz meg kalauznő. Mert ezek kétségbeesetten az Ubulhoz menekültek, a Bán Béla meg a Mancsi, mert az Ámos be volt vonulva akkor. Nem tudom a körülményeket, nem emlékszem rá. Elég az hozzá, hogy az Ubul papírokat nem tudott nekik adni, csak szerzett valahonnan, valami óbudai haverjától egy kalauzruhát, meg egy kalauznő-ruhát és így hozta fel őket.

K.: Ezt én se tudtam. Anna Mancsi így menekült meg végül is?

V.: Az Anna Mancsi meg a Bán Béla, ez mikor lehetett? Ez augusztusban, vagy szeptemberben. Sokáig voltak ott nálunk. Még arra is emlékszem, hogy volt nekünk egy ágyneműtartónk. Körülbelül ilyen széles volt és mégegyszer ilyen hosszú ágyneműtartónk. Ha minden kötél szakad, akkor a Mancsi abba

bújik bele, ha észreveesszük, hogy valami van. Akkor még bőven belefért a Mancsi az ágyneműtartóba, plusz ágynemű. Később tudod, hogy milyen kövér lett.

K.: Persze.

V.: No most szóval nálunk lakott már a Mancsi, meg a Bán Béla, meg úgy volt, hogy a szüleim is jönnek föl. Mert akkor kellett a zsidóknak gettóba menni a csillagos házból. De azt mi nem akartuk, hanem azt akartuk, hogy jöjjenek föl hozzánk. Béla anyjának a kiváló papírjait odaadtuk az anyámnak, az apám helyébe, akit nem lehetett nem-zsidónak nézni, de viszont perfekt német volt, az lett a mamám – a Béla anyjának a – férje. Okítottuk őket reggeltől estig a nacionáléjukra, amit képtelenek voltak megtanulni. Bélának a haja az égnek állt. No most hogy is volt? Közben jött az Ámos és a százada nem tudom honnan, Budapestről mentek tovább. Béla csinált az Ámosnak perfekt mindent, és a Mancsi lepénzelt valami őrmestert, tudott beszélni Ámossal és azt mondta, hogy "gyere, itt van minden, hely, minden van", és az Ámos nem jött. Énnekem az a... De inkább kapsold ki²⁹.

K.: Ámos az nem, nem...

V.: Szerintem az Ámos megérezte. Szerintem. Ezt én soha nem mondtam a Mancinak.

K.: Jó, azért attól nem kell meghalni. Erre én azt mondom.

V.: Ettől még nem kell meghalni, de ezért nem lehet...

K.: Emiatt a Szerb Antalra is nagyon haragszom, hogy ő meghalt.

V.: Szóval Ámosnak vitt a Mancsi teljes felszerelést, de nem jött, nem akart kijönni. Le volt pénzelve az őrmester, szóval kijöhetett volna ha akar, nem akart.

K.: Ez volt az utolsó találkozásuk?

V.: Ez volt az utolsó találkozásuk. No most a Bán Bélával még tovább is együtt maradt a Mancsi, egészen addig, ameddig a Péter Imre³⁰ meg nem jelent a színen. A Péter Imre meg a Mérei, az Illés Béla égisze alatt jöttek, azt tudod?

K.: A felszabadító szovjet hadsereggel. Én nem tudtam. A Méreiről tudtam, hogy a szovjet hadsereg századosaként érkezett meg.

V.: Tiszti egyenruhában volt ugyancsak a Péter Imre.

K.: Ezt nem tudtam.

V.: Ez így volt, és a Mancinak, akinek mindig voltak affinitásai a férfiasság külső jeleit illetően is, a Péter Imre olyan jól nézett ki a ruszki csizmában, hogy összejöttek valami módon. A Bán Bélával már azért sem ment a dolog, mert megjelent a Livia, a Bán Béla felesége, aki valahol bújdosott. Őnekik meg volt három lányuk, azok is valami módon előkerültek, úgyhogy ez a kaland ilyen módon véget ért. De kezdődött a Péter Imrével való házasság.

K.: Péter Imre az miféle ember volt?

²⁹ Kikapcsoltam. Azt mondta Barta Éva, hogy feleségétől menekült, persze nem gondolta, hogy el fog pusztulni, de nem akart Anna Margithoz visszamenni.

³⁰ Ő az ötvös Péter Vladimir (Janika) papája

V.: Az egy szörnyeteg volt. Egy durva, tehetségtelen. Még mit mondjak? Ilyen volt.

K.: De mi volt az ő..., én nem tudom.

V.: Festő volt, meg újságíró. Egy pokoli rossz festő. Nem is volt festő tulajdonképpen, ilyen bilduskákat művelt, naplementétől kezdve oda és vissza. A Mesterházi Lajos, annak volt az egyik samesza később. Hogy akkor mi volt, azt nem tudom.

K.: De miben? Miben volt samesza?

V.: Az Élet és Tudomány. Akkor, mikor az Élet és Tudomány volt, akkor tudom, hogy a Péter Imre ott volt a Mesterházi Lajos, aki erősen vonalas férfi volt.

K.: Hogyne, enyhén szólva.

V.: Igen. Hát az Imre is persze, és a Mérei is, mint tudod.

K.: Hogyne, egészen addig, ameddig őt magát is ki nem csinálták.

V.: Pontosan így volt, úgyhogy a Péter Imre meg a Mérei Cota[?] azok egyidőben jöttek fölszabadítani minket.

K.: Akkor nem sokkal, szóval negyvenöt nyara körül érkeztek meg, vagy még korábban.

V.: Igen.

K.: Székesfehérvár felé elindultatok.

V.: Elindultunk, odaálltunk a Fehérvári útra. Én mindig borzasztóan rossz színésznő voltam, nem jól tudtam színt játszani. De arra emlékszem, jött egy magyar katonai teherautó, s én igazán sírtam, hogy a gyerekeim lenn vannak Pécsen, a három gyerekem. Azért kellett nekünk három gyerek, mert három gyerek által Bélának nem kellett bevonulni. Akinek három gyereke volt, annak nem kellett bevonulni. Ez plakátokon állt. Úgyhogy semmibe se került ez a három gyerek.

K.: Volt róla papír is?

V.: Papírunk is és fényképünk is volt. Az egyik fénykép a Major Ádám volt, a másik fénykép a Berda Ernő kislánya, a harmadik nem tudom már ki volt. És én ott zokogtam, igazából zokogtam az úton, hogy vegyenek föl, mert mi el akarunk menni, el akarok menni a gyerekeimhez. S akkor megérkeztünk Fehérvárra, ahol is vártuk a felszabadulást. Ez december hatodika, vagy utána, hatodika-hetedike, ilyesmi lehetett. Miközben odahaza a Nógrádi úton a szüleim már fenn voltak. A Manciek azok elmentek, mert biztosabbnak... A Bán Bélával együtt mentek a Major Mátéék villájába. A Mátéék elmentek máshova. Mindenki máshova ment, mert az biztonságosabb volt. Mihozzánk a Nógrádi utcába, ahol a Ferenc úrnak már be kellett volna vonulni, de nem vonult be, mert őneki is adtunk valami, nem tudom milyen papírt, hogy nem kell neki bevonulni, a bátyám, aki, mint tudod, azt múltkor elmeséltem, az Egyesült Izzóban dolgozott a Bay Zoltánnal, és valami különleges munkás századdal volt hívatva elindulni a Keleti pályaudvarnál. Ott gyülekeztek. Vagy már előbb, azt nem tudom. Elég az hozzá, a bátyám letette a hátizsákját az egyik oszlophoz, és elegánsan kísétált. Szerencse kell mindenhez. És jött föl hozzánk, de mi már nem voltunk ott. No most a Ferenc úr, aki a világ legjobb asztalos volt, az az ő szobájukba, ami a cselédszoba volt, tehát ilyen hajópadlós

cselédszoba, felvett egy ilyen dupla sírnagságú hajópadlót, hogy ki lehet emelni egybe. Kiástak a bátyámmal egy olyan lyukat, amibe bele lehet feküdni kettőnek. És a Ferenc úr meg a bátyám hat hétig feküdtek a lyukban. A Gizike, a felesége főzött rájuk, és éjjel halálos csöndben fölvitte nekik a kaját.

K.: De ki elől kellett nekik bújniuk? A házban?

V.: Itt volt a ház, itt volt a cselédszoba, itt a ház sarkában. És a ház sarkában pedig először magyar katonaság, később német katonaság fészkelte be magát golyószóróval meg mi mindennel. De a sarkon kívül közvetlenül. És lőtték a Kis Svábhegyet, ahol volt egy légoltalmi ágyú, és azt lődözték onnan, a mi sarkunkból oda lehetett látni. A Pista meg a Ferenc úr, azok meg feküdtek a lyukban hat hétig. Erre a bátyám volt képes, én nem lettem volna képes feküdni hat hétig.

K.: Éjjel-nappal. Csak a dolgukat végezni...

V.: Éjjel-nappal. És fölváltva aludtak, mert mind a kettő horkolt. És mint ahogy ők hallották, hogy mit beszélnek a sarkon a katonák, úgy gondolták, hogy azok is hallják, hogyha itt valami ilyen zaj van.

K.: És aki horkolt, azt rögtön megrázta a másik.

V.: Igen.

K.: Gyönyörű.

V.: A gyönyörű meséhez még az is hozzátartozik, hogy Ferenc úr az vöröshajú volt, a bátyám az olyan sötéthajú, még sötétebb, mint te. Pistának nőtt fekete, szép, nagy szakáll, Ferenc úrnak meg vörös. Amikor jöttek a ruszkek, és hogy hívták az oroszok a zsidókat?

K.: Nem tudom.

V.: Mondták, hogy zsidó-zsidó, és nem szerették a zsidókat a ruszkek. A bátyám ment be velük valami parancsnokságra, Ferenc urat el akarták vinni, de Pista ment velük, és ott valami több nyelvet beszélő tisztnek megmagyarázta, hogy nem zsidó a Ferenc úr, csak éppen úgy bújkál. Nem mondta, hogy ő zsidó, ezek után, persze. Szóval valahogy kimentette a Ferenc urat a zsidóság örvényéből.

K.: És a Barta szülők hol voltak?

V.: A Barta szülők nálunk voltak, de miután a lakás találatot kapott, több golyót meg szilánkot, meg a tetejét összelőtték, ott fönn nem lehetett lenni a lakásban, de volt egy úgynevezett házmester lakás, egy egy szoba-konyhás, ahol a Ferencné, a kislánya - volt nekik egy kislányuk -, meg az én apám-anyám ott éltek lenni az alagsorban lévő lakásban, ahova már a nyilasok járkáltak be a sarokról, meg a németek később. Ahol az apám a perfekt németjével és kiváló kiejtésével zavarta ki a németeket, hogy neki ilyen sáros lábbal ne jöjjenek ide be.

K.: Ez olyan abszurd volt, hogy még volt is hatása.

V.: Igen. Zavarta ki őket, hogy menjenek, töröljék meg a lábukat, mert... Ezt a Gizike mesélte, hogy az apám mit művelt a németekkel. Hát nézd, csodák mindenütt vannak, meg szerencse kell mindenhez.

K.: A felszabadulás?

V.: Miután megérkeztünk Fehérvárra, a katonai teherautó az továbbment, úgyhogy én bógtem, hogy én nem arra akarok menni, hanem amarra, és leszálltunk a teherautóról. Ott volt egy még működő szálloda, úgy hívták, hogy Árpád Szálló, ott az egyik fő úton. Nem tudom, énnekem nincs jó helymemóriám. Nagy szálloda volt. De ahol már a pincében kellett lenni, mert már nagyon lődöztek ottan Fehérváron. És akkor Hunyadi ezred, vagy hogy hívták azt...

K.: Hunyadi páncélosok.

V.: Hunyadi páncélosok, egész fiatal gyerekek kétségbe esetten vonultak át valamerre, nem tudom hova. Utána jött az SS, egész fiatal, tizenhat-tizenennyolc éves gyerekek, és mi vártuk a felszabadulást. Ami be is következett, méghozzá úgy – ez megint egy nagyon szép történet – hogy már egész közel volt a lövöldözés. Béla meg én kiálltunk a szálloda kapujába. Hát nem kiálltunk, hanem ott bújdostunk a kapu mögött, s egyszer csak jött két vagy három őrült vad ruszki. Ezek voltak az elsők. Akik, mint tudod, az első vonalban a büntetésből voltak a katonák, azok a legrosszabb fajta volt, a lehető legrosszabb fajta. Mi boldogok voltunk vele, de őrült szerencse, hogy Bélának volt egy stukkerja a farzsebében. Nem akartuk, hogy azt... Azt önként akartuk odaadni a ruszkiaknak. Őrült szerencse. És én fogtam, mert Béla nem akart odanyúlni, én megfogtam az orosz kezét és vittem oda a Béla fenekéhez, hogy itt van a stukker, vegye ki. Hát mutogattam. Kivette, kettőt a levegőbe lőtt, végigmért alulról fölfelé meg vissza, és tovább ment a stukkerral. De nem volt stukker, hála Istennek.

K.: Megérezte, hogy itt miről szólt a történet.

V.: Nem tudom, gondolom. Hát az, hogy én viszem oda a kezét. Ez azért őrült szerencse, mert aznap délelőtt már valóban fölszabadultunk, tehát az orosz szovjet sereg már nemcsak ezekből az előőrsokből állt. És mi boldogan elmentünk sétálni a városba, fölszabadultak lévén. Akkor szabadítottak meg a ruszkiak minket az én karórámtól, Béla karórájától, továbbá az öregapja aranyórájától, láncsal együtt. Ami veszedelmesen hasonlított ahhoz a propagandához, amit a nyilasok terjesztettek alávaló módon. Továbbá jött az éjjel, amikor a ruszkiak jöttek a szálloda óvóhelyére, ahol már mi ott dekkoltunk napok óta, nőkért. Én fiúnak öltöztem, összekormoztam a pofámat, és ott valami fekhelyen vagy min nyomorogtunk Bélával ketten. Énrám ilyenkor mindig, nyilván idegességtől, nem sírógörcs jön, hanem röhögőgörcs, ami majdnem ugyanaz. És ott röhögtem, Béla meg azt hittem, hogy megöl. És a fehérváriak pedig, mikor kiderült, hogy nő kell a ruszkiaknak, arrafelé mutogattak, hogy engem vigyenek inkább, természetesen. De nem vittek engem, hanem mást vittek. Akkor Béla megmentette, mint kiderült, a szálloda kurvája volt és egy földszintes szobában ott üzekedtek vele az oroszok. Ezt a nőt szerencsésen megmentette az oroszoktól, amiért az oroszok éppúgy haragudtak, mint a nő. Ez volt az első felszabadult nap és az első felszabadult éjjel, amiből világos lett, hogy amit a nyilasok hirdettek a ruszkiakról, az többé-kevésbé úgy van. Amitől Béla teljesen összecsuklott.

K.: Tényleg?

V.: Teljesen összecsuklott.

K.: Egy ilyen *apróság* őt megzavarta? Érdekes.

V.: Teljesen összecsuklott. Teljesen. Akkor én vettem át a parancsnokságot, olyan módon, hogy miután kiderült, hogy ez a szállodai óvóhely ez egy ilyen, hogy odajönnek a ruszlik nőért, innen jobb lesz, ha elmegyünk. Egy hátizsákunk volt, és semmi más. És én gondoltam, hogy ha bemegyünk a parancsnokságra, és ott... Én nem tudom mit hittem, ...

Hihetetlen szerencsénk volt, állati szerencsénk volt. Szóval bevontattam Bélát a parancsnokságra, ahol a parancsnok színe elé kerültünk valami módon, és ott előadtam, hogy mi partizánok vagyunk és nincs szállásunk, és nincs ennivalónk. Kérünk szállást és ennivalót. Én ezt tolmács útján közöltem Fehérvár katonai parancsnokával, aki megkérdezte, hogy pénzünk van-e. Mondtam neki, pénzünk van. Mire elhelyezett minket a parancsnok az előjáróságon. Nem tudom, ilyen községháza, vagy ilyen hivatalos épület, mi volt, ahol már egy csomó megerőszakolt nőt elhelyezett ez a kapitány, akik ottan zokogtak. És mi pedig találtunk magunknak, miután ez nem szálloda volt, tehát ágy nem volt, de találtunk egy óriási íróasztalt, amit lefoglaltunk magunknak. Amin elfértünk ketten. Egy ilyen örült nagy íróasztal volt, azon aludtunk. Továbbá a parancsnok adott egy írást nekem – Béla süket volt és néma, és összeomlott – hogy jogunk van a tisztietkezőre, a szovjet tisztietkezőben enni. Kapunk ebédet meg vacsorát. Csoda, nem? Nem csoda?

K.: De, fantasztikus.

V.: Egy kicsit akkor már Béla kezdett magához térni, s abban az irodában, ahol mi az íróasztalt foglaltuk, volt egy zsák mák. Tudod, milyen jó a mák, és milyen tápláló?

K.: Azt én tudom, nagyon magas a kalóriája.

V.: Igen. Szóval megtömködtük magunkat mákkal, amennyire bírtuk, de aztán mentünk a tisztietkezdébe, s kicsit csodálkoztunk, hogy miért van tisztietkező a szovjet hadseregben. De volt. Sőt, annyira volt, hogy ha oda egy közlegény betévedt, azt úgy pofozták ki onnan, hogy a lába nem érte a földet. De viszont mi ott étkeztünk, várjál csak, ez karácsony előtt volt azt hiszem, és januárban... Januárig biztosan ott voltunk. Tehát az íróasztalon aludtunk, a tisztietkezdében ettünk ebédet-vacsorát, továbbá megalapítottuk a fehérvári Kommunista Pártot. Béla kinézett egy irodahelyiséget, és valahogy összejött a Kommunista Párt. Nem tudom pontosan hogy, és megcsináltuk a pecsétjét.

K.: Nem volt nehéz.

V.: Nem volt nehéz. Mert dokument az kellett, az oroszok dokumentot kértek mindenre. Egy kis... hogy hívták a munkát?

K.: Málenkij robot.

V.: Málenkij robot. És akkor mehetett málenkij robotra. De ha volt dokumentod például, hogy te mi vagy, akkor nem vittek el. Hát mi osztogattuk itten a dokumentot, hogy senkit se vigyenek el az oroszok málenkij robotra. Meg nem tudom, ottan szervezkedtünk. Ezt nem tudom pontosan, nem emlékszem, de főleg ebből állt a működésünk. A pecsét pedig úgy szólt, hogy KOMMUNISTÁK

MAGYARORSZÁGI PÁRTJA. Mert nem tudtuk, hogy már nem így hívják őket. Ez egészen addig tartott, ameddig nem jött a Vas Zoltán.

K.: Személyesen?

V.: Személyesen. A legszemélyesebben.

K.: Szeged, aztán Debrecen, aztán Budapest, akkor ez már január végefelé lehetett.

V.: Nem hiszem, közepe inkább. Jött a Vas Zoltán, s azt mondta az egész Kommunista Pártnak, egyrészt elővette a bicskáját és összerondította nekünk a pecsétünket, mert ez Magyar Kommunista Párt, és nem Kommunisták Magyarországi Pártja. Összefaragta, elrontotta. Nem tudta, hogy a zsebünkben van egy másik. És azt mondta, hogy mindenki menjen haza, mosakodjon meg, vegyen föl tiszta inget – hát ez nekünk nem szólt, mert nekünk egyrészt nem voltunk olyan koszosak, de ott az volt a népviselet abban az időben, hogy spárgával kötötték össze a kabátjukat az emberek, hogy proletárosabban nézzenek ki. Azt mondta Vas Zoltán, hogy tessék rendesen kinézni. És nem kell pecsét. Mutogatta nekünk a pártkönyvét, ami a második számú magyar pártigazolvány volt. És hogyha egy orosz szemtelenkedik, akkor vágjuk szájon, mondta kedvesen. Mi meg azt gondoltuk, hogy a stukkerral a farzsebedben könnyen mondod, hogy vágjuk szájon, de mi inkább nem vágjuk szájon, hanem csináljuk a papírt. Gondoltuk mi. De ezzel elment a Vas Zoltán, és mi folytattuk ezt a másik pecséttel ugyanazt. Egészen addig, ameddig valóban kezdtek visszajönni a némeek.

K.: Fehérvár egy ilyen oda-vissza...

V.: ...hely volt, de előzőleg, miután Béla nagyapjának Horvátországban volt a birtoka, tudott horvátul és nyelvzseni volt, öt perc múlva tudott oroszul.

K.: Én nem tudom a Béláról, hogy nyelvzseni.

V.: Szóval nem nyelvzseni, de nagyon könnyen...

K.: ...ráragadt.

V.: Igen. És horvátul meg tudott gyerekkorából kifolyólag. Valószínűleg a parancsnokon keresztül, vagy az étkezőhelyen keresztül Bélát elvitték. De én mentem vele, fogtam a frakkját és mentem mindenütt vele. Hogy hívják, ahol a háború folyik?

K.: frontvonal

V.: A frontra, mert föl akarták deríteni, hogy ott mi van, éppen azok a front részen, amire ők kíváncsiak voltak. Most vittek egy olyan magyart, aki tudta, hogy hol mi van, szóval helyismeretei voltak és vitték Bélát, aki ezt lefordította nekik oroszra. És ez egészen addig ment, ameddig ez a ruszki teherautó be nem fordult egy árokba, és nem tudtunk tovább menni. Ott voltunk a fronton. És még hozzá az is volt, hogy Béla lábfejére ráesett valami, azt hiszem a magyar ráesett, amitől a Béla lába kikészült. A bokája. Nem tudott rálépni azon túl. De aztán a ruszki katonák kihúzták a teherautót az árokból, és elkezdtek kalapálni. Addig kalapálták, ameddig az autó valahogy megindult és vissza tudtunk menni Fehérvárra. Ez egy éjjel zajlott le. De Béla nem tudott ráállni a lábára. Ott feküdt az íróasztalon, én meg borogattam a bokáját. Egészen addig, ameddig észre nem vettük, hogy az oroszok eszeveszettül

elkezdenek pakolni és egyre közelebb jött a lövöldözés. Gondoltuk, hogy ez nem jó, ha itt a Kommunista Párt tagjaiként mi ittmaradunk, és emlékszem borzasztó nehezen, sőt meg is kértem egy pasast, hogy segítsen, ettől a községházától visszamentünk a szállodába, amiről tudtuk, hogy ott is oroszok voltak. Érdekes, rászoktam, nem mondom, hogy szovjet, hanem azt mondom, hogy orosz. Már átszoktam.

K.: De akkor is így mondtuk. Negyvenötben is oroszokat mondtunk: jönnek az oroszok.

V.: Jönnek az oroszok – de többet mondtuk azt mégis, hogy szovjet. Elég az hozzá, hogy ott már előzőleg jóba keveredtünk velük. Ott főztek, abban a szállodában főztek a ruszkik, és konyhakapitánynak neveztük, aki tudott németül, egy vegyész volt, egy leningrádi vegyész. Egy nagyon-nagyon kedves, nagyon szimpatikus pasas. És ez úgy mondta, hogy ez a rugalmas visszavonulás van most éppen. Akkor hallottuk először azt a szót azt hiszem, de lehet, hogy nem, mert a németek is tudtak rugalmasan visszavonulni. Elég az hozzá, hogy én azon igyekeztem, hogy az összepakolt teherautók közül valamelyikbe föl tudjam lökni Bélát a lebénult lábával, ami nem volt csekélység, mert egy kicsit nagyobb volt mint én, de segítettek az emberek. De mindig lerugdaltak minket. Egészen addig, amíg az egyik teherautó elindult velünk, meg két óriási dézsza pucolt krumplival. Az volt mellettünk még a platón. És így kerültünk el Fehérvárról, de ez megint egy külön mese.

K.: Budapestre jött ez a...?

V.: Nem. Dél felé mentünk. Dél felé. És hol is álltunk meg az első éjjel, ahol is a konyhakapitány..., várjál csak, hogy is volt? Nem a konyhakapitány, hanem egy major rendfokozatú... milyen rendfokozat az?

K.: Százados.

V.: Százados. Azt mondta nekünk, hogy idáig elhozott, de tovább nem visz minket. Az egy falunak a széle volt, nem tudom, hogy hívták a falut. Ott letettek minket a teherautóról, de a majorral az mégsem lehetett, nem emlékszem pontosan a menetre, mert az első éjjelt azt a következőképpen töltöttük a majorral együtt. A major, a Binderné, aki a majornak a szeretője volt Fehérvárról és a Binderné férje is mindenesetre ott volt. Meg Béla, meg én, egy ilyen duplaágyas hálószoba. Tudnom kéne, hogy milyen falu, de nem tudom. A következőképpen feküdtünk: a Binder, Binderné, a major meg a Béla. De én már nem fértem oda ötödiknek, hanem én az ágy végében, a lábuknál aludtam és borogattam a Bélát, akinek még mindig teljesen ilyenre volt dagadva a bokája. Aztán meg a ruszki, szóval a major, meg a Binderék elmentek reggel, mi meg ottmaradtunk. Mondjam tovább? Mondom. Közben még Fehérváron az történt, hogy a községházában ott voltak a megerőszkolt nők és egy férj, akinek a feleségét elvitték, és aki egész nap a felesége után ordítozott. Aztán betévedtünk egy istállóba, ami lehet, hogy nem istálló volt, azt nem tudom, de mindenesetre kockacukor volt, és azon feküdtek a tehenek.

K.: Elég szürrealista.

V.: Igen. És a Kommunista Párt és a Vas Zoltán, és aztán később hallottuk, hogy a németek valóban visszaérkeztek Fehérvárra. Persze mindenki esze nélkül jelentette föl azokat, akik a kommunista pártunkban működtek, azokat mind kinyírták.

K.: Nem lehetett jó érzés.

V.: Nem. No most ott álltunk az országút mentén, Béla a beteg lábával meg én. És egyszer csak látom, hogy jön egy ló, amelyik húz egy szekeret, amin sok fiatal fiú meg két idősebb férfi, meg egy nő ülnek. Az idősebb két férfi közül az egyiket én már Fehérváron megismertem, mert rájöttem, hogy az a másod unokabátyám és úgy hívták, hogy Dégi Iván. Aki – a múltkor elmeséltem neked – a Makkai Ernőné című nagynéném testvérének a fia. Hogy pontosan tudjad. Mindegy, én tudtam, hogy ő a Dégi Iván, ő nem ismert meg engem, szerencsére.

K.: Miért szerencse?

V.: Azért, mert annál blődebb pasast keveset láttam az életemben. Gazdász volt szegény, és egy zsidó gazdász képzelheted... Most viszont rögtön megismertem őt az országúton és mondtam neki, hogy mi rokonok vagyunk, és ha tudnak, akkor vegyék föl a Bélát a szekérre, mert nem tud járni. A Dégi Iván az benn volt a kommunista pártban és azt hitte, hogy a Béla rögtön a Sztálin után következik, és öt perc múlva közölte is Bélával, hogy ő szeretne egy trafik engedélyt, meg egy mozi engedélyt majd kapni. Mondtuk, hogy biztos lehet. Ilyen volt a Dégi Iván. Munkaszolgálatos volt, az idősebb testvérei, szóval valamivel idősebbek, mint mi, vagy mint én, körülbelül Bélával egykorú, azok munkaszolgálatosok voltak. A fiatalok, azok is munkaszolgálatosok voltak, nem tudom, honnan jöttek. A nőt pedig, aki egy olasz nő volt, nem tudom honnan menekítették, azt nem tudom, de nem tudott magyarul, csak németül meg olaszul. Bélát fölvelték a szekérre, amit egy vak ló húzott. És az Iván, mert ő gazdász volt és értett az ilyen dologhoz, egy cukorspárgából csinálta a hámot, vagy nem tudom, szóval amivel a lovat lehetett vezetni. És a ló húzta a szekeret és mentünk. És a Béla megígérte a trafik engedélyt, meg a mozit is. Ez volt a Dégi Iván. A barátja pedig a Landesmann minek hívták?

K.: A főrabbi.

V.: Nem. Lehet, hogy rokonok voltak, de őt viszont öt perc múlva kiderítettem, hogy ő a Landesmann Olgának a bátyja. A Landesmann Olga első férje volt a Schmolka, aki bejárt az anyám bridzsszalonjába bridzselni, és a Landesmann Olga pedig a Jávor Pálnak volt a felesége. Ennek a Landesmann - nem tudom, hogy hívták a keresztnévét - ennek pedig itt volt bérlete. Bérelő volt, egy nagy földbirtok bérelője volt és a felé igyekeztek, dél felé a szekérrel. Voltunk összesen vagy nyolcan. A fiatalok meg a nő, meg mi ketten. Lehet, hogy többen, nem tudom. S akkor bementünk, akkor úgy hívták, hogy Szolgaegyháza, azóta úgy hívják, hogy Szabadegyháza. Ahol is kerítettünk magunknak egy szállást mind az egész kompániának. És aztán elmentünk ottan sétálni és láttuk, hogy az oroszok éppen kirabolnak egy dohányszárítót...

K.: Ami nyitott, tehát csak cserépteteje van.

V.: Azt nem tudom, hogy mi volt neki. Dohány volt. És akkor odamentünk Béla meg én, aztán küldtük a többieket is, és az oroszok adtak nekünk dohányt. Tudod milyen örületes kincs volt az?

K.: Még levélben, nem? Úgy összekötve?

V.: Összecsomózva, így. Ilyen pakli dohányt adtak. Utána még két évig azt vagdaltuk. Bele a hátizsákba, oda háthoz, hogy ne nyomja, nagyon finom volt. Abban az időben nem ilyen gyönyörű hátizsákok voltak mint most, hanem *igazi* hátizsákok.

K.: Én emlékszem, ilyen viharkabát-anyagból készült, csatos, ráhajtós.

V.: Igen. És ha az ember nem pakolta jól, akkor nagyon nyomott. Na hát aztán mentünk tovább. Hol volt az a hely, ahova Illyés Gyula rokonai is voltak ott?

K.: Ozora?

V.: Nem Ozora.

K.: Lejjebb?

V.: Lejjebb.

K.: Nem tudom.

V.: Elég az, hogy megérkeztünk oda. Ott tulajdonképpen nem érdekes, ott haldoklott egy lány éppen tuberkulózisban, akitől én borzasztóan félttem. Aztán mentünk tovább. Az Iván vezette a cukorspárgájával a lovat, és mint egy jó gazdász, mi nem ettünk semmit, de a lónak kellett enni, azt az Iván megszerezte. Aztán megérkeztünk a Landesmann birtokára, ahol is ott volt az egész személyzet. Elég az hozzá, hogy kaja volt, pia volt, fürdőszoba volt, minden volt. Egy más égitestre érkeztünk. Baldachinos ágyban aludtunk, mert miért ne. Tetvetlenítettek bennünket és főleg engem, mert ami tíz kilométer körzetben tetű volt, az mind rám jött. Ez így van. Kemencébe rakták a ruháinkat, mert más nem volt. És éppen akkor ott döglöttünk a baldachinos ágyban, még a fiatalok is voltak valahol, és ott zabáltak a Landesmann birtokán, de az Iván, meg ez a Landesmann, mi ketten meg a Mimi ott keresztben-hosszában döglöttünk a baldachinos ágyon. Az ebéd után. S ott volt telefon is. Egy süket telefon, de volt egy telefonkészülék. És egyre inkább lőttek, megint közelebbről és közelebbről, és megint még közelebb, és azt is kellene tudni, hogy hogy hívták ezt a falut, de majd talán rájövök. Se nem szól, se nem beszél, berobog, bedübörög egy örült vad ruszki s ránk tartja a fegyverét, hogy spion, spion. A telefonra. A süket telefonra. Nem tudom, énnekem ilyenkor van lélekjelenlétem, a többi az dermedt volt, a fiúk, lányok, mindenki, én meg a kezébe adtam a ruszkinak a telefont és mondtam neki, hogy vágja oda. Oda is vágta és elvonult, szóval nem lőtt le minket. De azt gondoltuk, hogy jobb, hogyha tovább megyünk innét. És mi van Bajával szemben, várjál csak? Nem tudom, mentünk le, sőt vonattal mentünk le, ott még volt, vagy már volt, azt nem tudom. Be volt fagyva a Duna, az egy nagyon kemény, szerencsére nagyon kemény tél volt, azért nem lett tifusz itt mindenütt, mert kemény tél volt, be volt fagyva a Duna. Szekszárd, nem? Szekszárd az nem arra van?

K.: Az az ellenkező oldalon van, az Pécs...

V.: Pécs. Hát mi a pécsi oldalon voltunk, a Dunának azon az oldalán.

K.: A dunántúli oldalon?

V.: A dunántúli oldalán voltunk.

K.: Szekszárd, az van ott.

V.: Igen, akkor Szekszárdra megérkeztünk vonattal, és a Duna jegén átmentünk. Akkor már Béla tudott járni.

K.: Az alföldi oldalra?

V.: Igen, átmentünk Bajára. Ahol is az NKDV székel nagy apparátussal, és egy pillanat alatt elfogott minket Baján az NKVD.

K.: Miért?

V.: Csak.

K.: Csak – az igaz.

V.: És bezártak egy sufniba. A Dégi Ivánt, a Landesmannt meg mi kettőnket. Hogy a nőt hova tették, nem emlékszem.

K.: Landesmann miért nem maradt a birtokán?

V.: Mert ő is félt a rusziktól. Birtokosnak lenni az nem volt a legelőnyösebb dolog. Átmentünk a jegén. Híd nem volt. Nem tudom, hogy ott van-e híd egyáltalán, de a jegén kellett menni. Elfogott az NKVD, ott ültünk abban a sufniban egy órát, vagy egy fél napot, nem tudom mennyit, és végül is odakerültünk a parancsnok elé. Béla, miután mondtam már neked azt, hogy kartomán volt és különben is készült erre az útra, egy csomó német katonai térkép volt nála, amit még a Térképészeti Intézetből *birtokolt* el. Azonkívül a pecsét nálunk volt még, azonkívül az igazi katonakönyve.

K.: Minden együtt volt ahhoz, hogy ő gyanús legyen.

V.: Minden együtt volt ahhoz, hogy egy pillanat alatt agyonlőjenek. Meg továbbá, amit még Fehérvárról szereztünk és ami nagyon hasznosnak bizonyult, egy nagy tehénbőr, igazi tehénbőr. Le kellett tenni, és akkor tiszta helyen lehetett feküdni. Azt Béla vitte a hátizsákjában. Volt egy tolmács meg a parancsnok, és először azt mondta Bélának, hogy "német spion". Mondta Béla: "nem". "Német ejtőernyős", "nem". Mindenfélét mondott, hogy micsoda Béla. És azt is mondta katonakönyvvel a kezében, hogy zsidó. Ebbe Béla belenyugodott, hogy ő zsidó.

K.: Még ez a legolcsóbb.

V.: Igen. És nem lőttek le, egyikünket se lőtték le, hanem kirúgtak. Elzabrálták a tehénbőrt, és kirúgtak.

K.: Megérte.

V.: A dohányt meghagyták.

K.: Követhetetlen az oroszoknak a logikája.

V.: Na mostan ott álltunk Baján, ahol is kiderült, hogy a Landesmannnak ott lakik a legjobb barátja, és oda fogunk menni. Ahogy elmondom az egészet, ez nem lehet igaz. De nekem nincsen annyi fantáziám, hogy ezt kitaláljam. Hogy hívják azt, Angliában él az egyik ilyen nevű, meg most is van,

nagyon ismert nevű, annak a családja, akinek a nővére a Landesmann barátjának a felesége volt, és aki lakott egy villában, ahova a Landesmann következtében bejutottunk. A villa gyönyörű volt, és a perzsaszőnyegek, és az ezüst, és minden, minden ottan kirakva, főúri módon. Nagyon gazdagok voltak. És ott lakott valamelyik orosz főtábornok, aki éppen ott volt. Ebből kifolyólag ott volt egy orosz őrség, szovjet őrség, amelyik mindent és mindenkit kirugdalt, a zabráló oroszokat. Minket befogadtak, mert a házigazda befogadott. Ezüst volt szanaszéjjel kitéve, meg teljes pompa. Ott aludtunk, volt fürdőszoba és melegvíz, és hosszú fehér terített asztal öt féle pohárral és evőeszközzel. S arra emlékszem, hogy krumplipüré volt és vesepecsenye. És ott az asztalnál pörkölték a kávé. Pörkölték és főzték a kávé!

K.: Mint a mesében.

V.: Mint a mesében, pontosan. Képzeld el, nem lehet elképzelni...

K.: No de ez egy biztonságos hely volt tulajdonképpen.

V.: Kiderült, hogy a Landesmann és a Dégi ottmaradnak, mi akartunk visszajönni Pestre. A fiatal munkaszolgálatosok pedig Izraelbe akartak menni. Tehát tovább délkelet felé. Úgyhogy csak két napig voltunk ott, és akkor elváltak útjaink végleg. És mi vonaton megérkeztünk Kiskunhalasra. Újabb mese kezdődik.

K.: Jó.

V.: A házigazda nevére nem emlékszem, de a Landesmann Bandi barátja volt, így kerültünk oda. Ezzel szemben a felesége Kabdebó lány.

K.: Kabdebó?

V.: Igen.

K.: Az örmény...

V.: Nem hallottál még a Kabdebó Lóránról?

K.: Ismerem.

V.: Tamás, meg ilyenek vannak.

K.: Igen, igen.

V.: Ilyen irodalmi beütésűek.

K.: Igen, örmény származásúak.

V.: Ezt nem tudom. És akkor mi van, ha örmény?

K.: Csak mondom, hogy örmény.

V.: Na, hát szóval Kiskunhalason valami módon elköltözhettünk a szállodából. Hogyan, miért, mikor nem tudom, de kivettünk egy szobát a Puskás Sándor pékmesternél, akinek akkor volt egy szép, kövér felesége és kéthetes fiú gyermeke, továbbá két szovjet tiszt lakott a másik szobában. Az egyik volt a Tolika, aki egy politikai tiszt volt, a másik valami őrnagyféle. És nagyon vigyáztak a Puskás Sándor házára, aki már akkor is mondta nekünk, hogy ő táncdalénekes. Magyarnóta énekes akar lenni. Az is lett. Nem hallottál róla?

K.: Nem.

V.: Olyan, mint a Béres Ferenc, de két fokkal rosszabb.

K.: Akkor talán azért nem hallottam róla.

V.: Igen. De lett. Hát itt léptünk be a kiskunhalasi Kommunista Pártba és kaptunk érte fát. Avval tüzeltünk a szobánkba, és rajzoltunk nekik egyíves papírra Sztalinokat, meg Leni neket. Rákosi még nem volt a színen. Aztán egyszer az őrnagy berúgott és annak ellenére, hogy előtte kifejtette, hogy a szovjet katonák azért erőszakoskodnak a nőkkel, mert egyrészt részegek, szóval nem szabadna nekik alkoholt inni. Nem emlékszem már pontosan, mindenesetre nagy teóriát adott elő erről. Mígnem Béla éppen lement a pincébe vagy nem tudom hova fáért, és bejött hozzám ez az őrnagy részegen, és ott verekedtünk, mire Béla visszajött. Ezt Béla megmondta a Tólikának, másnap eltűnt az őrnagy. Na, hát ilyen dolgok történtek.

K.: Reméljük, nem végezték ki.

V.: Remélem. Mentünk tovább, Pestre akartunk jönni és gondoltuk, hogy a pékmestertől viszünk sok kenyeret Pestre. Minimum sok kenyér legyen, és Béla azt hiszem tizenöt vagy húsz kilót, én meg nem tudom, a megfelelő kilót benyomtuk a zsákunkba és elindultunk autóstoppal Kiskunmajsra felé.

K.: Béla erős ember volt? Mert mikor megismertem már nem volt éppen fiatal, de még akkor is ő nagyon erős volt.

V.: Erős volt. Nem volt olyan izomkolosszus, de nagyon erős volt.

K.: Nem, ő egy szikáran erős.

V.: Igen. És akkor Majsán éhesek voltunk. Kerítettünk szállást, nem mesélem el a mulatságos körülményeit. Akkor éppen két párttitkára volt ott a kommunista pártnak, egy elnöke és egy másik titkár, akik teljesen ellentétben álltak egymással. Megkóstoltuk a kenyeret és kiderült, hogy dohos. Erre fölvtgtuk a másikat, az is dohos volt. Harmadikat, negyediket, mindegyik dohos volt. Gondoltuk, hogy nem vonulunk evvel a sok dohos kenyérrel Pestre, vissza Halasra. Visszaadtuk a péknek a kenyeret, és akkor adott helyébe jót. De milyen szerencse. És azóta ha valami dohos volt vagy lett, akkor azt mi úgy mondtuk, hogy "majsás", s mindenki tudta, már legalábbis mi ketten tudtuk, hogy az dohosságot jelent. Na, elérkeztünk újra Majsára. Onnan vonatra szálltunk és Lacházáig ment a vonat. Mi Pesterzsébetre akartunk mindenáron bemenni. Az elég messze volt, sok kilométerre a kenyérrel a hátunkon, ami már nem volt "majsás". Tovább nem ment a vonat. S akkor elkezdünk gyalogolni. Elég sokat gyalogoltunk...

K.: Mikor vagyunk most? Negyvenöt február?

V.: Negyvenöt februárjában. Mindenféle rémhírek jöttek a városról, hogy ilyen járvány van, meg olyan, meg másféle rémhír jött Szegedről, hogy ott már krémest is lehet kapni. De Szegedre nem mentünk krémest enni. És te hallottad a Nolipa István Pál nevét?

K.: Persze, festő.

V.: Festő. A szocialista művészcsoporthoz tagja volt. Nem volt tehetségtelen. Abszolút proletár volt, de ezer százalékig. Nem volt tehetségtelen, csak hülye. Az más. Én szerettem őt, a blódségeivel együtt. És amikor beértünk Pesterzsébetre nagyon sok gyaloglás után, akkor kiderült, hogy a Nalipa lett Pesterzsébet rendőrfőnöke és mindenki nagyon dicsérte, mert az volt az első dolga, hogy a pincében lévő hordókat meglékelte és folyt a bor az utcán. Ezért csak az oroszok haragudtak, a magyarok nem. Kevesebb disznóság történt. No most megszálltunk a Nalipánál. A felesége főzött valami isteni paprikáskrumplit, ha jól emlékszem. És úgy is, mint rendőrfőnöknek, Nalipának volt egy bricskája. Nem tudom, hogy hívják azt az egylovas ilyen... Nem szekér volt, hanem bricska. És akkor a bricskával megérkeztünk Budapestre. A Nalipa egész idő alatt azt zengte Béla fülébe, hogy mindenki csak őt várja, az egész művészeti élet.

K.: A megérkezés az hova történt?

V.: Akkor még úgy hívták, hogy Berliini tér. Tudod melyik a Berliini tér?

K.: Igen. Marx tér. Budapesten vagyunk, 1945. márciusa.

V.: Nem március, február közepe, még Buda nem szabadult föl. Nem tudom mikor szabadult, a közepe táján szabadult föl.

K.: Igen, február 12-én volt Budapest...

V.: Olyan 16-17-re szabadult fel Buda, azt hiszem. Mindegy, napokat tévedhetünk.

K.: Tizenkettedikén.

V.: Igen? Most abba nem akarok belemenni, hogy a Csáky utcában, ahol laktunk végig a háború alatt, ott többé-kevésbé megmaradt minden.

K.: Az albérlet volt?

V.: Nem, az egy négyszobás főbérlet volt. Ott volt a sógornőm. '44 március óta a műhely nem keresett pénzt. Hanem csak igazolványokat gyártott. Pénzünk már nem volt, már rég nem volt. De ez nem volt probléma, mert egyrészt sok kiló kenyeret hoztunk, meg ott laktak a sógornőmnek a szülei. Nem tudtam az én szüleimről, nem tudtam a bátyámról. Szóval azért nagyon izgalmas dolgok voltak. Fölmentünk a Szántó Piroskához a Visegrádi utcába, aki már ott volt és nagyon örvendeztünk egymásnak. Bélának a fülébe pedig belesuttogta a Nalipa folyton, hogy egész Budapest őt várja. S egész Budapest nem úgy nézett ki, mint aki pont a Bélát várja. Hogy hívják azt a szocdem főépítészt?

K.: Fischer Juszuf?

V.: Fischer Juszufhoz fölrohant, akkor ő már az újjáépítési kormánybiztos, vagy mi a nyavalya volt. Béla azt gondolta, hogy a Fischer Juszuf tárt karokkal fogja őt várni, ezt őszinte szívvel hitte. Ezzel szemben a Juszuf azt mondta, hogy no Béla, most már nyugodtan csinálhatod tovább a gombjaidat. Ez volt az első halálos sérülés, ami Bélát érte.

K.: De Fischer szociáldemokrata volt.

V.: Akkor is. Ezt most miért mondod?

K.: Mert hogy a Béla pedig kommunista volt.

V.: De hát nem úgy ment a Juszufhoz.

K.: Azt én tudom, hogy nem párt alapon ment.

V.: Nem párt alapon, hanem ő is akar valamiben részt venni.

K.: Részt venni az ország újjáépítésében.

V.: Ja. Itt kapta Béla az első sérülést. Aztán még többet. És tényleg az lett, hogy **megnyitottuk a műhelyt**. Akkor tűnt föl a Jakovits, és pontosan emlékszem, hogy valahol ülésezett a Munkás Kultúrszövetség, azt hiszem, és a Jaki, aki még nem Jaki volt, hanem Jakovits, rendkívül buzgón följöött és mondta, hogy... Nem tudom mit mondott, részt akart venni mindenféle olyan életben, amit ő azelőtt mint műszerész megálmodott magának, hogy főlzabadulás után szabadok leszünk és mindenki csinálhatja a saját művészetét, például ő is.

K.: Ő honnan került elő a Jaki ilyen módon?

V.: Az utcáról.

K.: Nem a Nádas...

V.: Később kiderült, hogy ő a Nádas sógora. De az már akkor derült ki, illetőleg nem derült ki, hanem amikor megtalálták az Ady Endre utcai házat.

K.: No, de utcáról hogy került elő? Ez olyan fura nekem. Hallott erről a műhelyről?

V.: Hallott róla, igen. Senki nem ajánlotta, senki nem hívta, nem is ismertük. Olyannyira nem, hogy amikor az ülés kezdődött, akkor egy ilyen vad idegen ember nem maradhatott ott, azt hiszem Béla azt mondta neki, hogy ne haragudj, de most nekünk dolgunk van. Szóval mondta, hogy menjen haza, el. Jaki udvariasan és rendkívül magától értetődőséggel vette ezt és elment. Megbeszélték aztán, hogy mikor fognak találkozni és hogyan. Már nem emlékszem a részletekre. Ez volt már jóval február után természetesen. Én február közepén vagy második felében meghallottam, hogy a Schubert, a Schubi, a Katona József utca 2-ben, vagy nem tudom hányban csinált egy műtermet, ahol mindenféle ilyen művészeti problémákkal igyekezett a Schubi foglalkozni. Például azzal, és aztán egy-két héten belül erre állt rá az egész műterem, hogy az első szabad május elsejét azt méltóképpen megünnepelhessük. Ezért összetoborzott a Schubert, aki már visszaérkezett Pestre, vagy megmaradt Pesten, akik úgy mint mi Kiskunhalason ilyen... [Hanghiba]

Szóval Marxot, Engelst, Sztálint és Lenint rajzoltunk. Aztán már azt hiszem a Rákosi is bejött a képbe. Ilyen arcképeket, amit a fölvonulók majd visznek. Aztán én főleg azzal foglalkoztam ott a Schubinál, hogy szerveztem mindazt, amit kellett. Például milyen módon azt nem tudom, azt nem én szereztem, rengeteg fehér ilyen ágyneművásznat vagy mi a fenét...

K.: Amiből lehetett ilyen dekorációs csíkokat csinálni?

V.: Nem, zászló kellett, piros zászló. Tehát az fehér volt, és fogalmunk se volt, hogy hogyan lehet pirosra festetni ilyen fehéret, és én, mint a Vas Zoltán régi ismerőse, mert Fehérváron találkoztunk, emlékszel? Én mentem el a Vas Zoltánhoz és mondtam, hogy mondja meg, hogy hogy lehet pirosra

festetni a fehér vásznat. És akkor adott is egy címet, oda el is vittük és meg is festették pirosra. Vég számra. És az a szürrealista kép van mindig a szemem előtt, hogy amikor már piros volt a vászon, akkor jött a barátnőm, azt hiszem ott ismerkedtem meg vele, a László Sári... Hallottál róla, nem? Keményvonalas volt mindig, akkor is meg előtte is mindig, de varrónő. Különben az Iparművészeti Főiskolán lett később tanár. Ő is elvégezte az Iparművészeti Főiskolát, a textilszakot, vagy divattervező vagy ilyen szakot. És ennek az egész nagy generációnak, mint a Szenes Zsuzsa, Szilviczki, ennek a generációnak ő lett a tanára. És változatlanul nagy szeretettel és..., szóval nagyon sokat tudott adni a tanítványainak. Hát ekkor még ennél sokkal fiatalabb volt.

Mondom, hogy az a szürrealista kép van mindig a szemem előtt, hogy a Sári ott a Schubinál ül a varrógépnél. Valami módon ezeket a vásznakat el kellett szabdalni zászlóformára. És gépelt. Azt hiszem felébe kellett vágni, úgy, hogy az egyik felét le kellett gépelni, és a Sári gépelt, azt a piros végeket, és ilyen chaplini módon csak gyúlt, csak gyúlt, csak gyúlt a piros vászon, a Sári meg csak gépelt és jött-jött ki a keze alól a piros vászon. Hát akkor ott már a Szántó Piroska, az Anna Margit, a Bán Béla meg még nem tudom kik, még többen, már ott dolgoztak a Schubinál és csinálták a portrékat. A Schubival nagy megbeszélésben voltunk mindnyájan, hogy meg kéne alakítani a Rippl Rónai Kört. Hallottál róla?

K.: Nem.

V.: Ami a magyar művészeti élet Párizs, Franciaország felé irányultságát lett volna illetékes kifejezni. Szóval ezt kellett volna speciálisan a Rippl Rónai névvel meghatározni. De ebből nem lett semmi, mert megjelenik az újságban a Horváth Márton cikke, ami az ezer százalékos fordulat a szocreál felé.

K.: A Szabad Népben. Az újságban? Szabad Népben. Bár akkor még voltak újságok.

V.: Amire a Schubert egy éjszaka alatt 180 fokos fordulatot vett. Többet nem volt szó a Rippl Rónai Társaságról, hanem mindenki a szocreál...

K.: Mindenki? Tényleg mindenki, mert ez egy nagyon fontos dolog itt.

V.: Nem a Schubertről beszélek csak most. A Schubi ezer százalékosan. Holott a Schubi tehetséges volt, okos volt és ezek szerint ilyen jellem volt. Azonnal átigazolódott.

K.: Megérezte az idők szavát, ezt oda kell sorolni. A többiek?

V.: No most a többiek.

K.: Ugye volt a két özvegy, az Anna Mancsi meg a Júlia...

V.: Az Anna Mancinak már ott volt a Péterje. Vagy még a Bán Bélával volt? Ezt most nem tudom. Azt hiszem, még akkor a Bán Bélával volt.

K.: Akkor is özvegy volt. Abban az értelemben, hogy a...

V.: Igen. És kit mondtál még?

K.: Júlia.

V.: De a Júlia nem a háborúból.

K.: Nem a háborúból, de azért ez a három év ...

V.: Júliára nem emlékszem, hogy ott lett volna. No mostan aztán kezdett úgy megszerveződni a magyar művészeti élet. Ott az Andrássy út nem tudom hányban, a főiskola mellett, ahol a Bábszínház volt, ott volt valami ilyen...

K.: Művész Szakszervezet?

V.: Szakszervezet is volt, meg ahol a Szabad Művészet című folyóiratot gyártották később. Szóval kezdődött a szerveződés. A Munkás Kultúr Szövetségnek a kommunista elnöke vagy mije a [Fekete] Béla volt, és a szocdem titkára meg a [Bálint] Bandi. Azt tudtad?

K.: Azt, hogy a Bandi szocdem volt, azt tudtam.

V.: De volt egy Munkás Kultúr Szövetség, amit azt hiszem a kommunista párt hozott végül is létre, de akkor még nagyon messze voltunk a... És olyanok akkor már előkerültek, mint a Kállai, meg mindenki lassan előkerült, és akkor kezdődtek a Vas-csomagok. Tudsz a Vas-csomagokról?

K.: Nem.

V.: Hát az az életünk támasza és alapköve lett, a Vas-csomag.

K.: A Vas itt Vas Zoltán nevét jelenti?

V.: Igen. Szóval ennek a... most azt nem tudom, utána kéne nézni végül is, biztos lehetne, a Stefike, a Dési-Hubert Stefike volt a lelke.

K.: Hogy a művészekről gondoskodjanak?

V.: A művészekről gondoskodni. És minden héten jött egy Vas-csomag. Illetőleg érte kellett menni. A Vas-csomagban volt liszt, meg gríz, meg zsír, meg egy kicsi csokoládé meg cukor, meg ilyenek. Óriási dolog volt. Nem sok, de minden héten lett. És a Dési-Huber Stefikéről biztos tudod, ő maga volt a földre szállott angyalka. Egy tündéri kedves, jóságos lény volt. Sugár Bandi már rég nem volt, mint tudod, mert elvitték az Orbán Laci helyett.

K.: Igen. Azért a Vas-csomagokról: az mindenkinek járt, vagy csak a szocialista-kommunista...?

V.: Azt hiszem, hogy szakszervezet volt ez, vagy mi a nyavalya. Valamilyen hivatalos. Nem lehetett az utcáról bejönni természetesen.

K.: Hogy én festő vagyok?

V.: Ezt nem hiszem. Valamilyen szervezeti képződmény volt ekörül és ezáltal. Szóval nagyon nagy dolog volt a Vas-csomag. Ez ment legalább fél évig, ha nem tovább. Utána kéne nézni, ha érdekes egyáltalán.

K.: Persze, hogy érdekes! Azért itt még nem volt ilyen komoly a dolog. Szóval ez a Horváth Márton-cikk ez jelzett valamit, de azért itt még három évig Európai Iskola volt, meg művészeti szabadság volt.

V.: Igen, de voltak próbálkozások. A legsiralmasabb, sajnos, most már nem is szép tőlem, hogy ezt bemondom, de bemondom. A Lossonczy Tamás volt.

K.: Azt tudjuk.

V.: Tudjátok?

K.: Én úgy vagyok, hogy én tudom. Azért hangozzék el.

V.: Szóval Lossonczi Tamás minden erejével megpróbált szocreált csinálni, de nem tudott szegényke. Ez előfordulhat, mert például az ötvenes évek végén, vagy a hatvanas évek elején, amikor a Julika először volt Párizsban, akkor a Mancsi is kinn volt. És ketten együtt elhatározták, hogy ők abból fognak élni, hogy ilyen Eiffel tornyot, meg ilyesmit fognak létrehozni, kis képecskéket. És nem tudták csinálni. Se a Julika, se a Mancsi.

K.: Ugyanakkor hadd vágjak itt közbe, hogy a Julikának én ismerem a korai naturáit, gyönyörűek. Szénrajzok Szentendréről, templom, házak, ilyen nagy lapok. Nagyon szépek.

V.: Nem ismerem ezeket.

K.: Nagyon szépek.

V.: Nekem is van egy, meg is van, egy Dunapart avval a kis Van Gogh-híddal, ott volt egy olyan kis hidacska valamilyen módon. Szóval csinált a Julika ilyet, de az más. Szóval biztos mások is megpróbálták, nemhogy biztos, egész biztos, például a Bán Béla, aki szenzációsan tudta csinálni a szocreált. És csinálta is teljes bevetéssel. Olyannyira, nem tudom, hogy ismert-e az a dolog, hogy amikor első szabad kiállítás, ilyen hivatalos kiállítás volt a Múcsarnokban, Nagy Magyar Micsoda. Ez jóval később volt. Akkor a Bán Béla volt a *nagy hivatalos festő*. Szenzációsan tudott egész naturálisan működni. És az utolsó éjjel át kellett neki egy képét festeni, amin volt három élmunkás, és egyikről kiderült, hogy bérccsaló. És akkor az utolsó éjjel át kellett a Bélának festenie a bérccsalót egy másikká. Rengeteget röhögtünk. És hát nagyon meg is vetettük a Bán Bélát, úgyhogy amikor ötvenhat kitört, akkor a Béla sorra járta az azelőtti barátait és mea culpázott és zöld és sárga volt. Ugyanígy a Beck András. Jöttek hozzánk. Nem hozzánk, Bélához mea culpázni.

K.: Mikor került be a képbe a Beck András? Már a harmincas években, vagy pedig csak a felszabadulás után?

V.: A harmincas években, amikor a Szántó Piroska lebukott. Akkor a Beck András a barátja volt.

K.: Az a harmincas évek elején volt, az első felében.

V.: Végén. Várjál csak. Nem, igazad van.

K.: Harminchárom. A Hitleráj pillanata előtt egy kicsit.

V.: Igazad van. A Piroskának a barátja volt a Beck András, és amit meg is ír a könyvében, A Bálám szamarában, mind a kettő megőrizte a tisztaságát az igaz szerelem számára. Olyannyira, hogy nem tudták, hogy mit kell csinálni. És a Piroskáról a börtönben derült ki, hogy szűz. Pedig már egy fél éve együtt élt az Andrással. Ezt azért mondom nyugodtan, mert ezt meg is írja...

K.: Igen, most így passzívan emlékszem, de nem tudtam volna fölidézni.

V.: És akkor a börtönben nagyon örültek az összes kurvák, akikkel együtt voltak lecsukva, és óvták és vigyáztak rá. Ezt el tudom képzelni a hamvas Piroskáról.

K.: És akkor a Beck a háború előtt csinálta amit csinált, ő ott is naturalista volt. A harmincas években.

V.: Nem naturalista, nem volt. Hogyha a Goldmann Gyuszt naturalistának nevezed, az több volt, amit a...

K.: Persze. Most úgy értem, hogy a Meggyesit is, meg a Maillolt is...

V.: Ilyen értelemben igen.

K.: Szóval nem absztrakt szobrász volt, mint a Jakovits.

V.: Hát a Jakovits se volt...

K.: Nem a korai Jakovitsra gondolok.

V.: ...mert nekem van egy egész korai Jakovitsom, mondtam? Ami össze van törve és majd meg kell csináltatni.

K.: Egy női figura.

V.: Női figura.

K.: Nagy seggel.

V.: Hagy hassal. Egy torzó.

K.: Egy Willendorfi Vénusz utánza?

V.: Nem, nem. Mindegy. Nagyon szép szobor ettől függetlenül. Hol tartottunk?

K.: Hogy ki mindenki volt, az aki...?

V.: Hát a Beck András például akkor már megalapította ott a Hermann Ottó úton azt a kollégiumot, vagy mi a nyavalyát, onnan ment ő el. Disszidált ötvenhatban.

K.: És mennyire volt tisztességes a Beck?

V.: Hát mi történetesen mind a ketten utáltuk, szóval nem szerettük a Becket. És akkor már Piroska is leállt, elég régen leállt a Beck Andrásról. Tudod, ki volt a Beck András felesége?

K.: Már mikor?

V.: Sokkal később, de még ötvenhat előtt.

K.: Nem.

V.: Borzasztó csúnya nő, de a Gerőnek a titkárnője volt. És állítólag nagyon kiváló nő volt, nem tudom.

K.: Hogy hívták?

V.: Valamilyen Ágnes, ha jól emlékszem. Nem tudom. Mit akartál mondani?

K.: Hogy volt a Beck Judit még, mint festő.

V.: A Beck Judit a testvére volt.

K.: Igen, ezért mondom.

V.: Aki tök tehetségtelen volt, és egy ronda fráter volt már akkor is. A Beck Judit legkoraibb emléke, ő behozta először a Piroskát, a Piroska meg engem a Beck Márta nénihez, aki a nagynénje volt. Ne téveszd össze a Beck Mártával, Judit testvérével.

K.: Két Beck lány volt?

V.: Volt egy nagynéni, öreg nagynéni, akinek szalonja volt a Szervita téren. És azzal is foglalkozott, hogy divatrajzokat adott el vidékre, meg mi minden. És a két rabszolga a Piroska meg én voltunk.

K.: Ez mikor volt? A harmincas évek?

V.: Ez még ostrom előtt jóval. Jóval.

K.: Főiskolás korban, mondjuk?

V.: Igen. Emlékszem, Piroska nem volt ott, csak én, ott rajzoltam pauszpapírra. Pauszpapírra kellett, alátettük a rajzot, és akkor pauszpapírra át kellett másolni. De volt olyan, amit ki is kellett festeni. Az egyik tíz fillér volt, a másik tizenöt vagy húsz, nem tudom. Szóval így kerestünk pénzt. A Judit meg ott próbált ruhát a Márta néninél. Én az egyik sarokban ezt gyártottam, a divatrajzot. És Judit pontosan tudta, hogy ki vagyok meg mi vagyok, mert ismert...

K.: Ő is járt főiskolára?

V.: Nem. Na hát szóval mi ottan rabszolgáskodtunk a Beck Márta néni divatszalonjába, a Beck Judit meg próbálta az új ruhát és le se köpött minket. Legalábbis engem.

K.: És negyvenöt után?

V.: Negyvenöt után nem emlékszem, hogy összekerültünk volna. De viszont a Márta néni, az három öreglány volt a ott szalon tulajdonos. A másik öreglánynak a fia a Beck Petya volt. Nem ismered véletlenül?

K.: Azt én nem ismerem.

V.: Az egy borzasztó helyes, rendes fiú volt. S emlékszem, én dribliztem az apámtól, hogy adjuk neki ki a cselédszobánkat, a Beck Petyának. És aztán ő meg szerzett nekem - az ember fiatal korában mi mindent el nem vállal! - német korrektúrát csináltam. Német. Valami nyomdában dolgozott a Petya, és én németnyelvű korrektúrát csináltam, és ezt el mertem vállalni.

K.: Ez a Beck Andrásék unokatestvére volt.

V.: Igen, igen. És nem hallottam róla, nem tudom mi lett vele. Nagyon helyes fiú volt. És a Márta a harmadik testvér. De a Piroska például imádta az apjukat, a Filippót, aki állítólag egy tüneményes pasas volt, az ostrom alatt tűnt el. Kiment vízért vagy miért, és soha többet nem jött vissza.

K.: De a Beck Márta akkor még nem volt itthon. Akkor ők emigrációban voltak még. Aztán vesztükre jöttek haza.

V.: Nem tudom, hogy ők mikor mentek ki, hogy mentek ki, azt nem tudom.

K.: A háború alatt is kinn voltak már.

V.: Szóval akkor elkezdődött a műhely megint. Lassan összetoborzódott a tagság.

K.: És kiegészült új emberekkel.

V.: És kiegészült új emberekkel. A Jaki hozta a húgát, a Borikát, aki nagyon kedves Borika volt akkor, és még akkor nem volt olyan keményvonalas, mint amilyen lett a Schubi mellett. Ő a Schubira esküdött föl aztán később a főiskolán, de akkor az még nem volt. Mi van a Borival, meg a másik...?

K.: Majd mondom. Akkor a Bori volt huszonöt éves.

V.: Fiatal volt a Bori. A Nádasnak már megvolt a fia.

K.: A Pilátus

V.: Pilátus, igen. És akkor születtek az ikrek, negyvenhatban. És az egész Ady Endre utcai ház az futkosott anyatejért. Szerre a nagyvilágba, mindenki, mert Julikának nem volt teje, és két koraszülött gyerekkel ott állt, ami nem volt a legkellemesebb dolog.

K.: Mikor lett a Vöröskő utca?

V.: A Vöröskő utca az akkor lett, amikor kiderült, hogy a Nógrádi úti villát, amiben laktunk, és onnan a Vöröskő utcától egy kilométernyire van talán. De viszont összelőtték a vadonat új szép villáját a Kömlei alezredesnek. Aki, azt elmeséltem, hogy tisztí becsületszavunkat vette, hogy nem fognak zsidót bűjtatni. Szóval azt teljesen összelőtték, a felső részt, alul a pince az megvolt. Ott laktak a szüleim, ameddig mi vissza nem jöttünk. A Béla elindult keresni lakást nekünk. Volt olyan bölcs és nem akart ő is az Ady Endre utcába menni, hála Istennek!

K.: Miért? Az akkor nagyon jópofa dolog volt, nem?

V.: Béla nem volt ilyen értelemben kollektív lélek, és megtalálta a Vöröskő utcát, amin ugyan egy deka ablaküveg sem volt, meg mindenféle átlövések, meg belövés is volt, de odaköltöztünk a Nógrádi útról.

K.: Az kié volt a háború előtt?

V.: Az egy anyáé volt és a két felnőtt gyermekéé, akik teljesen elköteleződtek a nyilasok felé, és még ostrom előtt, vagy nem tudom pontosan mikor, kivándoroltak Svájcba, és ott elhaláloztak. Úgyhogy soha, soha oda senki nem jött érdeklődni, hogy hogy van ez és ki lakik itt.

K.: És lakbért se kellett fizetni?

V.: Semmit. Semmi nem volt.

K.: Mikor rendeződött ez jogilag?

V.: Nálunk eggyel lejjebb, tehát a Vöröskő utca 5-ben ott lakott a Hubai Kálmán. Az egy ilyen jó nyilas környék volt. Nem tudom, a Hubai Kálmán nevét nem ismered?

K.: Nem.

V.: Egy nagyon nagy főnyilas volt, igazi nagy. Hát mi idejöttünk lakni, és kész... Kizabráltunk az Ady Endre utcai társulattal együtt két svábhegyi üvegházat. Ezt nem meséltem még?

K.: Nem.

V.: Szóval valaki talált a Svábhegyen két üvegházat, meglegházat. Ilyen értelemben üvegház. A meglegház egyforma darabokból, ilyen négyszögletes üvegekből áll. Az egész Ady Endre utca meg mi mindnyájan, én is, Béla is, hátizsákkal többször fordultunk és szétszedtük az üvegházat. Mert nem volt üveg sehhol, egy deka se. És mindenki evvel üvegezte be a saját otthonát. Ez elég sokáig, öt-hat évig tartott.

K.: És mennyire volt a műhelyen kívül intenzív a kapcsolat?

V.: Nagyon intenzív volt, főleg a műhelyen keresztül volt intenzív. Én nem emlékszem arra, hogy mi eljártunk volna az Ady Endre utcába. Igaz, hogy ez nem is volt fontos, mert többé-kevésbé akkor

virágzott az Európai Iskola is. Tehát egyrészt a műhelyben jöttünk össze, nemcsak a műhelybeliek, hanem mások, Ubul nagyon sokat volt ott.

K.: A műhelyt lehet egy ilyen szellemi központnak...?

V.: Én azt hiszem, hogy igen. Nagyon sok minden dőlt el ott, ha nem is minden, mert ez olyan nagy szó, de nagyon sok mindent beszéltek meg a fiúk a műhelyben.

K.: És kik voltak a Kállai mellett még a hangadók?

V.: Az Európai Iskola.

K.: Igen, meg hogy a Mezei Árpád...

V.: A Mezei, a Pán Imre és a...

K.: ... és a Gegesi, ők is előfordultak a műhelyben?

V.: Nem. Nem. Velük nem voltunk jóban. Nem voltunk rosszban sem, de nem voltunk olyan viszonyban, hogy összejárjunk. De viszont volt, erre nem emlékszem pontosan, mert ezt inkább Béla csinálta, volt mindenféle kiállítás. Például a *Kiállítóhelyiség a négy évszakhhoz*³¹.

K.: Négy világtájhoz.

V.: Négy világtájhoz. Amit kifejezetten a Kállai meg a Béla kalapáltak össze.

K.: Gondolom, a Béla a szó fizikai értelmében is.

V.: Nem, nem fizikailag értettem. Azt természetes, hogy ők csinálták, mert nem volt aki csinálja, ha nem ők. Aki tudta, az csinálta. De elég hamar elkülönült egymástól az Európai Iskolán belül a két vonal. Az egyik Béla, Kállai, Stefka, aki szemben állt a Gegesiékkal.

K.: Azért most jöjjön be a képbe a Stefka. Mert eddig nem esett róla szó, csak a múltban egyszer, hogy Szentendrén volt.

V.: Egy gazdag kislány volt.

K.: Egy gazdag, kövér kislány volt Szentendrén, ezt mondtad.

V.: ...aki kiadott egy verseskötetet, aminek az volt a címe, hogy *A lélek lép lebbencs után*³². Ez még a szentendrei években íródott ez a könyv, és akkor adta ki. Szóval megjelent. És ezen rengeteget szórakozott a Bandi. Mit művelt ezzel, hogy *A lélek lép lebbencs után* címen. Ez olyan nagyon steffkás.

K.: Mik voltak a Stefka szülei? Értelmiségiek, nem?

V.: Abszolút értelmiségiek.

K.: Szóval nem ilyen kispolgári...?

V.: Nem-nem, a Stefkanak volt egy nagyon helyes nővére. Teljesen más karakterű és külsejű, szép, fekete lány volt, aki nagyon vallásos lett később. Nem zsidó vallásos, hanem másmilyen vallásos. Sok gyereke lett és sok éven keresztül a Pető Intézetben dolgozott, mint konduktor. Nagyon helyes volt a Stefka nővére.

K.: És Stefka elkerült Auschwitzba.

³¹ Helyesen: Galéria a négy világtájhoz.

V.: Én nem voltam különösebb kapcsolatban a Stefkával, mert – biztos én bennem van a hiba – én nem értettem a Stefkát, amit mond. De facto nem értettem.

K.: Én is sokszor így vagyok vele, a mai napig is.

V.: Szóval az ember szégyelli folyton utánakérdezni, hogy hogy, mi? Mert nem értem, amit beszél.

K.: Nyilván én vagyok a hülye...

V.: De mégsem így van, mert én nem értettem, de az Iri perfektül értette. Julika is. És mindenki nagyon szerette a Stefkát. Stefka nagyon helyes volt, csak nem tudtam, hogy mit mond. Én nem értettem.

K.: Attól még lehetett szeretni! Azt mondtuk, hogy negyvenöt után létrejött az Európai Iskola, és a Galéria a négy világtájhoz, és ezen a bandán belül volt egy polarizáció a Gegesi, Mezei, Pán Imre voltak az egyik táborban és a másik táborban volt a Kállai, a Mándy Stefánia, Fekete Béla aki abszolút az Ubul mellett volt, ezer százalékosan. Tehát nagyon nagy ellenzéke volt a Gegesiéknek a Béla.

K.: És mi zajlott a két tábor között?

V.: Hát például itt jellemző a Gegesire. A Rákóczi úton a Mancinál voltunk, ott volt egy ilyen Európa Iskola összejövetel, egyike az utolsóknak, amikor is a Kállai mondta be az unalmast. Mondta *ki* az unalmast - inkább így jobb mondani. Nem "be", hanem kimondta, és akkor eléggé eltávolodott egymástól a két társaság. Volt egy nagyon nagy, heves vita, amikor is, mint ahogy sejtethed és tudhatod, a Gegesinek a két samesza, mert röviden így neveztük őket, a Pán Imre, meg a Mezei, és főleg a Mezei teljesen misztifikálni akarta. Gondolj a könyveikre, tudod, hogy...

K.: Hogyne, ezek az Európai Iskola kis füzetek, kis szürke.

V.: Nem tudom idézni a címüket, de már a címükben is benne van a lila köd, a misztifikáció, amit az Ubul, meg a Béla abszolút nem bírt. És a maga módján a Stefka se.

K.: És hol volt a Szabó Lajos ebben a történetben?

V.: Ebben szerintem nem volt benne a Szabó Lajos. Én nem emlékszem rá legalábbis.

K.: Mert volt egy másik szentháromság, a Tábor, Hamvas, Szabó.

V.: Igen. Ottan volt egy őrült nagy vita. A Hamvasra nem emlékszem, csak a Szabó Lajosra, meg a Tábor Bélára, a Stefkáéknál a Haris közben, tudod, ahol is a [Fekete] Béla volt a kihívott fél.

K.: Béla itt mindig Fekete Bélát jelent.

V.: Fekete Bélát jelent. A Tábor Béla kontra Szabó Lajos. És azzal végződött, hogy... várjál, egy kicsit gondolkoznom kell, hogy összeszedjem. Nem vagyok művelt filozófus semmilyen értelemben. A kinyilatkoztatott igazság, vagy valami ilyen, abszolút igazság, vagy valami ilyesmiről volt szó, amit a Béla abszolút tagadott. Tábor Bélával és a Szabó Lajossal ellentétben. Nem biztos, hogy jól fejezem ki a dolgot, de körülbelül sejtethed, hogy mit értek..., sejtetted, mit értek alatta? Szóval kinyilatkoztatott

³² A lélek lép, lebben sután Officina, 1941.

igazság, vagy az abszolút igazság, valami ilyesmiről volt szó, ami szerintük van, és a Béla pedig azt mondta nincs³³. A Béla meglehetősen materialista, hogy mondjam?

K.: Racionalista, inkább így mondjuk.

V.: Igen. De ennek van egy filozófiai megnevezése is ennek, amihez én nem értek. S akkor se értettem.

K.: Az Európai Iskola azért művészettörténetileg elég sok embert ölel föl, most a György Péter-Pataki Gábor könyvre gondolok, ott rengeteg ember előfordul.

V.: Persze, volt is rengeteg ember, és a Gegesinek egyáltalán nem kisebbíthető és kisebbítendő érdeme, hogy kiállításokat tudott csinálni, és az orvosait revolverezte, hogy tessék képet venni. Azt tudod?

K.: Nem.

V.: Hát szóval szegény ártatlan orvosoknak, például a Julika meg az én közös gyerekorvosunknak, akit a Gegesi küldött nekünk...

K.: Ki volt az?

V.: Milyen Klári, majd eszembe jut, hogy milyen Klári. Ezeknek mind képet kellett venni. Nagyon olcsón az igaz, de azért mégis vettek képet. És a Gegesi meg a klinikán teleaggatta a folyosót. Szóval ott rakta le az alapjait végső soron a gyűjteményének. Amit aztán a pécsi múzeumnak ajándékozott, azt hiszem.

K.: Tulajdonképpen ő egy nagy mecénás volt.

V.: Igen, és egyrészt abszolút rendes volt, mert akkor mindenkire, az egész baráti körre rájött a gyerekszülés, mindenki abban az időben szült egy-két gyereket. Többet nem. De a Gegesi mindegyikhez részben orvost küldött, másrészt gyógyszert adott. Mihálynak két éves korában a Gegesi Klinikán vették ki a manduláját.

K.: Mihály hányban született?

V.: Negyvenhétben.

K.: Lacika?

V.: Negyvenkilencben.

K.: Tehát Mihály egy évvel fiatalabb a Veránál, és a Laci hárommal. És ki volt a szülész? Mert én mindig úgy tudtam, hogy a Gegesi hozta világra a Verát.

V.: Nem, a Hirschler. Hát a Julikának a Hirschler volt a nőorvosa. És sokat röhögtünk azon, hogy a Hirschler fölrakott a Julikának egy pesszáriumot, ebből lettek az ikrek. Hogy mi lett volna, hogyha nem rakja föl, talán négyes ikrek? És ez a Klári, ez ott lakott az Ady Endre utcához közel, és minimum egyszer egy héten hajnali órákban beállított a Julikáékhoz. Mindenki aludt, és a Klári nem is szólt senkinek, tisztába tette a gyerekeket, megvizsgálta és az utasításait fölírta.

³³ Ennek lesz nyoma!

K.: Nagyon derék.

V.: Nagyon helyes volt a Klári, aztán kidisszidáltak Kanadába.

K.: Kár.

V.: Szóval ilyen értelemben a Gegesi abszolút rendes volt. De ez a két szembenálló ... Fejezd be már a mondatomat.

K.: ...tábor, vagy szellemi irányzat.

V.: ...ezek egyáltalán nem. Azt akartam mesélni, hogy a Rákóczi úton a Mancsi lakásában gyűléseztünk, talán egyike az utolsó Európai Iskola összejövetelének, amikor is a Kállai bemondta az unalmast, hogy ezt nem csinálja tovább. A Gegesi meg a Béla hangos, nagy csatában voltak, és teljes önkívületben a Gegesi azt kiabálta a Bélának, hogy ha a könyvben – akkor jelent meg neki nem tudom melyik könyve az Európai Iskolával kapcsolatban – ott állna, hogy nyilvános egyetemi tanár, akkor nem mondanád ezt. Mondta Bélának, akitől semmi sem volt messzebb, mint a nyilvános egyetemi tanárság, meg egyáltalán a címek, rangok respektálása. De hát ezt hitte a Gegesi.

K.: Béla *csak* a műhelyt csinálta? A csak az nem olyan értelemben, nem volt állása?

V.: Nem, mert a hogyhívják, már egyszer mondtad ezt a szocdem Juszufot...

K.: A Fischer.

V.: Fischer Juszuf úgy megdöfte a Bélát, hogy az nagy égő seb maradt végig, ezzel az "ugye visszamész a gombjaidhoz"-zal.

K.: Visszament.

V.: Visszament.

K.: Jól tette. Most hadd kérdezzek valamit. Mennyire volt komcsi ekkor még ez a társaság, negyvenöt-negyvenhatban?

V.: Te nem tudod elképzelni, milyen tiszta és maradéktalan lelkesedéssel ünnepeltük az első szabad május elsejét.

K.: Dehogyan nem, el tudom képzelni. Miért ne tudnám elképzelni.

V.: Ami a Berlini téren egy nagy, legalább öt-hat méter magas rom kupac állt, és azon beszélt a Vas Zoltán. Arra emlékszem jól. És az Andrássy út a piros zászlókkal, amit a László Sári varrt, az föl volt díszítve amennyire tellett belőle, meg biztos máshonnan is jöttek piros zászlók, és ezeket a portrékat, amiket mi csináltunk, főszerelték.

K.: Ez 1945 májusa. Közvetlenül a háború után. Azért ez két hónap, vagy három hónap volt csak a háború végétől.

V.: És maradéktalan volt a lelkesedés.

K.: Tehát komcsi volt a Jaki. Mindenki komcsi volt...

V.: A Kállai nem.

K.: De ő is baloldali érzelmű volt.

V.: Abszolút baloldali. Hát mi legyen szegény, nem lehetett a weimari Németországban más lenni, illetve a hitleri Németországban más lenni, mint baloldalinak. Ez természetes. De amikor az irány a szocreál felé kialakult, akkor Béla mondott egy örök igazságot, véleményem szerint. És az úgy hangzott, hogy ha egy alépítménynek ilyen felépítménye van - mármint a szocreál -, akkor ott nagy bajok lehetnek az alépítménnyel.

K.: Igen, szellemes is, és kifejező is.

V.: És abszolút rövid.

K.: De azért gondolom, hogy ez nem ilyen hirtelen következett be ...

V.: Azt nem tudom, hogy milyen hirtelen következett be, de azt tudom például, hogy a Schubínál már az iparművészeti iskolában, ahol ő igazgató lett, elég hamar, ahol a Korniss, meg a Kállai tanárok voltak, azt tudod. Tudod?

K.: Igen.

V.: Aztán a portástól megtudták, hogy már nem tanárok többet. Egy bizonyos idő után. Akkor kezdett inni vészesen az Ubul. Volt egy ilyen gyűlés a Schubertnél egy kis szobában. Valószínűleg nem kis szobában, én nem voltam, Béla mesélte, ahol rengeteg könyv volt a földön. Így stószokban álltak a könyvek. És valamin nagyon vitatkoztak. Hogy min, azt nem tudom. Bélának az volt a szokása, hogy járkált. Ő sose ült le, járkált. És magas volt, és belátott az egyik könyvkupac mögé, ahol is ült a Márta, a Jakobi Márta, a Schubi felesége és írta azt, hogy ki mit mond. És akkor Béla belerúgott a könyves oszlopba, kitépte a Márta kezéből az írást. Szóval ez volt az utolsó ilyen dolog.

K.: Leleplezte tulajdonképpen, hogy ők jelentést írnak. Ez már negyvenhétben lehetett.

V.: Körülbelül. Igen. Negyvenhét elején, mert negyvennyolcban már kirúgták a Kállait, meg a Kornisst a főiskoláról.

K.: Igen. Ez a két év azért tulajdonképpen, vagy három év...

V.: Én csak a Béla történetét tudom ebből mondani, mert azt ismerem. Volt ez a Munkás Kultúrszövetség, aminek kapcsán a Jakovits is bekerült a buliba. És többen mások is, nyilván. És akkor kezdődött a lózung, hogy egyesüljön a szocdem párt, meg a kommunisták. És Bélát behívatta az Antal Helén. Tudod ki volt az? Aki a pártközpontban volt, nagy fej, és mindenesetre ennek a kulturális osztálynak a vezetője, vagy nem tudom pontosan mi, de egy nagy fej volt. És közölte Bélával, hogy rohassza el a Munkás Kultúrszövetséget...

K.: A szocdem munkás kultúrszövetséget.

V.: Igen, és vigye másfelé. Akkor volt az, hogy Béla vette a kalapját és azt mondta, hogy ezt nem vállalom.

K.: Béla festett ebben az időben?

V.: Ebben az időben igen.

K.: S hogy fért ez össze, hogy műhely, festés, szervezés, Európai Iskola?

V.: Hát nézd, mindenki festett abban az időben.

K.: Én soha nem tudom, hogy mikor.

V.: Eleve úgy járt a társulat, hogy egyszer délelőtt, egyszer délután. Egyik héten délelőtt, másik héten délután járt.

K.: Két műszak volt?

V.: Két műszak volt.

K.: Azért gyereket szülni... és autó se volt. Ez fantasztikus.

V.: És evezni jártunk, és mindenfélét csináltunk.

K.: És Szentendrére kimenni nem húsz perc volt mint most, hanem két óra.

V.: HÉV-vel hamarabb lehet.

K.: De oda kellett menni otthonról, kiérni a Fő térig...

V.: Hát nézd, például vasárnap tizenegykor érkezett meg az úgynevezett kofahajó Szentendrére. Oda kellett menni hétkor vagy hatkor, vagy nem tudom mikor a hajóállomásra, és az ember tizenegykor megérkezett Szentendrére.

K.: No de hát ez rettenetes! Erre egy délelőtt ráment, ma pedig az ember kiugrik Szentendrére kocsival. És oda-vissza megjárja másfél óra alatt, és még egy kiállítást is megnéz.

V.: Ez nem volt, igen.

K.: Gondolom, hogy ez azért folyamatos volt, ez a kiábrándulás és megtorpanás.

V.: Ez folyamatos, legalábbis akik a műhelyben voltunk, azok között egyre inkább ez lett a hangulat, és nagyon jól megfértünk természetesen minden politikai szembenállás ellenére a Kállaival, aki soha nem volt kommunista, a közelében sem volt a kommunistaságnak. És ezt mindenki tolerálta és nem akadtunk bele, mint ahogy beleakadtunk volna öt évvel azelőtt. Biztos, gondolom.

K.: Itt még egy dolog van, hogy előkerül a Tábor Béla, aki eddig nem volt a történet része, negyvenöt után. És a sorsnak ez a különös fintora, hogy a Stefka és ő Auschwitzban voltak és utána ismerték meg egymást. És ők valamikor akkor házasodtak össze?

V.: Nem tudok közelebbit erről. Én nem voltam benne sem a Stefka, sem a Tábor Béla köreiben.

K.: Az akkor már elindult, negyvenöt után, az ő házasságkötésük után

V.: A Szabó Lajosnak az első felesége... Nem, az a Klári volt az első felesége. A második felesége az Auschwitzból jött haza ugyancsak, valami nyavalyával, betegséggel, akit már a Pető... Nem mozgásszervi betegséggel, hanem valami egyéb, nem tudom milyen bajjal, de a Pető kezelte. És aztán a nő meghalt.

K.: A Pető az a hasonló nevű intézet névadója.

V.: Igen, egyszer és mindenkorra.

K.: Igen, akkor Pető az h nélkül, sima t-vel. Ezt a leíráshoz mondom, hogy ne flancozzunk.

V.: Az Pető röviden.

K.: A Pető mikor került...?

V.: És a Pető nagyon sokáig kezelte ilyen lelki bajokkal a Pán Imrét. Sok-sok hónapig járt föl hozzá a Pán Imre. Nem tudom miért, szóval nem mozgásszervi bajok miatt, de nem tudom pontosan.

K.: Pető mennyire tartozott bele ebbe a társaságba, és kin keresztül?

V.: Én a Petőt a Kun Miklóson keresztül ismertem meg.

K.: Még háború előtt?

V.: Nem. Az Európai Iskola egyik kiállításán kezdtünk el beszélgetni egymással. És akkor keveredtem vele barátságba. Mi módon, hogy? Biztos meghívott. Más nem lehetett, gondolom, hogy mondta, hogy jöjjen fel kedden este hatkor.

K.: Ő akkor mi volt?

V.: Ő akkor nem volt semmi még. Neki a Kun Miklós segített óriási módon létrehozni az intézetet.

K.: És a Kun Miklós akkor hol volt?

V.: Talán a minisztériumban, nem tudom.

K.: Népjóléti vagy Népegészségügyi...

V.: Igen, ilyen minisztériumban. Hogy például hogy került egyáltalán a Pető helyiséghez: volt a Gyógypedagógiai Főiskola, annak volt a Bárczi nevű igazgatója. Aki a minisztériumtól, ilyen értelemben a Kun Miklóstól kért nem tudom hány ágyat. Ágyat kért. Nyilván bennlakó gyerekek is voltak ott. Ezt a Miklós mesélte, igaz-nem igaz, nem tudom, föltehetően igaz. Azt mondta, hogy megkapod az ágyakat, hogyha adsz a Petőnek két helyiséget az alagsorban.

K.: Így kezdődött a Pető Intézet?

V.: Így kezdődött a Pető Intézet. Én ott voltam az alagsorban már, én ott kisegítettem. Én mindig olyan kisegítő...

K.: Akkor már ott volt a Bethlen téren, vagy még nem?

V.: Micsoda?

K.: A Gyógypedagógia.

V.: Nem. Ott volt az Alkotás utcában. Az Alkotás utcában két alagsori körülbelül ekkora helyiség, és kapott a Pető a nyomorék gyerekek intézetéből hét vagy kilenc gyereket. Nagyon nyomorékok voltak. Nem tudom, tudod-e, mi az, hogy lóláb?

K.: Nem. Ami kilóg - mondhatnám, ha most viccelődnék.

V.: Nem, szóval ilyen kifordult, bokában kifordult teljesen nyomorék gyerekek. Ilyet kapott hetet vagy kilencet. Ezekkel indult a Pető Intézet, illetve a Pető. És a Villányi úti intézet, ami évekkel később lett, nem sok évvel, három-négy évvel később kezdték építeni, annak az első épületét, szóval a tervét azt a Béla rajzolta meg vagy tervezte.

K.: Ezért hitték, ezért is hitték, hogy ő építész.

V.: Ő soha nem mondta, hogy ő építész, tudniillik ő három vagy négy évfolyamot csinált végig a műegyetemen, de mint gépészmérnök. De azt ő soha nem mondta senkinek, hogy ő nem építész. Nem is kérdezték, az is igaz. De hát a Mátéval, a Major Mátéval dolgoztak nagyon sokáig együtt,

pályázatokon meg ilyesmi. Egészen addig, amíg a Máté meg nem unta. A Máté nevén volt, mert a Máté építész volt, de be lehetett adni több, szóval nem csak eggyel pályázhatott. Mindig kettőt adtak be, egyet a Máté csinált, egyet a Béla csinált. Amikor a harmadik pályázatot a Béla nyerte a Máté nevében, akkor a Máténak elege lett.

K.: És a Béla soha nem került olyan helyzetbe, hogy megkérdezték volna tőle, hogy ő építész-e?

V.: Nem. Mikor kezdődött az államosítás?

K.: Folyamatosan ment. Előbb a nagyobb dolgokat, a bankokat, a nagy gyárakat, aztán egyre kisebb.

V.: Én kértem meg a Mátét, mert tudom már. Szóval államosították az üzleteket, akiknek mi szállítottunk.

K.: Ez már negyvennyolc vagy negyvenkilenc.

V.: A Szemere Gáspárt, meg a Neumann és Schwarzot, meg a Vámos Jánost, meg ezeket, a belvárosi üzleteket. Ezek nagy, ilyenfajta boltok voltak, és nem maradt nekünk hova szállítsunk. És nem tudtuk, hogy mit lehet kezdeni. Akkor én kértem meg a Mátét, hogy szerezzen valami lehetőséget, hogy Béla dolgozhasson. És akkor voltak az államosítások, Bélának is államosítani kellett a Budafoki úton egy kis építészeti vállalatot. Három-négy emberből állt.

K.: De a Béla hogy került bele az államosításba?

V.: A Máté, aki akkor az Építésügyi Minisztériumban volt nem tudom micsoda, adott neki egy megbízást.

K.: Így értem. Tehát ez nem egy politikai jellegű cselekedet, hanem egy állami feladat.

V.: Semmi politika, hanem a minisztérium adott neki egy megbízást. Az egyszerű lenne, még nem volt olyan körülményes, talán ma se az. De így került a Béla oda. Úgy történt az államosítás, hogy odament Béla nyolckor, s azt mondta, hogy ő visszajön tizenkettőkor és államosít. Ez nagyon humánus, szerintem.

K.: Igen. Mindent el lehet szajrézni.

V.: Igen. Államosították az esőkabátot is, ami ott lógott. Ha arról volt szó. Úgyhogy Béla így államosított. És nagyon olyan ügyesen és derekasan vezette tovább ezt a kis építészeti irodát...

K.: Ja, ő ezt a saját részére államosította?

V.: Nem. Hogyhogy a saját részére?

K.: Úgy, hogy amikor államosította, akkor ő kapta meg.

V.: Ő lett a vállalatvezető.

K.: Igen, igen.

V.: Hát aki államosított, az lett a vállalatvezető. No mostan ezt olyan ügyesen csinálta, mindenki nagyon meg volt elégedve, még a tulajdonost sem rúgta ki, hanem az is ott dolgozott. Úgyhogy a minisztérium kinevezte a legnagyobb építkezési vállalat, talán egy fél évvel később, ami a 42-es Állami Építőipari Vállalat élére.

Az egy nevezetes, nagyon nagy építkezési cég volt, ott volt a Wolf Johanna, ha ismered a nevét, meg szóval nagyon nagy fejek voltak ott. És Béla egy szép napon megjelent ott, és mondta, hogy államosítani jött. Akkor már mindenki tudta, hogy ez lesz.

K.: Ebből lett a 42-es?

V.: Ez a nagy, nagy, hírneves építkezési vállalat. Úgyhogy adtak neki egy szobát, ami a vállalatvezetői szoba lett, és egy süket telefont. És Béla hónapokig egy hangot nem szólt sehova, hanem tanulta a szakmát. Minden ülésre, meg gyűlésre, meg tárgyalásra elment és a száját nem nyitotta ki. Mindenki azt hitte, hogy hülye. Mondták neki később. És egyszer csak az egyik főmérnök azt mondta, hogy holnaptól kezdve rászignálja a leveleket. Mire Béla pofátlanul azt felelte, hogy holnap nem ér rá, hanem csak holnapután. Semmi dolga nem volt, ott ült és aludt a szobájában egész nap.

K.: És mi volt az ő beosztása?

V.: Vállalatvezető. Ő volt ennek a nagy építési izének a vállalatvezetője. Ezek építették később részben azokat az erőműveket, amik megépültek. Úgyhogy körülbelül egy fél év telt el, amikor először nyitotta ki a száját, és akkor mindenki nagyon csodálkozott. És a lehető legjobb viszonyba került az összes főmérnökkel, osztályvezetőkkel. Béla egy úriember volt, tehát tudott köszönni. Tudod, hogy mennyi múlik ilyesmin? Ezek mind úriemberek voltak ugyancsak, tehát aki tudott köszönni, meg felállni, meg leülni, ahogy egy úriembernek kell, az nagy dolog volt abban az időben. Béla ezt von Haus aus tudta, mert jó, úri családból származott.

K.: Meddig tartott ez a vállalatvezetés?

V.: Ez elég sokáig tartott. Egészen addig, ameddig a minisztériumból ki nem fúrták Bélát. Akkor átkerült egy másik, kisebb vállalathoz vállalatvezetőnek.

K.: De most benne vagyunk már az ötvenes években.

V.: Igen. És innét pedig az Ipartervhez került főosztályvezető helyettesnek. A főosztályvezető pedig, az a kétszeres Kossuth-díjas pasas volt, aki akkor még nem volt Kossuth-díjas, de abszolút jó barátságban együtt tudtak dolgozni. Ez is azért volt, mert Béla egy úriember volt. Ez hidd el, hogy borzasztó fontos volt ezeknek az embereknek. Tehát nem egy proli, aki... Ez nemcsak ilyen helyen volt fontos, hanem láttam a saját anyámnál, hogy hogy tudott enni, vagy mindent, amit egy úri embernek tudni kell, azt Béla természetesen tudta, mert ilyen családból jött elő.

K.: Hogyan alakult a műhely sorsa? Az mikor szűnt meg?

V.: A műhely de facto akkor szűnt meg, amikor államosították a boltjainkat, ahová szállítottunk. Nem volt kinek szállítani, énnekem meg megszületett az első gyerekem.

K.: Igen, szóval Mihály születése volt körülbelül a határ.

V.: Igen. Tehát egyrészt nagyon kínos volt, hogy nem volt miből élnünk, és így nagyon jól jött az államosítási társasjáték. Szóval valamit kellett csinálni. És a Máté segített, hogy kinevezték.

K.: Azért a műhely megszűnése többet jelentett, mint egzisztenciális tragédiát.

V.: Te, nem. Nem, a műhely nem úgy szűnt meg, hogy egy egzisztenciális tragédia lett. Nekünk az lett, mert de facto nem volt miből élnünk. De a Szántó Piroska akkor már régen a Vas István felé volt orientálódva, a Bíró Iván összeházasodott a Stark Ancival és elkezdett főiskolára járni. Hogy miből éltek, azt nem tudom. Nem tudom, azt hiszem Ancika is járt a főiskolára. Bíró Iván a felszabadulás után került a főiskolára. Ez biztos.

K.: A Nádas Bori is elkezdett főiskolára járni.

V.: De a másikra, az Iparművészetire. A Bíró Iván például a Hantaival járt együtt. Tudod ki a Hantai?

K.: Hantai Simon. És a Bandi kezdett saját egzisztenciát teremteni,...

V.: A Bandi kezdett üzleti grafikát csinálni. Alkalmazott grafikát. Volt neki egy állandó fix helye, ahova dolgozott.

K.: És a Jaki meg a Júlia?

V.: A Jaki, hogy miből éltek, azt nem tudom.

K.: Azt soha nem tudta senki. Csak annyi van, hogy a gomb és a Bábszínház.

V.: A Bábszínház persze, hát a bábszínház. No most mondom, a Piroska az a Vas István mellett volt már, együtt voltak.

K.: Van a Mancsi.

V.: A Mancsi a Péter Imrével volt. És őneki is megszületett mind a két gyerek. Azt tudod, hogy az idősebbik a Lipóton van azt hiszem még most is...

K.: Sérült

V.: Nem volt az sérült, az normális volt, csak farkastorokkal és nyúlszájjal született. És a Mancsi nem engedte megoperálni.

K.: És ettől miért a Lipóra kerül?

V.: Andrásnak hívják. Abszolút normális volt. Nagyon jó tanuló volt. Leérettségizett, és pszichológiára került az egyetemre, azt vette föl. Nem tudom még mit, pszichológiát biztos. Hát nagyon csúnya fiú volt, ellentétben a Janikával, aki nagyon szép fiú volt. És szóval András abszolút sikertelen volt nőknél, lányoknál, ellentétben a Janikával. És aztán a legjobb barátja – ez olyan ismert történet volt, nem tudom, mennyire ismered – valahol Tihanyban, vagy Füreden vagy nem tudom hol, a legjobb barátja és annak a barátnője öngyilkosok lettek. És a fiú meghalt, a lány nem. És ekkor kezdett aztán már bedilizni. Abszolút értelmes gyerek volt, egyetemre járt.

K.: És nem megfordítható, nem kezelhető módon ezek szerint.

V.: Skizofrén lett. És Mancsi elég sokáig küszködött vele és hozta ki amikor csak lehetett, és az egy szörnyűséges utolsó dolog volt, utolsó fejezete volt ennek az együttélési lehetőségnek a Mancsi meg az András között, hogy letámadta az András a Mancit. Úgyis, mint nőt...

K.: Ez egy teljesen beteges dolog.

V.: Akkor a Mancsi valahogy kimenekült. Szentendrén lakott a saját házában a Mancsi, egy nagyon szép kis ház volt, Izbég felé volt, vett egy kis házat. És az András letámadta. Mancsi kimenekült és hívták a

mentőket. Ezt a Mancsi mesélte. Azt kérdezte a mentőorvos az Andrástól, hogy tudja-e, hogy mit csinált. Azt mondja, hogyne tudnám, ugyanazt, amit az Oedipus, mondta nagyon művelten és világosan az András. De akkor többet a Mancsi nem hozta ki, mert félt tőle. Pokoli dolog.

K.: Rossz történet. A másik gyerek, a Janika pedig sikeres.

V.: A másik gyerek pedig sikertörténet. No most az András egy ideig festett, nagyon szépeket. Van nekem is tőle. De ez már odabenn volt. És egyre jobban elsüllyedt. Úgyhogy a végefelé már csak a Jani ment meglátogatni az Andrást, a Mancsi nem bírta. Ez egy iszonyatos dolog. Szóval ez rosszabb annál, hogy öngyilkos lesz és meghal. Ez ennél is rosszabb. Hogy benn van a diliházban és ottan... Úgyhogy amit a Mancsi festett, ahhoz hozzátartozik ez a történet.

K.: Most evezünk vissza vidámabb vizekre. Hogy tehát vége a műhelynek, onnan kalandoztunk el...

V.: A műhely az szétesett, vagy mindenki természetszerűleg mást csinált. Hát hogy a Jaki miből élt meg, azt nem tudom. No most sajnos láttuk, hogy a Jaki egyre türelmetlenebb lesz a Julikával, és a Julika nem vette észre. És Julikának az volt amiről nem tudott leszokni, hogy ha valahol elromlott a WC vagy a vízcsap, vagy a villany, vagy a nem tudom micsoda, akkor majd a Jaki megcsinálja. S ebből egy kicsit elege lett a Jakinak.

K.: Már hogy mindenkinél?

V.: Mindenkinél.

K.: Igen, ez még az Ady Endre úton kezdődött...

V.: Az Ady Endre úton kezdődött. Ebből kezdett a Jakinak elege lenni, hogy ő egy központi szerelő vállalatná nyilvánított.

K.: Ugyanakkor ez volt talán, ami őt ismertté tette és ami miatt őt megkedvelték, hogy ő mindent ügyesen meg tudott csinálni.

V.: Nem. A Jakinak nem kellett ilyesmit kitalálnia ahhoz, hogy őt megkedveljék. Egy nagyon kedves pofa volt. Igazán. Jóhumorú, kedves fiú volt. Neki nem volt erre szüksége, hogy ő...

K.: De azért itt mindenki iskolázott, polgári származású ember volt, s jött egy ilyen kis mitugrász proli gyerek...

V.: Ez se volt jellemző, nem volt olyan igazi proletár a Jaki. Nem volt. Szóval nem lehetett őt méterről látni, hogy ő egy proli. Egyáltalán nem.

K.: Én ezt provokációnak mondtam, persze.

V.: Nem. Szóval nem ez volt a jellemző rá, hogy ő egy proli. Ő szeretett néha eljátszozni ezzel a proletáriátussal, de ez nem volt rá jellemző, hogy ő egy valódi proli. Nem volt az. Elég művelt volt már. Hát nézd, gondolj arra, és ez az egész körben természetes volt, a Bandinak volt négy polgárija, vagy három. A Mancinak... A Julika sem érettségizett. Szóval ez nem volt olyan megbocsáthatatlan bűn, hogy valakinek nem volt érettségije.

K.: De Jaki még polgáriba is azt hiszem egy évet, vagy azt hiszem, még nem is járt polgáriba. Elment szakmát tanulni.

V.: Ezt nem tudom, ezt senki se kérdezte tőle. És a szakmájában nagyon ügyes volt.

K.: Egyrészt, másrészt meg ő kitanulta a pszichiátriát a háború miatt, hogy a diliházba bezárassa magát. És ahhoz is kellett...

V.: Ahhoz is kellett egy kis dili.

K.: Dili is kellett, meg ész is kellett hozzá.

V.: Igen, ezt nem mindenki tudta volna, ha meg akarta volna megcsinálni, Jaki ezt vállalta.

K.: Igen, hát hogy mennyi volt ebből a mű és mennyi a valódi...

V.: ...ezt nem lehet pontosan felmérni, de a Jakiról nem kiabált messziről, hogy egy proli, mint mondjuk a Nolipáról. Arról száz méterről láttad, hogy az egy igazi. Jakiról nem. És főleg közöttünk az természetes, hogy nem volt okvetlenül érettségije valakinek.

K.: Az volt a gondolat, hogy a Jakinak elege lett abból, hogy a Júlia...

V.: Ezt én nem mondom.

K.: Nem egy direkt állítás, vélhetően.

V.: Ez egy melléközve volt, de közve. Szóval nem hiszem, hogy ez egy...

K.: De még az Ady Endre úton vagyunk, negyvenhétben.

V.: Az Ady Endre úton. Akkor például a Jaki összehozott, hogy és miként, és mi módon, azt én már nem tudom, mert én otthon voltam a gyerekemmel, egy Csontváry kiállítást. Ő kaparta először valahonnan elő a Csontváryt.

K.: A Jakovits?

V.: A Jakovits.

K.: Soha nem mondta.

V.: Ennek menjetek utána, mert ez igaz dolog, hogy a Jakovits kezdett először kutakodni a Csontváry felé. Itt.

K.: Nahát! A háború után?

V.: Az ostrom után.

K.: A felszabadulás után, ostrom után, igen.

V.: Ennek biztos van...

K.: Csontváryról mi annyit tudhattunk, amennyi a Lehel könyv. Mert az jelent meg.

V.: Még annyit se, mert a Lehel könyv az elég, nem volt egy ilyen...

K.: Hát nem, pár száz példány jelent meg.

V.: Igen. Én jóval a, hát szóval nem tudtunk.

K.: De facto volt egy Csontváry kiállítás?

V.: Valamit csinált a Csontváryval. Lehet, hogy egy pár képet valahol valamivel együtt kiállított, de hogy őneki valami ügye volt a Csontváryval, az egész biztos.

K.: Ezt meg fogom tőle kérdezni. Mert erre talán szívesen...

V.: Erre talán akar emlékezni, igen. Szóval ezzel is csak azt akarom mondani, hogy egyrészt az a villanyszerelés az nem volt olyan premier planban, mert ez is volt mellette. És ez legalább annyira köztudott volt, szóval csinálta a Jaki. No most elkezdődtek a családi drámák itt, ott, meg amott, mindenfelé. Legelőször mi kerültünk a színpadra, a Fekete Béla, meg én.

K.: Ötven?

V.: Ötven.

K.: Laci születése után.

V.: Laci születése után, igen. De a bajok azok már előbb, mint ahogy ez szokott lenni. Ezt a Jaki mondta nekem, hogy mi voltunk a példakép, mint ahogy a Béla nagyon sok embernek volt a példakép ilyen, olyan, amolyan. És hogyha a mi kapcsolatunk így szét tud rohadni, akkor ez esetleg előfordulhat mással is, és az nem olyan nagy szűgyen. Szóval mi, mint mintakép, nem fedztük, vagy nem tartottuk be a mintakép mivoltunkat, nem tudtuk teljesíteni a ránk mért mintakép szerepet.

K.: S akkor a Béla el is költözött, vagy ez később következett be?

V.: Az sokkal később, ötvenhat után költözött el. De azt hiszem, a Julikák sokkal előbb mentek szét.

K.: Én úgy tudom, de erre nincs bizonyíték, hogy a gyerekek születése után egy évvel. Negyvenhét körül.

V.: Körülbelül nálunk is akkor kezdődtek a bajok. No most színezte a dolgot az, hogy az első nagy szerelem, ami bekövetkezett Bélánál, az a Stark Anci volt, tehát a Bíró Iván felesége, akik ugyancsak szétmentek ennek következtében. Ami szintén egy ilyen, hát a Bíró Iván mint egy szentre, vagy nem tudom mire nézett föl eleinte a Bélára. Később, gondolhatod, már kevésbé. Mindenesetre ez egy vad és nagyon sok - amiről nem kell okvetlen beszélni - sok mögöttes dolog...

K.: Igen, egy elég erős belterjes társaság volt ez.

V.: Igen, az első nagy szerelem az Ancika lett, ami tartott, ó, hát amikor a Laci megszületett, akkor már régóta tartott az Anci meg a Béla között a dolog. Már az Ivánnal is, de a Bélával is százhuszonöt kaparása volt az Ancinak, aztán két halvaszületett gyerek, aztán a Laci születése után egy élő gyerek.

K.: Az kitől?

V.: Anci, meg a Béla.

K.: És azt elismerten a Béla...?

V.: Elismerten. Béla óriási tapintattal tőlem kért kisinget, hogy adjak a Lacitól kisinget, amiben eltemessék a gyereket.

K.: Amikor halva született?

V.: Amelyik élve született és egy hétig élt.

K.: Ezt nem tudtam.

V.: Tehát már anyakönyvezve volt. Hát, szóval ilyen dolgok színezték az életünket.

K.: Ezek rémtörténetek, ezek nem egyperces események, ezek egy életre szólóak.

V.: No most ahogy az egész előjött, ez az Anci-féle kapcsolat ez nem tartozik szorosan ide, és ez nem is lényeges.

K.: Mert Bandi legalább csélcsap volt, és ezt az Iri tudta is mindig.

V.: És a Jaki is. A Jakinak is nem tudom hány nője volt addig, amíg végül is fölborult a Julikával való házassága.

K.: Igen, a Vera szokta mondani, apu mindig akkor mosakodott, lehetett tudni, hogy nőhöz megy, mert akkor mosakodott.

V.: Hát az egyik nagy szerelme a Jakinak a Vic Éva volt.

K.: A Drégely Laci felesége.

V.: Igen.

K.: Ezek kibogozhatatlanok, mert itt rengeteg félrekúrás volt.

V.: A Bandi tele volt szerelemmel, mindenféle szerelemmel, részben már Pesten, de Párizsban aztán doszt.

K.: Bandi az nagyon szerelmes természetű volt.

V.: Igen, de a Bandinál teljesen kettéválasztható volt a család, meg a szerelem. A kettő az teljesen más dolog.

K.: Az Iri pontosan tudta, hogy a Bandi az elmegy, portyázik, röpköd és aztán szépen hazajön.

V.: Hát ezt nem tudom, ilyesmit mi nem beszéltünk meg. Se az Irirel, se a Julikával nem beszéltünk meg...

K.: Ez egy híres történet, hogy Bandi már a halálán, az ugye sokáig tartott, míg ő a halálán volt, az tíz évet tartott, s akkor az Iri mondta, hogy jaj, olyan boldog vagyok, hogy a Bandika megint jól van. Mert aki az infúziót adta neki, nővér, mikor kivette az infúziót, rögtön belebújt a Bandika ágyába.

V.: Igen, hát ezt nem tudtam, de a Bandinak volt egy nagy szerelme. Nagyon nagy szerelem volt Zsenyén.

K.: A Polgár Ildikó.

V.: Nem. Nem, nem, valamilyen...

K.: A keramikus.

V.: Nem, nem.

K.: Elvette volna feleségül.

V.: Akkor én tudom rosszul.

K.: Nem, a Polgár Ildikó azt mondta, hogy váljon el a Bandi, és ő hozzámegy feleségül. És Bandi azt mondta, hogy azt nem.

V.: Azt nem tudtam, hogy ez Polgár Ildikó volt, ezt én nem tudtam. Akkor mégse volt a Polgár Ildikó, mert a Bandi el akart válni.

K.: Egy másik is lett volna?

V.: Volt egy másik. Nem Ildikó, azt tudtam volna, hogy ez a Polgár Ildikó. Valami újságíró, vagy valami nem szakmabeli nő volt, aki miatt a Bandi el akart válni. Bandi akart elválni.

K.: Erre nem emlékszem. Lehet, hogy Vera tudja.

V.: És az Iri azt mondta, hogy nem, és nem egyezett bele és akkor kezdődött a Bandi komoly betegségei akkor kezdődtek, azt hiszem.

K.: Ezzel büntette az Irit, hogy ő beteg lesz.

V.: Ja. Hát szóval mi is voltunk fiatalok és nemcsak ráértünk mindenfélére, hanem ez is volt.

K.: Igen, hát ilyenkor érdemes lenne megkérdezni, hogy és ha újra lehetne csinálni, akkor hogyan történnének a dolgok?

V.: Hát én ezt mégegyszer nem szeretném végigcsinálni történetesen. Én amikor **Béla végül is elment a Gyalog Márta miatt, akivel a Rottenbillerre ment lakni, ezt tudod?**

K.: Egy rövid ideig, nem?

V.: Pár hónapig. **Amikor a Julika Párizsban volt, ez akkor volt.**

K.: És a Jaki az Irivel élt akkor.

V.: És a Béla a Mártával ott lakott a Rottenbilleren. A gyerekek, azt már nem tudom.

K.: **Julika a két gyerekkel Svédországban volt.**

V.: De lehet, hogy akkor. Igen.

K.: Júlia elment ötvenhatban a két gyerekkel Svédországba, és ötvenhétben jött vissza.

V.: És azt akarta, hogy a Jaki jöjjön ki. Azt tudod?

K.: Folyt közöttük egy ilyen.

V.: **Jaki nem akart kimenni, sőt egyszer azt az örökbecsű mondást sürgönyözte a Julikának, hogy az élet nem tánc és zene.**

K.: Ez olyan Jakovitsos.

V.: Na hát most ez megint egy ilyen fejezet, hogy minden szétment és szétomlott, és jöttek az egyéb szerelmek mindenütt. Az Iván megnősült.

K.: A Bíró Iván kit vett el?

V.: Elvette azt a Zsuzsát, akivel kiment Amerikába és a Zsuzsa meg leugrott nem tudom honnan. Öngyilkos lett.

K.: Ott is egy tragédia.

V.: Igen. Aztán az Iván még egyszer megnősült, és elvett egy német származású bűbájos, tündéri nőt. Egy tündéri nőt vett el az Ivánka. A Jaki pedig...

K.: Jó későn, hatvanötben elmenekült a Rottenbiller utcából, amikor a Mariann már megszülte a gyerekét. Az Esztert. Fölnevelte a gyerekeket, Vera, Iván leérettségizett és az Eszter megszületett, és a Jaki másnap elment. Így volt időzítve.

V.: Ilyen pontosan én ezt nem tudom, gondolom, te jobban tudod. **A Jaki elég nem nagyon gusztusos disznóságokat csinált, történetesen velem is, de erről nem szeretnék beszélni.**

K.: Mindig. Mindenki.

V.: Igen.

K.: Most akkor a Boriból mi lett. Elvégezte az Iparművészeti Főiskolát...

V.: ...és a minisztériumba került, ugye?

K.: Igen.

V.: És olyan keményvonalas lett, hogy csuda.

K.: Igen. Ő is így tudja. Szóval ő is így emlékszik vissza rá, szóról szóra. Semmit nem szépít, egy vonalat nem szépít.

V.: No most ez nem tartozik egész közel a tárgyhoz, de azért elmondom. 1956. október 23-án én történetesen a fiaimmal, akik voltak hat, meg kilenc évesek, a Kárpátiában ebédeltem. Mert voltak ilyen nagyúri allűrjeim. Meg pénzem.

K.: Nem volt az olyan drága, a Kárpátia. Én is odajártam végig a hatvanas években.

V.: Azért egy jobb hely volt a Kárpátia. És amikor kijöttünk, akkor láttam, hogy jönnek a Kossuth Lajos utcán, sok ember jön, és gondoltam, hogy hova mennek ezek ilyen sokan. És mentek az Eskü tér felé, ott a Kígyó utcánál, meg mindenfelé mentek az Eskü téren. Én bementem a gyerekekkel a Kígyó utcába az Eskü térig. Ott álltak motorbiciklik, meg minden. A két gyerek fölállt a motorbiciklikre, amik ott álltak, hogy jobban lássanak, hogy mi van. Ott valaki szavalt. Azt nem tudom, azt hiszem a Sinkovits. És egyszer csak így lenézek magam elé és ott áll a Schubert, a Schubi. Te nem ismerted személyesen, a Schubinak volt egy arca, így beszívta a száját és hunyorított a szemeivel. Szóval ilyen pofát tudott vágni. Ilyet vágott akkor és én azt gondoltam magamban, hogy megkérdezem tőle, vagy megmondom neki, hogy no Schubi, amit főztetek, azt most egyétek meg. De gondoltam, hogy ez nem úri dolog ilyenkor ezt mondani és nem mondtam. És milyen szerencsém volt, hogy nem mondtam!

K.: Ja, mert hogy...

V.: Aztán a Schubert nagyon nagy úr lett.

K.: Érdekes, hogy az ő neve nem cseng nekem csak történelmien, de nem emlékszem, hogy ő...

V.: A Schubi a minisztériumban, akkor volt, aki ugyancsak a műhelyben dolgozott felszabadulás után, a Berdáné, a Csikovszki Gizi. Csikovszki Gizi volt a lányneve, és nekem évfolyamtársam volt a főiskolán. És én beszéltem rá a Berda Ernővel való házasságra. Mert a Csikovszki az nagyon csúnya, nagyon csúnya lány volt. De nagyon helyes, okos, rendes és menthetetlenül szerelmes volt sok éven át a Z. Gácsba, aki akkor még a Zartler Gyurka névre hallgatott.

K.: És ő lett azt hiszem az Iparművészeti Főiskola rektora egy ideig.

V.: Tanszékvezető tanár lett.

K.: Díszítő festés?

V.: Díszítő festés, igen. Ugyanaz. Nekem nagyon jó haverom volt még a Szőnyi iskolából, a Baross utcából. Végig nagyon jó haver volt a Gyurka. Mondom, évek óta szerelmes volt a Gyuriba, gondoltam, hogy ebből elég, a Berda Ernőnek pedig soha nem volt nője, gondoltam, hogy jobb, ha ezek

összekerülnek. Abból lett a Zsuzsi nevű gyerek. Egy olyan szép történet, még szentendrei történet, amikor a Piroska átadta a kéglijét, a szobáját az Ernőnek meg a Gizinek, hogy legyen nekik szobájuk. És a Fabesicz néni, a házinéni, mikor elmentek és a Piroska hazajött, akkor csípőre tette a kezét és azt mondta a Pirinek, "Kikérem magamnak, az én lakásom nem egy alábújó hely!" Ez az alábújó hely ez is megmaradt.

K.: Kimaradt egy figura, aki aztán be fog nyilván úszni a képbe, az Aczél. Hogy ő börtönbe került és az Aczél, vagy nemcsak az Aczél, a Haraszi Marikáékkal való kapcsolat.

V.: A Haraszi Marikát azt sokkal később ismertem meg.

K.: Azt tudom, az ötvenhat utáni történet.

V.: Amikor a Szilárd meg a Marika megesküdt, akkor hozta föl hozzám őket az Antal Helén, aki akkor már olyan reakciós volt, hogy azt se lehetett kibírni. Ez így szokott lenni, vagy előfordult. Az esküvőre, a Marikának meg a Szilárdnak az esküvőjére csináltam egy gyönyörű ékszert.

K.: Ez majd egy külön vonal, ez az egész keramikus idő.

V.: Ez teljesen független volt az Aczéltól is. Nem tudom, hogy ők mennyire ismerték egymást, ezt nem tudom.

K.: Az Újhelyi, hát az Aczél számára a Szilárd volt az orákulum.

V.: Ilyen korai időkből, ezt nem tudom. Ezt kifejezetten nem tudom. Mi az Aczéllal és a Zsuzsával, aki egy nagyon-nagyon kedves nő volt és nagyon szerettük a Zsuzsát, olyan laza kapcsolatban voltunk. Egy évben kétszer vagy háromszor eljöttek a műhelybe.

K.: Ez még a börtön előtti időszak.

V.: Ez még abszolút börtön előtt, ostrom előtt is. Elmentünk egymáshoz látogatóba. Utolsó emlékem, amikor a Zsuzsa papájának a lakásában laktak a nem olyan nagyon kicsi, de nem olyan nagyon nagy cselédszobában. Ott voltunk vendégek a Gyuriéknál.

K.: Ez még nem a Balzac utcai?

V.: Nem. Áh!

K.: Az is az öreg Csatóéké volt, az a lakás.

V.: Ezt nem tudom. Lehet, hogy a Balzac utcában, én a cselédszobára emlékszem. Hogy melyik utcában, arra nem. És aztán így maradt meg. A Gyuri aztán bejárt a műhelybe, és akkor volt a *Duda Gyuri házassága* című előadás Csepelen, a Major Tamással meg a nem tudom még kivel együtt csinálták, a Gyuri. Ez már felszabadulás után? Nem.

K.: Nem hiszem. Akkor a Major nagyon nagy ember volt. Az Aczél is elkezdett föl...

V.: Ez még előtte volt.

1994. március 15. az utolsó beszélgetés után két héttel Barta Éva meghalt.